

KARPATSKÁ
NADÁCIA

UPre ženy: postavenie a empowerment žien vo vybraných marginalizovaných rómskych komunitách

Výskumná štúdia Karpatskej nadácie

Autori:

Mgr. Gizela Brutovská, PhD.

doc. Mgr. Monika Bosá, PhD.

doc. Mgr. Adriana Jesenková, PhD.

doc. PhDr. Michal Vašečka, PhD.

Karpatská nadácia podporuje východné Slovensko už 27 rokov a počas svojej existencie podporila viac ako tisíc projektov sumou takmer 3 milióny eur. Poslaním Karpatskej nadácie je viesť ľudí a organizácie k zodpovednosti za seba, komunitu, región a budúcnosť. Od svojho založenia poskytuje finančnú podporu, vzdelávanie a poradenstvo pre aktívnych ľudí a neziskové organizácie v záujme zlepšovania života na východnom Slovensku.

Karpatská nadácia tiež realizuje programy pre zvyšovanie šancí a začlenenie Rómov z marginalizovaného prostredia do spoločnosti. Podporuje a prináša inovatívne programy neformálneho vzdelávania, aby umožnila všetkým ľuďom na východnom Slovensku viesť úspešný a plnohodnotný život. Viac informácií na www.karpatskanadacia.sk.

Vydavateľ: © Karpatská nadácia, Letná 27, Košice 040 01, Slovenská republika

Autori: Mgr. Gizela Brutovská, PhD., doc. Mgr. Monika Bosá, PhD.,
doc. Mgr. Adriana Jesenková, PhD., doc. PhDr. Michal Vašečka, PhD.

Recenzenti: doc. PhDr. Ivana Pirohová, PhD., doc. PhDr. Marek Lukáč, PhD.

ISBN 978 - 80 - 970529 - 6 - 6

Máj 2022

Názory v tejto štúdii sú názormi autorov a nemusia nevyhnutne odrážať oficiálne stanovisko Karpatskej nadácie, Veľvyslanectva Holandského kráľovstva v Bratislave a Britského veľvyslanectva v Bratislave.

British Embassy
Bratislava

Kingdom of the Netherlands

Štúdia bola zrealizovaná Karpatskou nadáciou vďaka finančnej podpore Veľvyslanectva Holandského kráľovstva, Bratislava a Britského veľvyslanectva v Bratislave.

UPre ženy: postavenie a empowerment žien vo vybraných marginalizovaných rómskych komunitách

Mgr. Gizela Brutovská, PhD.
doc. Mgr. Monika Bosá, PhD.
doc. Mgr. Adriana Jesenková, PhD.
doc. PhDr. Michal Vašečka, PhD.

O autoroch:

Mgr. Gizela Brutovská, PhD., sociologička a vysokoškolská pedagogička. Aktuálne pôsobí ako odborná asistentka na FF PU v Prešove, Inštitúte edukológie a sociálnej práce. Zaoberá sa skúmaním občianskej participácie a radikalizácie spoločnosti. Dlhodobu sa venuje diskurzu spojeného s rómskou marginalizovanou komunitou. Publikovala vedecké články a štúdie v oblasti rómskych tém. Spolupracovala na príprave rómskych stratégií na regionálnej a lokálnej úrovni a tiež so Svetovou bankou na príprave projektov zlepšenia integrácie marginalizovaných Rómov. Je členkou Výboru Slovenskej sociologickej spoločnosti a predsedníčkou jej Východoslovenskej pobočky.

doc. Mgr. Monika Bosá, PhD., filozofka, pedagogička, docentka sociálnej práce, garantka magisterského študijného programu Řízení a supervie v sociálních a zdravotnických organizacích na Fakultě humanitních štúdií Univerzity Karlovy v Prahe. Výskumu a vzdelávaniu v oblasti rodovej rovnosti v kontexte pedagogickej a pomáhajúcej praxe sa venuje od roku 2000, kedy spoluzaložila občianske združenie Podieľala a podieľa sa na realizácii viacerých projektov na podporu osôb z vylúčených rómskych komunít (okrem iných hlavne v spolupráci s neziskovou organizáciou Človek v ohrození). Vo svojej práci venuje hlavne etike sociálnej práce, rodovým stereotypom vo vzdelávaní a pomáhajúcej praxi.

doc. Mgr. Adriana Jesenková, PhD., filozofka a vysokoškolská pedagogička. Pôsobí na Katedre filozofie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Výskumne sa zameriava na feministickú morálnu filozofiu, najmä na feministickú etiku starostlivosti, a skúmanie vzťahov moci, starostlivosti a spravodlivosti v sociálnej praxi, s dôrazom na oblasť vzdelávania a výchovy. Je autorkou monografie Etika starostlivosti (2016) a kapitoly Deficit of democratic care in the educational system in Slovakia v editovanej publikácii Care ethics, democratic citizenship and the state. (2020).

doc. PhDr. Michal Vašečka, PhD., sociológ a pedagóg, programový riaditeľ Bratislava Policy Institute. Zaoberá sa skúmaním otázok spojených s etnicitou, rasou, migráciou a extrémizmom. Publikoval viac ako 40 rôznych článkov, policy-materiálov a štúdií v široko chápanej téme rómskej inklúzie. V minulosti pôsobil aj v nadácii Inforoma, podieľal sa na tvorbe vládnej Stratégie pre inklúziu rómskych komunít v roku 2011 a spolupracoval so Svetovou bankou pri mapovaní potrieb rómskych komunít na Slovensku. Je zástupcom SR v ECRI pri Rade Európy v Štrasburgu a prezidentom PPZZS, ktorá v minulosti v rámci Národného projektu Zdravé komunity vytvorila sieť zdravotných asistentov pre marginalizované rómske komunity.

Obsah

1. Úvod	6
2. Predhovor: Empowerment, posilňovanie kapitálov a prekonávanie marginalizácie v rómskych komunitách na Slovensku - Autor: doc. PhDr. Michal Vašečka, PhD.	10
3. Empowerment žien z marginalizovaných rómskych komunít Dobšiná a Veľký Krtíš - Záverečná správa z kvantitatívneho výskumu - Autorka: Mgr. Gizela Brutovská, PhD.	18
3.1 Metodológia kvantitatívneho výskumu	19
3.2 Dobšiná	20
3.2.1 Osobný/individuálny kapitál	23
3.2.2 Ľudský kapitál	24
3.2.3 Finančný kapitál	26
3.2.4 Sociálny kapitál	27
3.2.5 Prírodný kapitál	29
3.2.6 Zhrnutie	29
3.3 Veľký Krtíš	31
3.3.1 Osobný/individuálny kapitál	32
3.3.2 Ľudský kapitál	33
3.3.3 Finančný kapitál	34
3.3.4 Sociálny kapitál	35
3.3.5 Prírodný kapitál	36
3.3.6 Zhrnutie	36
4. Analýza rozhovorov o pracovnej skúsenosti žien z marginalizovaných rómskych komunít Dobšiná, Veľký Krtíš a Luník IX – Záverečná správa z kvalitatívneho výskumu Autorky: doc. Mgr. Monika Bosá, PhD. a doc. Mgr. Adriana Jesenková, PhD.	38
4.1 Úvod	39
4.2 Východiská	39
4.3 Metóda	42
4.4 Výsledky	42
4.4.1 Práca	42
4.4.2 Vzťahy	47
4.4.3 Schopnosť prijímať a poskytovať starostlivosť	55
4.4.4 Príčiny zlej situácie (žien) a nástroje zmeny	60
4.5 Závěry a odporúčania	63
POUŽITÁ LITERATÚRA	65
PRÍLOHY	66
Príloha 1: Indikátory empowermentu žien žijúcich v marginalizovaných rómskych komunitách	66
Príloha 2: Dotazník kvantitatívneho výskumu – Dobšiná	68
Príloha 3: Dotazník kvantitatívneho výskumu – Veľký Krtíš	72

1. Úvod

Štúdia UPre ženy: postavenie a empowerment žien vo vybraných marginalizovaných rómskych komunitách je vypracovaná v súvislosti s prípravou a realizáciou programu UPre ženy: Program rozvoja a zvyšovania zamestnateľnosti žien z marginalizovaných rómskych komunít.

Štúdia sa skladá z dvoch častí:

- **kvantitatívneho výskumu empowermentu žien z dvoch marginalizovaných rómskych komunít** (Dobšiná, Veľký Krtíš) a
- **kvalitatívneho výskumu „cesty“ Rómov z marginalizovaného prostredia** (Dobšiná, Veľký Krtíš, Luník IX. v Košiciach), ktoré uspeli na trhu práce.

Súčasťou kvantitatívneho výskumu bolo vytvorenie indikátorov pre meranie postavenia a empowermentu žien z marginalizovaného prostredia, ktorých aplikácia je prenosná aj do iných kontextov.

Kvantitatívna štúdia mapuje východiskovú situáciu postavenia rómskych žien v dvoch komunitách (Dobšiná a Veľký Krtíš), v ktorých Karpatská nadácia v spolupráci s partnermi realizuje program UPre ženy vďaka grantu z Nórska so spolufinancovaním zo štátneho rozpočtu Slovenskej republiky od januára 2022 do augusta 2023. Vytvorené indikátory budú použité na meranie zmien v postavení a empowermente žien v týchto komunitách po ukončení realizácie programu. Prináša tiež jedinečné zistenia o životoch a leveloch empowermentu žien v týchto lokalitách.

Kvalitatívna štúdia obsahuje dôležité poznatky o aspektoch, ktoré ženám s nedostatkom zdrojov napomáhajú uplatniť sa na trhu práce ako aj aspektoch, ktoré pre ne predstavujú prekážky na ceste za prácou. Poukazuje na pozitívny vplyv práce na ich životy a životy ich rodín. Ojedinelo dáva hlas Rómskym ženám z marginalizovaného prostredia. Ich vlastnými slovami vyjadruje ako sa sociálne vylúčenie na základe rodu, etnicity a geografie odzrkadľuje na ich životoch, životoch ich rodín a komunít.

Zistenia kvalitatívnej štúdie prispeli k nastaveniu stratégie a obsahu programu UPre ženy: Program rozvoja a zvyšovania zamestnateľnosti žien z marginalizovaných rómskych komunít.

O UPre ženy: Program rozvoja a zvyšovania zamestnateľnosti žien z marginalizovaných rómskych komunít

Vzdelávaco-rozvojový program UPre ženy sa usiluje o to,

- aby si rómske ženy vybudovali sebavedomie, získavali potrebné informácie aj zručnosti a robili slobodné rozhodnutia,
- aby vedeli získať finančnú nezávislosť i stabilitu a dokázali si zabezpečiť živobytie,
- aby sa stali aktérkami zmeny vo svojich komunitách a pozitívne ovplyvňovali či viedli ďalšie rómske ženy,
- aby sa odbúrali prevládajúce škodlivé stereotypy o rómskych ženách, najmä na strane zamestnávateľov, a aby sa zmiernila kombinovaná diskriminácia, ktorej rómske ženy čelia vo vyššej miere ako nerómske, ale aj ako rómski muži.

V rámci programu **sa rómske ženy vzdelávajú v pracovnej oblasti** (písanie životopisu, príprava na pohovor, atď.), vo **finančnej gramotnosti**, ale aj **v oblasti osobnostného rozvoja** (rodová rovnosť, rodovo podmienené násilie, zdravie ženy, posilňovanie komunikačných zručností a pod.).

Vzdelávacia časť programu je navrhnutá tak, aby podnietila hlbokú transformáciu a posilnenie postavenia žien z marginalizovaných rómskych komunít. Jeho cieľom je umožniť ženám rozvíjať sebavedomie, sebadôveru, životné zručnosti a zručnosti potrebné na získanie živobytia. Táto novonadobudnutá vnútorná sila im umožní nielen účasť na trhu práce, ale prinesie aj zmeny na osobnej úrovni a na úrovni ich rodín, niektorým aj na úrovni ich komunity.

Celý proces realizujú experti a expertné organizácie v komunitách, **s podporou mentoriek**. Karpatská nadácia zároveň **spolupracuje so zamestnávateľmi v regiónoch** na vytvorení pracovných príležitostí pre účastníčky.

UPre ženy získal grant z Nórska so spolufinancovaním zo štátneho rozpočtu pre **pilotný projekt**, počas ktorého bude tím partnerov a expertov pracovať so **40 ženami** z marginalizovaných rómskych komunít vo **Veľkom Krtíši** a v **Dobšinej** počas rokov 2022 a 2023.

Pilotný projekt UPre ženy je realizovaný Karpatskou nadáciou **v spolupráci s Agentúrou práce banskobystrického samosprávneho kraja, OZ Detstvo deťom a Komunitným centrom menšín Veľký Krtíš**.

Po úspešnej realizácii pilotného programu v týchto lokalitách plánuje Karpatská nadácia rozšíriť program UPre ženy aj do ďalších marginalizovaných rómskych komunít.

Viac informácií o UPre ženy nájdete na www.uprezeny.sk

2. Predhovor:

Empowerment, posilňovanie kapitálov a prekonávanie marginalizácie v rómskych komunitách na Slovensku

Autor: doc. PhDr. Michal Vašečka, PhD.

I.

Keď človek robí stále to isté, aby niečo dosiahol, pričom očakáva odlišné výsledky, nie je to veľmi sofistikované ani rozumné. Ak to dlhodobo nevedie k zmene, je potrebné niečo zmeniť. V tomto zmysle mnoho akademikov, výskumníkov a praktikov pristupuje k téme rómskej inklúzie a riešení nepriaznivých dopadov transformácie a globalizácie na rómske komunity konvenčne a rigidne. Príliš často sa zaoberajú otázkami chudoby, nezamestnanosti či rôznymi sektorovými politikami vo vzťahu k rómskym komunitám – nezamestnanosťou, bývaním, zdravotnou starostlivosťou či vzdelávaním. Samozrejme, že čiastočne sa im darí posúvať riešenia v rámci týchto partikulárnych tém dopredu. No niektorým zvykne unikať širší pohľad na prekonávanie problémov marginalizácie a exklúzie Rómov na Slovensku.

To však nie je príbeh Karpatskej nadácie a jej dlhodobého, systematického a komplexného prístupu k téme rómskej inklúzie. Bolo to možné vidieť už v roku 2014, kedy Karpatská nadácia intenzívne pracovala na programe zmapovania a rozvoja sociálneho kapitálu na území východného Slovenska. Práve rozvoj a prehĺbovanie prepájajúceho sociálneho kapitálu bolo správne identifikované ako faktor, ktorý jediný má šancu pomôcť dostať územie východného Slovenska a samotné rómske komunity zo situácie, v ktorej uviazli, a ktorá im neumožňuje naplno rozvinúť svoje schopnosti a možnosti.

Marginalizované rómske komunity sa vyznačujú pomerne nízkou úrovňou dôvery na horizontálnej aj vertikálnej úrovni, silnou anómiou a odcudzením voči väčšinovej spoločnosti a celkovo – v porovnaní s tými, čo sociálnou exklúziou netrpia v takej silnej miere – rozdielne vnímajú sociálnu realitu. Výskum Karpatskej nadácie týkajúci sa sociálneho kapitálu v priestore východného Slovenska potvrdil, že sociálny kapitál sa rozvíja najmä na dimenzii „existujúcich spojení“, menej na dimenzii „premostovania“ a v obmedzenej miere na dimenzii „prepájania inakosti“.

Úlohy analyzovať a popísať spôsoby a procesy marginalizácie a možnosti zmocňovania v marginalizovaných komunitách Slovenska sa zhostili tri výskumníčky, osobne pôsobiace v regióne východného Slovenska. Mgr. Gizela Brutovská, PhD. z Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, doc. Mgr. Monika Bosá z Fakulty humanitných štúdií Univerzity Karlovej v Prahe, PhD. a doc. Mgr. Adriana Jesenková, PhD. z Filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach vykonali po všetkých stránkach unikátny výskum. V ňom zozbierali pozoruhodné postrehy a poznatky o súčasnom stave empowermentu rómskych žien na Slovensku v dvoch rómskych komunitách, a to v Dobšinej a vo Veľkom Krtíši, rozšírené o dáta z Luníka IX. Zároveň sa snažili vyvinúť hodnotiaci a merací nástroj vhodný na monitorovanie zmien v postavení Rómov a ich posilnení, ktorý vyplýva z ich účasti na programe Karpatskej nadácie UPre ženy. Výskumníčky si zvolili výskumnú vzorku žien vo veku od 15 do 60 rokov z troch marginalizovaných rómskych komunít a celkovo oslovili formou dotazníkov a semi-štruktúrovaných rozhovorov 68 žien, a to 34 z Dobšinej, 32 z Veľkého Krtíša a 2 z Luníka IX v Košiciach. Výsledkom je štúdia, ktorá presvedčivým spôsobom mapuje, čo, kto a najmä akým spôsobom pomáha rómskym ženám zlepšiť ich status a životné podmienky.

II.

Projekt „UPre ženy: postavenie a empowerment žien vo vybraných marginalizovaných rómskych komunitách“ vhodne nadviazal na predchádzajúci výskum Karpatskej nadácie a poukazuje na dôležitú dimenziu budúceho rozvoja marginalizovaných rómskych komunít – empowerment, teda zmocňovanie či posilňovanie pozície rómskych žien v živote rómskych komunít ako predpokladu ich emancipácie a budúceho rozvoja. Pojem empowermentu je dnes bežne používaným nástrojom pri rozvoji konkrétnych komunít, najmä v rozvojovom svete. S istou dávkou zjednodušenia ide o to: naučiť ľudí chytiť si rybu a nie im ju hotovú dať, no zároveň ide aj o snahu presvedčiť rómske ženy, že rybu si chytiť môžu, vedia a chcú.

Karpatská nadácia a výskumníčky zapojené do projektu sa v tomto zmysle „zmocnili“ témy „zmocnenia“ ako procesu stávania sa silnejším a sebavedomejším, najmä v zvládaní vlastného života a domáhaní sa svojich práv. Pristúpili k empowermentu ako k procesu sebauposilňovania, ktorý im umožňuje prekonať pocity bezmocnosti a zúfalstva, ako aj objaviť a „vyhrabať“ niekde svoje skryté zdroje. Sociálno-psychologická tradícia prístupu k empowermentu vníma tento proces ako mechanizmus, pomocou ktorého ľudia, organizácie a komunity získavajú kontrolu nad svojimi životmi. Sociologický prístup, ktorý bol aplikovaný Karpatskou nadáciou a výskumníčkami zapojenými do výskumu, pristupuje k téme „empowermentu“ mierne inak – toto „zmocňovanie“ vníma ako nástroj oslovujúci marginalizované skupiny, ktoré sociálne procesy vylúčili z rozhodovacích procesov, napríklad prostredníctvom rôznych foriem diskriminácie.

Za dôležité považujem, že výskumníčky sa vo svojej práci vyhli pasci, do ktorej sa chytia mnohí pri mapovaní a definovaní dimenzií empowermentu – paternalizmu a expertného odstupe od problémov marginalizovaných skupín. Spôsob práce so semi-štruktúrovanými rozhovormi bol zvládnutý i v tomto zmysle, že výskumníčky dokázali „diagnostikovať“ deficity rómskych žien pri riešení svojich problém bez toho, aby si empaticky neosvojili problémy, na ktoré marginalizované rómske ženy každodenne narážajú. Pri definovaní kapitálov, ktorými disponujú a môžu marginalizované rómske ženy disponovať, sa výskumníčky sústredili nie na to „dávať“ týmto ženám moc – tej majú dosť v rôznych svojich vedomostiach a motiváciách. Sústredili sa na zedefinovanie procesov, ako pomôcť tieto sily uvoľniť, a to je skutočná podstata empowermentu.

III.

Výskum „UPre ženy: postavenie a empowerment žien vo vybraných marginalizovaných rómskych komunitách“ zároveň citlivo pracuje s témou trojitej (triple) marginalizácie rómskych žien z marginalizovaných komunít. Analyzuje marginalizáciu rómskych žien žijúcich v pomerne tradičnej, patriarchálnej komunite, ktorá je sama marginalizovaná, a navyše obýva marginalizované regióny. Výskum tak pracuje s marginalizáciou ako procesom odsúvania skupín do menej významného postavenia a paralelne narába so sociálno-priestorovou marginalizáciou, kultúrnou marginalizáciou i marginalizáciou na trhu práce.

Sociálno-priestorová dimenzia býva opisovaná prostredníctvom známeho delenia na centrá, periférie a marginálne oblasti. Slovensko je možné rozdeliť na centrá a periférie, v súlade s prístupom československej a slovenskej sociológie, pričom periférie ako marginalizované priestory možno definovať prostredníctvom kruhovej kumulatívnej kauzality negatívnych faktorov. V zásade ide o začarovaný kruh príčin vedúcich k tomu, že jednotlivé negatívne charakteristiky určitého územia sa na seba nabaľujú, vzájomne sa podmieňujú a vedú k vzniku marginalizovanej oblasti. Kultúrna dimenzia, ktorá sa zameriava na marginalitu ako na život na pomedzí dvoch kultúrnych svetov, je vo výskume takisto silne zastúpená. Výskumníčky presvedčivo opisujú, ako marginalizované ženy nie sú doma v žiadnom z kultúrnych kontextov, nie sú prijímané ani jedným z nich, pričom zároveň prirodzene patria do oboch. A nakoniec marginalizácia na trhu práce sa prejavuje odsunutím veľkej skupiny ľudí na neistý sekundárny trh práce, prípadne do pozície nezamestnaných a odkázaných na príjem sociálnych dávok.

Marginalita rómskych žien žijúcich v marginalizovaných rómskych komunitách má však aj – pochopiteľne – rodovú dimenziu. Výskumníčky sa vo svojom výskume snažili vyhnúť explicitnému feministickému diskurzu na túto tému, no ten je i tak implicitne prítomný. Výskum poukazuje na to, ako je v marginalizovanom prostredí rurálneho Slovenska prítomný skôr diskurz prvej vlny feminizmu, typický pre prvú polovicu 20. storočia. Ten sa zaoberal najmä pracovnými podmienkami, právami na vzdelanie pre ženy a dievčatá, majetkovými zákonmi či reprodukčnými právami. Je vidieť, že témy typické pre druhú vlnu feminizmu – zvyšovanie povedomia o sexizme a patriarcháte, rodovo podmienenom násilí, domácom zneužívaní a manželskom znásilnení a celkovo o sexuálnej slobode žien sú prítomné predsa len menej. Témy typické pre súčasnú tretiu vlnu feminizmu – teda také témy, ako je analýza jazyka definujúceho ženu a téma sexuálnych identít, nie sú vo výskume a vo výpovediach participujúcich žien prítomné prakticky vôbec.

IV.

Obyvatelia marginalizovaných komunít v Dobšinej, vo Veľkom Krtíši i na Luníku IX žijú nielen vo vylúčenom a silne marginalizovanom prostredí. Ich hlavný problém spočíva najmä v procese getoizácie, ktorý sa postupne s príchodom transformačného procesu po roku 1989 a v druhej polovici 90-tych rokov prehlboval, a priniesol dovnútra niektorých rómskych komunít multiplikátory negatívnych trendov. Tie sa postupne na seba začali vršiť, zamotávať, až vznikol bludný kruh, ktorý sa v každej komunite nachádza v inej fáze, no ak sa ho nepodarí zastaviť, nemilosrdne a neomylnne speje vždy do vyššieho štádia getoizácie.

Výskum ukazuje jednak nebezpečenstvo getoizácie, no i to pozitívnejšie – cesty z geta von. Samotné geto má negatívne konotácie a je možné nájsť množstvo prístupov k nemu ako fenoménu, no vo všeobecnosti panuje zhoda v tom, že geto je etno-rasová formácia, ktorá kombinuje všetky štyri formy rasovej nadradenosti: kategorizáciu, diskrimináciu, segregáciu a exkluzivistické násilie. Najväčšou výzvou spojenou s existenciou geta je skutočnosť, že pre menšinové skupiny, ktoré sú fyzicky alebo kultúrne vytláčané z hlavného prúdu, spoločnosť nemá využitie. Pojem getoizácie tak označuje systematické vytlačanie skupín ľudí, ktorí nepatria do jadra spoločnosti, ale žijú v odľahlej a často preludnenej mestskej oblasti, často spájanej so špecifickým etnickým obyvateľstvom žijúcim pod hranicou chudoby.

Skúsenosti s procesmi getoizácie naznačujú, že ide o nepretržitý proces, ktorý možno vykresliť ako špirálu sebanapĺňajúcich sa prorociev väčšiny o vylúčenej skupine. Getoizácia má svoju vnútornú logiku: po jednom kroku nevyhnutne nasleduje ďalší, pričom je čoraz ťažšie prekonávať problémy s ňou spojené. Procesy getoizácie majú niekoľko etáp a sú zároveň príčinami aj dôsledkami tohto procesu. Vždy však smerujú od jedného bodu k ďalšiemu – od stigmatizácie skupiny a jej priestorového vylúčenia k sociálnemu vylúčeniu, následne k rôznym formám represie až po fyzické násilie.

Logika getoizácie v podmienkach Slovenska a jeho marginalizovaných regiónov sa odvíja v logickej slučke, vďaka ktorej tak vždy degetoizácia znamená prelomiť gradáciu sociálneho vylúčenia a vrátiť sa do „nulového“ bodu, čo znamená:

- legitimizáciu radikálnych prístupov;
- násilné sťahovanie tzv. „neprispôsobivých“ občanov do nevhodnej lokality;
- uzatvorenie lokality, stanovenie fyzických a symbolických hraníc „no go area“;
- systematickú stratu sociálneho kapitálu vo vzťahu k ostatným častiam sídla;
- uzavretie lokality zvnútra – nároky na inkluzívny priestor;
- zriadenie paralelných inštitúcií;
- otvorené animozity voči inštitúciám dominantnej skupiny na území „geta“;
- vznik kultúry v izolácii;
- útek posledných zvyškov strednej triedy;
- vznik patologického správania;
- ďalšiu stigmatizáciu (napríklad odstraňovanie služieb);
- úplné opustenie lokality sídla;
- stanovenie nových „pravidiel hry“ v gete;
- rezignáciu obyvateľov geta, odcudzenie a anómiu dosahujúcu vysokú úroveň.

V.

Silnou pridanou hodnotou výskumu „UPre ženy: postavenie a empowerment žien vo vybraných marginalizovaných rómskych komunitách“ je samotný dôraz výskumníčov na všetky typy kapitálov s dôrazom na sociálny kapitál. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že koncept sociálneho kapitálu neprináša nič nové, že len opakuje a inak nazýva známe témy dlhoročného vývoja sociologického myslenia – od Marxa a jeho predstavy „zviazanej solidarity“, ktorou opisuje vznik skupinovej kohézie, cez Simmela riešiaceho recipročné vzťahy, normy a záväzky, ktoré sú základom sociálnych sietí, až po Durkheima, ktorý zdôrazňoval potrebu zvnútorňovania skupinových hodnôt s cieľom predchádzať anómii.

Výskum dal dôraz na sociálny kapitál práve preto, že zahŕňa závislé vzťahy v susedstve, na pracovisku alebo v rodine, ktoré znamenajú trvalé subjektívne pociťované záväzky - pocity vďačnosti, rešpektu, priateľstva atď. Sociálny kapitál robí napríklad aktéra dôveryhodným a umožňuje tak efektívnejšie správanie. Výskumníčky vo výskume pristúpili ku konceptu sociálneho kapitálu inštrumentálne, zamerali sa na zisky plynúce z participácie v skupine a vyzdvihli zámerné budovanie sociálnych sietí za týmto účelom. Výskum Karpatskej nadácie plasticky poukázal na to, že starostlivosť o sociálny kapitál je podmienkou pre jeho udržanie a zároveň ho tým utvára. Veľkosť sociálneho kapitálu tak závisí od rozsahu sietí, ktoré môže aktér mobilizovať, a od veľkosti ostatných kapitálov, ktorými tieto siete disponujú. Existencia sociálneho kapitálu spočíva v dôvere, informáciách, normách a efektívnych sankciách, vo vzťahoch autority a vo význame záväzkov v skupine.

Charakteristickou vlastnosťou sociálneho kapitálu je skutočnosť, že je vedľajším produktom aktivít konaných za iným účelom. Neumožňuje priame investície – väčšina foriem sociálneho kapitálu je tvorená a ničená ako vedľajší produkt. Sociálny kapitál sa objavuje alebo zaniká bez vôle, je menej

rozpoznateľný. Časom môže miznúť – ak nie je obnovovaný. Vzťahy jednoducho môžu umierať, pokiaľ nie sú udržiavané a očakávania a záväzky sa môžu stratiť. Inými slovami – čím viac ľudia potrebujú jeden druhého, tým viac sa rozvíja sociálny kapitál. Ak normy fungujú a aktér sa môže spoľahnúť na ich dodržiavanie, správanie sa druhých pre neho predstavuje menšie riziko.

VI.

Výskum rôznymi svojimi parciálnymi výsledkami popisuje, ako a prečo sú vo všeobecnosti integračné politiky vo vzťahu k rómskym marginalizovaným komunitám v súčasnosti neúčinné. To je jeho najvýznamnejší, i keď samozrejme nie príliš povzbudzujúci prínos. Výskumníčky v rôznych dimenziách nepriamo ukázali, že v tzv. rómskych politikách sa dostatočne nezohľadnilo, že tzv. rómska problematika predstavuje kombináciu etnických a sociálnych problematik, ktoré je pri príprave akýchkoľvek verejných politík vždy potrebné brať do úvahy paralelne. Príklady Dobšinej, Veľkého Krtíša i Luníka IX. poukazujú na to, že prístup k marginalizovaným rómskym komunitám by mal byť založený na desegregácii rómskych komunít, a zároveň dávajú najavo, ako výrazne je rómska populácia heterogénna, a že k nej treba aj takto pristupovať.

V teoretickej rovine sa odpovede rómskych žien výskumníčkam vo výskume dajú čítať aj prostredníctvom klasickej sociologickej teórie, v tomto prípade cez rozlišovanie Gemeinschaft a Gesellschaft v teórii Ferdinanda Tönnies. Tönnies rozlišoval medzi Gemeinschaft (pospolitosťou), ktorá je plná pozitívnych a vzájomne priaznivých väzieb, a Gesellschaft (spoločnosťou), ktorá je chladná a neosobná. Pochopiteľne, reálna situácia v bežnom živote je vždy kombináciou týchto dvoch svetov, sú skôr weberovskými ideálnymi typmi, no výskum Karpatskej nadácie poukazuje na neprijemnú dimenziu. Marginalizované rómske komunity a samotné marginalizované ženy v nich sa dostali pod vplyvom trojitej marginalizácie do stavu, keď vypadli z Gemeinschaft, no s Gesellschaft sa im nepodarilo vytvoriť si dostatočné vzťahy na to, aby sa stali jej súčasťou. Práve preto je empowerment v procesoch integrácie marginalizovaných rómskych komunít taký dôležitý – umožňuje obrátiť negatívne trendy vykorenenia a vykoľajenia celých komunít mimo komunitu a zároveň i mimo spoločnosť.

Výskum plasticky poukázal i na význam združovania, občianskej participácie a – bez páťosu - i občianskeho étosu. Zárodok špecifického druhu občianskej spoločnosti v marginalizovaných rómskych komunitách, ktoré výskumníčky výskumu Karpatskej nadácie priniesli svojím výskumom, je najsilnejším zistením, ktoré v sebe nesie na pozadí negatívnych javov mnoho pozitívneho. Výskumníčky vlastne poukázali na občiansku spoločnosť v Dobšinej, vo Veľkom Krtíši i na Luníku IX. ako na miesta, ktoré sú vytvárané spontánnymi organizáciami a hnutiami, ktoré sa snažia o riešenie sociálnych problémov v rámci svojich vnútorných štruktúr, prípadne ich posúvajú smerom k štátu a legitímnym zástupcom. Občiansku spoločnosť práve tu na lokálnej úrovni nemožno vnímať len ako špecifickú myšlienkovú abstrakciu, ktorá sa snaží definovať priestor medzi rodinou a štátom, rodinou a trhom, a ani ako určité spoločenstvo občanov. Občianska spoločnosť tu nevyhnutne musí byť vnímaná cez jej sprostredkujúce štruktúry, ktoré vytvárajú vzťah medzi občanom a štátom.

VII.

Výskum Karpatskej nadácie, ktorý primárne nebol aplikačný a nebol zameraný priamo na zmenu a tvorbu politík, priniesol napriek tomu množstvo impulzov pre tvorcov verejných politík, a to na celoštátnej, regionálnej i lokálnej úrovni. Ak bude známe, aké sú problémy toho-ktorého regiónu, bude možné posúdiť priority a nastaviť politiky tak, aby sa situácia začala zásadnejšie meniť. Konvenčne sa za hlavné problémy zaostávajúcích regiónov východného a južného Slovenska považuje nedostatočne rozvinutá miestna ekonomika, v rámci ktorej HDP na obyvateľa, ako aj PPP HDP dosahuje vo všetkých zúčastnených regiónoch výskumu menej ako 50% priemeru EÚ. Skúmané regióny trpia systematickým únikom mozgov a vyľudňovaním niektorých oblastí regiónu. Veľkou výzvou do budúcnosti tak zostáva udržanie kvalifikovanej pracovnej sily v regióne. Zároveň vysoká miera klientelizmu ako tradičného spôsobu riešenia spoločenských problémov znemožňuje plné využitie rozvojového potenciálu regiónu.

No pre skúmané regióny sú nepomerne dôležitejšie iné problémy, ktoré možno hodnotiť ako akútnejšie, a výskum Karpatskej nadácie sa zameria na opis práve nich. Systematická marginalizácia a sociálne vylúčenie niektorých rómskych komunít žijúcich v regiónoch východného a južného Slovenska duplikujú sociálne napätie a znevýhodňujú celý región. Deje sa to napriek tomu, že obidva skúmané regióny disponujú veľkým rozvojovým potenciálom: bohaté prírodné zdroje vytvárajú podmienky pre vysokú kvalitu života, kultúrne a historické pamiatky sú prajné pre rozvoj cestovného ruchu, priaznivé klimatické prostredie a pôdne podmienky sú vhodné pre rozvoj poľnohospodárstva a lesníctva.

V prípade, že by neprišlo k zmenám politík, bludný kruh marginalizácie sa bude ešte viac zamotávať a nasledovať aplikovaný princíp svätého Matúša: marginalizovaní budú ešte marginalizovanejší a začlenení budú ešte začlenenejší. To je ten najzávažnejší odkaz výskumu Karpatskej nadácie: najdôležitejším v procese začleňovania marginalizovaných rómskych komunít je proces empowermentu, nie priame riešenia chudoby či finančné injekcie do infraštruktúry.

Na záver tak možno konštatovať, že výskum Karpatskej nadácie prináša v rôznych dimenziách cenné odkazy pre tvorcov verejných politík, a to na všetkých úrovniach:

1. medzietnické vzťahy k Rómom sú dôležitejšie ako akákoľvek integračná politika.
2. sociálne programy bez určitých represívnych opatrení nebudú úspešné, represívne opatrenia bez sociálnych programov budú tiež neúspešné.
3. najdôležitejšou otázkou zostáva, či sa Rómovia na Slovensku majú kam integrovať, pokiaľ neprebehne v každej z komunít proces empowermentu.

3. Empowerment žien z marginalizovaných rómskych komunít Dobšiná a Velký Krtíš - Závěrečná správa z kvantitatívneho výskumu

Autorka: Mgr. Gizela Brutovská, PhD.

3.1 Metodológia kvantitatívneho výskumu

Pojem empowerment žien je definovaný Európskym inštitútom pre rodovú rovnosť (European Institute for Gender Equality 2022) ako „proces, ktorým ženy získavajú moc a kontrolu nad vlastným životom a nadobudnú schopnosť robiť strategické rozhodnutia“. Tento proces je postavený na piatich pilieroch: vnímanie vlastnej hodnoty, právo rozhodovať, právo mať prístup k zdrojom a možnostiam rozvoja, právo kontroly nad vlastným životom doma i mimo domácnosti a možnosť ovplyvňovať zmenu v spoločnosti v sociálnej a ekonomickej rovine na národnej i medzinárodnej úrovni (European Institute for Gender Equality 2022). Potreba empowermentu žien je o to vyššia v marginalizovaných rómskych komunitách, kde miera chudoby žien je veľmi vysoká. Posilnenie postavenia chudobných ľudí je výrazne ovplyvnené ich osobným majetkom (akým je pôda, bývanie, dobytok, úspory) a schopnosťami všetkých typov: ľudskými (akým je dobré zdravie a vzdelanie), sociálnymi (akým je napr. sociálna spolupatričnosť, zmysel pre identitu, vodcovské vzťahy) a psychologickými (sebaúcta, sebavedomie, schopnosť predstavovať si a túžiť po lepšej budúcnosti). Dôležité sú aj kolektívne agility a schopnosti ľudí, akými sú rozhodovanie, organizácia, reprezentácia a identita.

Zámerom nášho výskumu bolo zozbierať vstupné údaje o súčasnom stave empowermentu rómskych žien v dvoch rómskych komunitách – Dobšiná a Veľký Krtíš, a tak vyvinúť hodnotiaci a merací nástroj vhodný na monitorovanie zmien v ich postavení a posilnení vyplývajúcim z účasti na programe UPre.

Hlavným cieľom bolo zmapovať ambície a príležitosti (rôzne druhy kapitálu) rómskych žien z marginalizovaných komunít Veľký Krtíš a Dobšiná. Zistiť, čo alebo kto im pomáha, a hlavne akým spôsobom im možno zlepšiť ich status a životné podmienky. Jednotlivca možno ponímať ako vlastníka rôznorodých sociálnych a kultúrnych znakov či charakteristík ovplyvňujúcich možnosti jeho fungovania v sociálnych vzťahoch a jeho sociálnu začleniteľnosť. Tieto charakteristiky tvoria vstupný „kapitál“, s ktorým každý jednotlivec vstupuje do sociálnej výmeny. Tento kapitál sa utvára v priebehu života každého jedinca a závisí od sociálnych podmienok a vzťahov, v ktorých vyrastá. Kapitál v podobe jeho rôznych foriem tak možno vnímať ako základný znak každého človeka.

Individuálny kapitál je najčastejšie chápaný ako zo štruktúry sociálnych vzťahov a väzieb vyplývajúci nehmotný zdroj (napr. príslušnosť k národnosti, fyzický vzhľad, životná spokojnosť, zdravotný stav a pod.), ktorý si ho v sociálnych interakciách systematicky vytvára a udržiava, a ktorý ho môže využiť vo svoj prospech, resp. na svoj úžitok.

Finančný kapitál sú peniaze (príjem), úver a ďalšie formy financovania, ktoré vytvárajú bohatstvo. Jednotlivci využívajú finančný kapitál na investovanie, prostredníctvom zálohovej platby za domácnosť alebo vytvorením portfólia na dôchodok.

Ludský kapitál je súhrn vedomostí, zručností, skúseností a sociálnych kvalít, ktoré prispievajú k schopnosti človeka vykonávať prácu a žiť spôsobom, ktorý vytvára ekonomickú hodnotu (napr. schopnosť postarať sa o deti a rodinu, schopnosť presúvať sa rôznymi dopravnými prostriedkami, rozhodovať o dôležitých životných udalostiach a pod.).

Sociálnym (kolektívnym) kapitálom sa obyčajne chápe súhrn charakteristík sociálnej organizácie, akými sú vzťahy súdržnosti a vzájomnej dôvery, sociálne normy a siete umožňujúce efektívnu spoluprácu v sociálnych skupinách i spoločnosti, ktorá prináša nielen individuálny, ale i kolektívny úžitok.

Prírodný kapitál je rozšírenie hospodárskeho pojmu kapitálu (tvoria ho vyrobené výrobné prostriedky) na environmentálne tovary a služby (napr. dopestovať si ovocie a zeleninu – samozásobiteľstvo, ekologicky využívať les, separovať odpad a pod.).

Čiastkovými cieľmi bolo:

- zmapovať osobný/individuálny kapitál žien z vybraných komunít,
- zmapovať finančný (materiálny) kapitál žien z vybraných komunít,
- zmapovať ľudský kapitál žien z vybraných komunít,
- zmapovať sociálny kapitál žien z vybraných komunít,
- zmapovať prírodný kapitál žien z vybraných komunít.

Výskumná technika

Výskumnou technikou bol pološtrukturovaný dotazník. Ten bol v predvýskume overený v obidvoch komunitách. Otázky v dotazníku sa v obidvoch komunitách líšili v jednej otázke, a to v otázke, či majú v rómskej komunite vajdu, a ako im pomáha. V predvýskume bolo zistené, že vo Veľkom Krtíši nepôsobí vajda, a teda táto otázka by bolo zbytočná, a naopak v Dobšinej vajda pôsobí. Dotazník v Dobšinej obsahoval celkovo 48 otázok, z toho 22 zatvorených, 15 poloopených a 11 otvorených. Dotazník vo Veľkom Krtíši obsahoval 47 otázok, z toho 21 zatvorených, 15 poloopených a 11 otvorených. Otázky pokrývali jednotlivé čiastkové ciele, ale aj sociodemografické charakteristiky respondentiek, akými sú vek, rodinný stav, najvyššie ukončené vzdelanie a zamestnanecký status.

Popis výskumnej vzorky

Výskumnú vzorku tvorili ženy vo veku od 15 do 60 rokov z marginalizovaných rómskych komunít Dobšiná a Veľký Krtíš. Oslovených bolo spolu 62 žien – 32 z Dobšinej a 30 z Veľkého Krtíša. Do výskumu boli respondentky vyberané zámerným výberom tak, aby vo výskume boli zúčastnené tak zamestnané ako aj nezamestnané ženy, bezdetné ženy, aj ženy s väčším počtom detí, ženy mladšie, stredného veku aj staršie ženy, vydaté, slobodné aj ovdovené, ženy so základným, ale aj s vyšším vzdelaním.

3.2 Dobšiná

V Dobšinej výskumnú vzorku tvorili respondentky vo veku od 16 do 47 rokov. Ich priemerný vek bol 28,1 roka. Modus, t.j. najčastejšie sa vyskytujúca hodnota, bol 20 rokov (4 respondentky).

Z hľadiska rodinného stavu bolo 6 (18,75%) respondentiek slobodných, 5 (15,63%) vydatých, 19 (59,38%) žilo s druhom/priateľom, 1 (3,13%) bola rozvedená a 1 (3,13%) svoj rodinný stav neuviedla. Zaujímavé je, že zo šiestich, ktoré označili, že sú slobodné, len jedna neuvádzala druhu/priateľa v otázke, ako by popísali svoju rodinu. Môže to súvisieť s ich vnímaním skutočnosti, že hoci žijú s druhom/priateľom, sú stále slobodné, keďže partneri im vôbec nepomáhajú. Vydaté boli prevažne staršie respondentky vo veku od 24 do 47 rokov (ich priemerný vek bol 35,2 roka). Mladšie respondentky žili prevažne v kohabitácii.

Svoje prvé dieťa mali vo veku od 14 do 23 rokov, z toho viac ako polovica respondentiek ešte pred dovŕšením 18 roku veku. Priemerný vek prvorodičiek bol 17,3 roka, teda výrazne nižší ako v majoritnej spoločnosti. Spolu majú respondentky od 0 (1 respondentka) do 11 detí (2 respondentky). Priemerný počet detí na jednu respondentku je 3,6 a modus (najčastejšie sa vyskytujúca hodnota) bol 3.

Z hľadiska vzdelania prevládali ženy so základným vzdelaním. Celkovo ich bolo 20 (62,5%), z toho 9 žien malo ukončenú špeciálnu základnú školu a 11 klasickú základnú školu. So stredoškolským vzdelaním bez maturity bolo 11 respondentiek (34,38%). Jedna respondentka vzdelanie neuviedla. U žien, ktoré ukončili strednú školu, bol výraznejší záujem pokračovať ďalej v štúdiu (rozšíriť si vzdelanie). Súvisí to s tým, že tieto ženy už majú reálnu skúsenosť so štúdiom. Väčšina respondentiek so stredoškolským vzdelaním bola taktiež zadlžená, teda mala úver.

Z hľadiska aktívneho praktizovania viery bolo 24 respondentiek (75%) neveriacich, 7 veriacich (21,88%) a 1 odpoveď neuviedla (3,12%). Veriace respondentky boli hrdé na to, že sú Rómky, vedia sa samé postarať o svoju deti a domácnosť. Svoje prvé deti mali ešte pred dosiahnutím plnoletosti. Zaujímavé je, že len polovica z nich sú vydaté, druhá polovica žije v kohabitácii. Pomáhajú ľuďom v svojom okolí.

O tom, ako minúť peniaze, rozhodujú výlučne spolu s manželom, resp. druhom. Nemajú peniaze v prípade, ak by boli istý čas bez príjmu. V súčasnosti sú na materskej/rodičovskej dovolenke alebo opatrujú dieťa. Majú záujem ďalej sa vzdelávať. Jedna nemá pomoc od nikoho, ostatným pomáha

centrum alebo vajda. Polovica z nich mala v živote situáciu, keď sa im život zmenil k horšiemu, a to hlavne narodením chorých detí, resp. chorobou detí.

Z celkového počtu 32 respondentiek ich 31 (96,88%) uviedlo, že nebolo nikdy trestaných. Jedna respondentka (3,12%) odpoveď neuviedla.

Fajčenie, pitie alkoholu a užívanie drog sú oblasti spojené nielen so spoločenskými a zdravotnými problémami (fajčiarky majú zvýšené riziko predčasného pôrodu, u novorodencov je vyššie riziko syndrómu náhleho úmrtia, navyše deti matiek, ktoré fajčili počas tehotenstva, často trpia mnohými komplikáciami – najväčšie sú neurologické abnormality a poruchy vývoja správania sa), ale predstavujú tiež ohrozenia z hľadiska empowermentu. Z celkového počtu respondentiek ich 18 (56,25%) fajčí a 14 nefajčí (43,75%). Z fajčiarok ich polovica mala dieťa do dovŕšenia 18. roku veku. Priemerný vek žien fajčiarok je 26,5 roka. Alkohol nepilo vôbec 7 respondentiek (21,88%) a občas pri rodinných oslavách alkohol pilo 25 respondentiek (78,12%). Žiadna z respondentiek nepila alkohol vždy, keď jej ho ponúknú. Ani jedna respondentka nikdy nefetovala. Závislosťou, ktorá by bola výraznou prekážkou pri empowermente, netrpí žiadna respondentka.

Z hľadiska zamestnaneckého statusu boli 3 (9,38%) respondentky zamestnané, 11 (34,38%) bolo nezamestnaných, 12 (37,5%) bolo na materskej dovolenke, 2 (6,25%) poberali opatrovateľské (na cudzie deti), 2 respondentky (6,25%) uviedli odpoveď iné bez bližšej špecifikácie a 2 respondentky (6,25%) neuviedli odpoveď.

Tabuľka č. 1 **Zamestnanecký status**

Zamestnanecký status	Absolútny počet	Relatívny počet v %
zamestnané	3	9,38
nezamestnané	11	34,38
na materskej dovolenke	12	37,5
opatrovateľky	2	6,25
neuvedené	2	6,25
iné	2	6,25

Ako ukazujú výsledky výskumu, zamestnanecký status je ten, ktorý výrazne rozdeľuje respondentky, a naznačuje možné zdroje ich empowermentu. Hlavné rozdiely sú zistené v osobnom/individuálnom, a tiež ľudskom a sociálnom kapitáli žien.

Všetky 3 zamestnané respondentky boli hrdé na to, že sú Rómky a vedia sa samé postarať o deti a domácnosť. Dokážu samé cestovať autobusom a vlakom. Sú schopné samé, bez cudzej pomoci, vybaviť, čo potrebujú aj na úrade. Sú hrdé na to, že majú prácu, a tiež na svoju rodinu a deti. Sú zdravé a pre udržanie svojho zdravia športujú (cvičenie, beh) a zdravo sa stravujú. Svoje prvé dieťa mali veľmi mladé, vo veku 15, 16 a 18 rokov. Spolu majú každá 3 deti (2 respondentky), resp. 4 deti (1 respondentka). Všetky žijú v kohabitácii, t.j. s druhom. Pri popise, kto tvorí ich rodinu, uvádzajú typ nukleárnej rodiny a 1 respondentka do rodiny zaradila aj ženu z pomáhajúceho občianskeho združenia. Z rodiny im v živote najviac pomohla mama (2 respondentkám), konkrétne pri starostlivosti o deti a 1 respondentke druh s domácimi prácami. Okrem rodiny respondentky uviedli, že im pomáhajú cudzí ľudia (nešpecifikovali) a tiež žena z Centra (finančne a poradenstvom ohľadom výchovy detí). Žiadna z nich nebola súdne trestaná a nikdy nefetovala. Ich predstava o živote spočíva v zlepšení života ich detí (nie ich osobne), predovšetkým v získaní dobrého vzdelania:

- „tak ako prvé nech dokončí školu a nech z neho niečo bude, venujem sa mu a dávam do neho všetko úsilie“,
- „ale by som chcela dosiahnuť veľa vecí v živote iba kvôli deťom, aby mali veľa“,
- „deti zdravo vyrastú, vyštudujú školu, materiálne som zabezpečená“.

Všetky 3 respondentky pomáhajú ľuďom vo svojom okolí – finančne, ale aj so zabezpečením stravy a oblečenia. Taktiež pomáhajú s administratívnou činnosťou (pomoc s vypisovaním formulárov) a poradenstvom v rodinách. Najdôležitejšie pre ne v živote sú rodina a zdravie. Majú pripravené úspory pre prípad, že by boli istý čas bez príjmu. Majú záujem zvýšiť si vzdelanie v rôznych odboroch – zdravotná sestra a učiteľka v materskej škôlke. Na krátku vzdialenosť môžu do školy aj dochádzať. Nie sú praktizujúce veriace. Vedia pracovať s internetom a sú aktívne na sociálnych sieťach. V komunite majú vajdu, ktorého počúvajú, a ktorý im pomáha. Situáciu, v ktorej by sa im život zmenil k horšiemu, nezažili. Nemajú vlastnú záhradku, a tak do lesa chodia zbierať lesné plody len pre vlastnú potrebu. Smetie neseparujú, ale hádžu ho do spoločného kontajnera.

Nezamestnané respondentky sú hrdé na to, že sú Rómky. Nie pre všetky je dôležitý fyzický vzhľad a nie všetky sú schopné samé a bez cudzej pomoci postarať sa o deti a domácnosť. Všetky dokážu cestovať samé autobusom, nie však už vlakom a vôbec nie trolejbusom či električkou. Jedna tretina z nich si nevie sama, bez pomoci iného človeka vybaviť, čo potrebuje, napr. aj na úrade. Sú hrdé na svoje deti, príp. vnúčatá a niektoré z nich aj na svojho druhu, keďže je tým, ktorý sa o ne stará. Svoje prvé dieťa mali vo veku od 15 do 19 rokov. Majú od 1 po 7 detí. Žiadna z nich nebola súdne trestaná a nikdy nefetovala. Ich predstavy o budúcnosti sa výrazne líšia. Chceli by si nájsť prácu, zlepšiť si zdravotný stav (vrátane opravy zubov) a bývať vo vlastnom dome. Pre deti si prajú, aby chodili do školy. Jedna z respondentiek si uvedomuje, že akékoľvek sny limituje jej vzťah s manželom, ktorý jej nedovolí byť mimo domu, a teda jej sen je starať sa o neho a deti. Viac ako polovica z nich nepomáha ľuďom v ich okolí. Najdôležitejšie hodnoty sú pre ne rodina a zdravie. Len dve respondentky majú usporené peniaze pre prípad, že by boli istý čas bez príjmu. Iba jedna má informácie o voľných pracovných miestach (od manžela). Tri respondentky majú záujem rozšíriť si (zvýšiť) vzdelanie, konkrétne v odboroch predavačka a krajčírka. Ostatné o rozšírení (zvýšení) vzdelania ani neuvažujú, keďže do školy by nemohli dochádzať, pravdepodobne kvôli zabezpečeniu starostlivosti o deti. Nie sú praktizujúce veriace. Pozerajú televíziu, predovšetkým seriály a pracujú s internetom. Dve tretiny z nich sú aktívne na sociálnych sieťach. V komunite majú vajdu, ktorého počúvajú, a ktorý im pomáha. Okrem vajdu im pomáha občianske združenie a pracovník na sociálnom úrade. Nemajú vlastnú záhradku. Smetie neseparujú, ale hádžu buď do vlastnej alebo spoločnej nádoby. Situáciu v živote niektorým zhoršil koronavírus. Jedna z respondentiek uviedla, že život k horšiemu sa jej zmenil vtedy, keď ju týral druh. Dve sa k téme odmietli vyjadriť a uviedli, že je to veľmi osobné.

Nie všetky ženy na materskej dovolenke sú hrdé na to, že sú Rómky, a nie pre všetky je dôležitý fyzický vzhľad. Všetky sú schopné bez cudzej pomoci sa postarať o domácnosť, ale nie už o deti. Jedna má problém sama cestovať autobusom, šesť vlakom, osem trolejbusom a električkou a sedem autom. Všetky si samé vedia vybaviť, čo potrebujú na úrade. Sú hrdé na svoje deti, popřípade už vnúčatá. Zaujímavý je dôvod hrdosti – „robia mi radosť len tým, že sa usmievajú a sú zdravé a šťastné“. Len jedna je hrdá na seba. Okrem jednej všetky respondentky uviedli, že sú zdravé. Pre svoje zdravie 10 z nich robí rôzne veci (2 uviedli, že nerobia nič): od návštevy lekára, cez bratie liekov, nepitie alkoholu a nefajčenie, dodržiavanie hygieny (súvisí to s koronavírusom), športovanie až po zdravé stravovanie. Svoje prvé dieťa mali od 14 do 23 rokov. Spolu majú od 0 do 11 detí. Z rodiny im najviac pomáha mama, svokra, ale v dvoch prípadoch respondentky uviedli, že si musia pomôcť samé. Okrem rodiny väčšinou necítia podporu od nikoho (5 prípadov), v jednom prípade pomohla banka a v jednom kamarátka. Žiadna z nich nebola súdne trestaná a nikdy nefetovala. Ich predstava o budúcom živote spočíva hlavne v predstave (nekonkrétnej) lepšieho života pre deti:

- „no chcela by som lepšiu budúcnosť pre moje deti“,
- „aby sa mali lepšie moje deti, mali dobrý život“,
- „chcela by som pre moje deti to najlepšie“.

V jednom prípade sa predstava budúceho života spája s konkrétnejším popisom lepšieho života:

- „moje sny a túžby sa týkajú hlavne mojich detí, aby z nich vyrástli z dcéry učiteľka a zo synov automechanik a murár“.

Okrem detí sa predstava o budúcom živote odvíja od zabezpečenia lepšieho bývania, získanie práce, resp. podnikania, nadobudnutie vzdelania, financií, zdravia až po „mať radosť zo života“. Okrem jednej všetky pomáhajú ľuďom vo svojom okolí, napr. darovaním obnoseného šatstva a vecí (hračky),

strážením detí, poskytnutím bývania a tiež poradenstvom, ako sa stráť o deti. Najdôležitejšie hodnoty sú pre ne rodina a zdravie. Štvrtina z nich má pôžičku od banky spojenú s nadobudnutím bývania. Len dve z nich majú pre prípad, že istý čas zostanú bez príjmu, usparené peniaze. Dve z respondentiek majú informácie o voľných pracovných miestach (zdrojom je Centrum). 75% z nich má záujem ďalej sa vzdelávať. Oblasti sú rôzne: krajčírka, kaderníčka, sociálna pracovníčka, cudzie jazyky a zdravotníčka. Do školy môžu dochádzať na kratšiu aj dlhšiu vzdialenosť. Respondentky sú z jednej polovice praktizujúce veriace a z druhej nie. Prevažne pozerajú televíziu (2 respondentky nepozerajú) a konkrétne telenovely a správy. Okrem dvoch všetky ostatné pracujú s internetom a viac ako polovica je aktívna na sociálnych sieťach. V komunite majú vajdu, ktorého počúvajú, a ktorý im pomáha. Okrem vajdu im mimo rómskej komunity pomáha len Centrum. Tretina z nich má záhradku a pestuje v nej úžitkové plodiny. Do lesa chodí zbierať lesné plody len pre vlastnú potrebu. Odpad neseparuje, ale vyhadzuje do vlastnej smetnej nádoby alebo spoločného kontajnera. Trom z nich sa život zmenil k horšiemu v dôsledku choroby dieťaťa alebo partnera. Jedna respondentka uviedla, že sa jej život stále zlepšuje. Respondentky zmenu v živote hodnotia len v krátkom časovom období, nie z dlhodobého pohľadu.

3.2.1 Osobný/individuálny kapitál

Na otázku, či sú respondentky hrdé na to, že sú Rómky, 30 (93,75%) z nich odpovedalo, že áno. Len 2 (6,25%) z nich odpovedali záporne. Na jednej strane môže byť hrdosť na prihlásenie sa k národnosti zdrojom empowermentu pre tieto ženy (a pravdepodobne aj do určitej miery je), na druhej strane sa môže stať aj bariérou pri presadení sa vo väčšinovej spoločnosti v dôsledku separácie a hľadania si pomáhajúcich sociálnych sietí mimo rómskej komunity.

Pre 20 respondentiek (62,5%) je dôležitý ich fyzický vzhľad, a to z rôznych dôvodov. Na jednej strane sa chcú páčiť ako ženy („lebo som na seba hrdá, že mám takú postavu aj vlasy, aj tvár“), chcú sa páčiť svojej rodine, partnerom („ja sa páčim aj druhým, hlavne rodine“), uvedomujú si profit z dobrého výzoru („aby sme lepšie vyzerali a mali sa dobre“), ale tiež, aby ako Rómky ukázali majorite, že sa vedú o seba postarať a neboli za svoj výzor majoritou kritizované („lebo sa k vám aj ľudia správajú lepšie, napr. medzi bielymi aspoň nás nehádzu do jedného vreca“, „aby nás nikto neodsudzoval, že sme iní, že sa nevieme o seba postarať ako o svoju osobu“). Respondentky uviedli tiež problém so zubami, za ktorý sa hanbia, ale nedokážu ho riešiť v dôsledku nedostatku financií („chcem si dať dokopy zuby“, „lebo nemám zuby, aj by som si dala, ale nemám na to financie“, „hanbím sa na verejnosti, že nemám zuby“). 11 respondentiek (34,38%) uviedlo, že pre ne nie je dôležitý fyzický vzhľad z dôvodu, že nemajú dostatok finančných zdrojov na úpravu („lebo nemám dostatok financií napr. k zubárovi, k holičovi“), sú so sebou spokojné a stačí im, že majú vnútornú krásu („stačí, keď budem úprimná a chápavá“). Jedna respondentka (3,13%) odpoveď neuviedla. Ukazuje sa, že ženy Rómky sú si vedomé dôležitosti fyzickej krásy v súčasnej spoločnosti v niekoľkých rovinách: pre posilnenie vlastného ega, pre zlepšenie svojho imidžu vo vzťahu k majorite a pre udržanie si partnera/druha. Problém chudoby sa v prípade fyzickej krásy priamo spája so zdravotným problémom, ktorým je zlý stav zubov. Fyzický vzhľad predstavuje teda pre ženy Rómky významný zdroj empowermentu.

Na otázku, čo im v živote robí radosť, resp. na koho sú v svojom živote hrdé, odpovedalo spolu 31 respondentiek (96,88%) a neodpovedala len jedna (3,13%). Z odpovedajúcich prevažná časť (78,13%) uviedla, že je hrdá na svoje deti, ale v rôznych rovinách:

- všeobecne na deti,
- na deti, lebo ich majú,
- na deti, lebo sú zdravé,
- na deti, lebo nerobia žiadne problémy,
- na deti, lebo robia radosť,
- na deti, lebo sú dobre vychované.

Časť respondentiek (31,25%) je hrdá na rodinu ako celok (vrátane partnera). Na seba sú hrdé štyri respondentky (12,5%), a to z rôznych dôvodov:

- „áno som hrdá, že mám robotu, že sa viem postarať o deti, majú čo potrebujú; dneska keď človek nemá zamestnanie, je v núdzi“,
- som hrdá na svoje deti, že som ich dobre vychovala“,
- „hrdá som na seba“,
- „práca s deťmi, jej výsledky“.

Len jedna respondentka uviedla, že nie je hrdá na nič a nič jej nerobí radosť.

Z celkového počtu respondentiek 30 (93,75%) uviedlo, že sú zdravé a len 2 (6,28%), že majú zdravotné problémy (problém s chôdzou a vysoký krvný tlak). Práve zdravotné komplikácie sú jedným z dôvodov, ktoré im bránia postarať sa o svoje deti. Na zlepšenie svojho zdravotného stavu však nerobia vôbec nič alebo „len“ berú lieky. Lekára navštevujú, len keď ich niečo bolí alebo keď im nezaberajú lieky. Pomáha im len rodina – rodičia, svokrovci a súrodenci. Ich snom je zlepšiť si bývanie a byť zdravé. Pre prípad, že by boli istý čas bez príjmu, nemajú žiadnu úsporu. Majú ukončenú špeciálnu základnú školu. Nie sú aktívne na sociálnych sieťach. V živote mali situácie, keď sa im život zmenil k horšiemu (neuviedli, aké). Pre ženy Rómky, ktoré majú zdravotné problémy, je ťažké získať kontrolu nad svojím životom. Sú závislé do značnej miery na svojich partneroch a blízkej rodine.

Zdravé respondentky okrem pasívnej formy ochrany zdravia, resp. liečby chorôb (lieky – 4 respondentky, injekcie – 2 respondentky, čaj – 1 respondentka) aj aktívne pristupujú k zlepšeniu, resp. udržaniu si zdravia. Konkrétne športujú (8 respondentiek), zdravo sa stravujú (7 respondentiek), berú vitamíny (2 respondentky) a nepijú, resp. nefajčia (2 respondentky). V súvislosti s covidom uvádzali, že sa chránia respirátorom, dodržiavaním hygieny a nestretávaním sa navzájom. Každá druhá respondentka napísala, že na udržanie zdravia chodí na prechádzky. Hlavným dôvodom pre udržanie zdravia je nutnosť postarať sa o rodinu.

Viac ako polovica respondentiek (18) navštevuje lekára vtedy, keď ju niečo bolí (56,25%). 8 respondentiek (25%) navštevuje lekára len vtedy, keď im nezaberú lieky. 5 respondentiek (15,63%) chodí na pravidelné preventívne prehliadky. Len 1 respondentka (3,12) vyhľadá lekára až vo veľmi akútnej fáze, t.j. keď ju k nemu odvezú príbuzní alebo si zavolá sanitku.

3.2.2 Ľudský kapitál

Záujem zvýšiť si (rozšíriť si) vzdelanie prejavilo 19 respondentiek (59,37%), naopak o zvýšenie (rozšírenie) vzdelania nemá záujem 12 respondentiek (37,5%). Jedna respondentka (3,13%) odpoveď neuviedla. Záujem ďalej sa vzdelávať prejavili v profesiách ako kaderníčka, krajčírka, zdravotná sestra, sociálna pracovníčka, učiteľka v škôlke a predavačka. Záujem je tiež o štúdium cudzích jazykov, čo môže súvisieť so špecifickým postavením rómskych žien v tejto komunite, a to prácou opatrovateliek v Rakúsku. Ich záujem ďalej sa vzdelávať má však limity spojené s nutnosťou dochádzať do školy. Jedna respondentka napísala, že pokračovať vo vzdelávaní by chcela, ale má choré (postihnuté) deti, o ktoré sa nemá kto postarať. Tri respondentky nemôžu vôbec dochádzať do školy, ani na kratšiu vzdialenosť. 13 respondentiek môže dochádzať do školy len na kratšiu vzdialenosť a len 2 môžu dochádzať do školy aj na dlhšiu vzdialenosť. Rozvíjať si empowerment prostredníctvom ďalšieho vzdelávania naráža u respondentiek na obmedzenú možnosť dochádzať do školy vo väčšej vzdialenosti v dôsledku starostlivosti o deti, resp. nemôžu vôbec chodiť do školy v prípade, že respondentka má zdravotne postihnuté dieťa.

Na otázku, či sa dokážu respondentky bez cudzej pomoci postarať o deti a domácnosť, prevládali výrazne pozitívne odpovede.

Tabuľka č. 2 **Starostlivosť o deti a domácnosť**

Starostlivosť	Áno		Nie		Bez odpovede	
	Abs. počet	Rel. počet	Abs. počet	Rel. počet	Abs. počet	Rel. počet
o deti	28	87,5%	3	9,38%	1	3,13%
o domácnosť	31	96,88%	1	3,13%	0	0%

Tri respondentky, ktoré sa samé nedokážu postarať o deti (jedna z nich ani o domácnosť), uviedli, že sú hrdé Rómky a nie je pre ne dôležitý fyzický vzhľad (pravdepodobne si nemôžu dovoliť si ho zlepšiť). Sú síce schopné samé cestovať autobusom, nie však už vlakom, električkou, trolejbusom či autom. Majú tiež problém si niečo vybaviť na úrade. Dôležitá pre ne je len rodina a ich deti. Majú 20 rokov (2 respondentky) a 31 rokov (1 respondentka), ktorá má navyše zdravotné problémy. Svoje prvé dieťa mali vo veku od 17 do 23 rokov. Majú 2, resp. 3 deti. V živote im najviac pomohli rodičia, resp. svokrovci, vajda a nik mimo rómskej komunity. 2 respondentky majú ukončenú špeciálnu základnú školu a jedna má stredoškolské vzdelanie bez maturity. Ich príjem tvorí len materská/rodičovská alebo sociálna dávka.

Starostlivosť o deti a domácnosť je pre ženy Rómky na jednej strane zdrojom empowermentu tak všeobecne, ako aj vo vzťahu k ich komunite, na druhej strane ich mierne vyčleňuje z majoritnej spoločnosti, a to hlavne v prípade, že je to jediná činnosť, ktorú vykonávajú, a stáva sa tak pre ne tým, čo ich oslabuje, a sčasti strácajú moc a kontrolu nad vlastným životom.

Pri otázke týkajúcej sa schopnosti sama sa premiestňovať z jedného miesta na druhé rôznymi dopravnými prostriedkami sa ukázalo, že okrem autobusu (bežne využívaný dopravný prostriedok do a z Dobšinej), s ostatnými dopravnými prostriedkami (nie sú dostupné priamo v Dobšinej) majú respondentky viac-menej problém. Vlakom nedokáže samostatne cestovať takmer 60% respondentiek a trolejbusom, príp. električkou 66% z nich. Najväčší problém majú respondentky s cestovaním autom. Až 72% z nich nedokáže ísť sama autom.

Tabuľka č. 3 **Schopnosť cestovať samostatne**

Spôsob dopravy	Áno		Nie		Bez odpovede	
	Abs. počet	Rel. počet	Abs. počet	Rel. počet	Abs. počet	Rel. počet
autobusom	31	96,88%	1	3,13%	0	0%
vlakom	13	40,63%	19	59,37%	0	0%
trolejbusom, električkou	10	31,25%	21	65,63%	1	3,13%
autom	7	21,87%	23	71,88%	2	6,25%

Tie (je ich sedem), ktoré dokážu samostatne používať všetky uvedené dopravné prostriedky (je predpoklad, že nie všetky si pri odpovedi predstavili samostatnosť v zmysle, že šoférujú auto), to sú predovšetkým tie, pre ktoré je dôležitý fyzický vzhľad a sú schopné sa samé postarať o deti a domácnosť. Sú to ženy vo veku od 26 do 47 rokov, teda staršie respondentky. Svoje prvé dieťa mali vo veku od 16 do 23 rokov a majú spolu 3 až 11 detí. O dôležitých veciach týkajúcich sa rodiny rozhodujú prevažne spolu s manželom/druhom/priateľom, resp. jedna rozhoduje sama. Sú vydaté, resp. žijú v kohabitácii, jedna je rozvedená. Buď sú na materskej dovolenke alebo poberajú opatrovateľský príspevok. Pomáhajú ľuďom vo svojom okolí. Paradoxne až polovica z nich sa bojí povedať, čo si myslí, na verejnosti (v úrade). Viac ako polovica z nich má úver a žiadna z nich nemá úspory pre prípad, že by boli istý čas bez príjmu. Nie všetky vedia pracovať s internetom a väčšina z nich nie je aktívna na sociálnych sieťach. Všetky uviedli, že v komunite si navzájom pomáhajú.

Ako vyplýva z týchto výsledkov, schopnosť premiestňovať sa rôznymi dopravnými prostriedkami je len čiastočne zdrojom empowermentu pre ženy Rómky, keďže ich ďalšie rozhodovanie je založené

na pomoci zo strany iných, resp. majú obavy vyjadriť sa na verejnosti. Sú zdrojom pomoci pre iných Rómov v komunite, ale tiež samé očakávajú pomoc, ktorá im zo strany mimo rómskej komunity nie je vždy poskytnutá.

Kompetenciu samostatne si vybaviť niečo na úrade vyjadrilo 25 (78,13%) respondentiek. 7 respondentiek (21,87%) si nedokáže vybaviť veci na úrade samostatne. Sú to ženy, ktoré sú hrdé na to, že sú Rómky. Pre polovicu z nich nie je dôležitý fyzický vzhľad. Tretina z nich má problém postarať sa o deti. Všetky dokážu cestovať samostatne autobusom, ale nie už ďalšími dopravnými prostriedkami. Sú hrdé na svoju rodinu a deti a jedna na svoju prácu. Všetky sú zdravé a pre upevnenie svojho zdravia sa snažia športovať (chodenie na prechádzky) a zdravo sa stravovať. Sú vo veku od 20 do 33 rokov. Svoje prvé dieťa mali vo veku od 16 do 19 rokov. Spolu majú 2 až 7 detí. Rodinu pre ne predstavujú nielen deti a manžel, ale aj širšie príbuzenstvo – starí rodičia. Práve rodičia, resp. svokrovci sú tí, ktorí im najviac pomáhajú. Polovica z nich sníva o tom, že bude pracovať, druhá sa chce postarať dobre o deti a jedna chce lepšie bývať. Polovica pomáha a druhá nepomáha ľuďom vo svojom okolí. Sú nezamestnané, resp. poberajú opatrovateľský príspevok. Vedia pracovať s internetom a sú aktívne na sociálnych sieťach. V rómskej komunite im najčastejšie pomáha vajda. Schopnosť samostatne si vybaviť úradné záležitosti je len v malej miere zdrojom empowermentu žien.

Televíziu pozerá 28 respondentiek (87,5%), nepozerajú 3 respondentky (9,37%) a 1 respondentka (3,13%) odpoveď neuviedla. Okrem televíznych správ sledujú spolu s deťmi rozprávky, seriály vrátane telenoviel, horory a komédie, prírodopisné a historické filmy.

Z celkového počtu až 28 respondentiek vie pracovať s internetom (87,5%) a len 4 (12,5%) nevedia. Na sociálnych sieťach je aktívnych 24 respondentiek (75%) a 8 respondentiek (25%) nie.

3.2.3 Finančný kapitál

Čistý príjem rodiny do 400 EUR uviedlo 13 respondentiek (40,63%), od 400 do 700 EUR to boli 4 respondentky (12,5%), od 700 EUR do 1000 EUR udali 3 respondentky (9,38%) a jedna (3,13%) mala príjem nad 1000 EUR. Zaujímavé je, že 6 respondentiek (18,75%) nechcelo odpovedať, pravdepodobne z obavy, a to aj napriek širokému nastaveniu rozpätia výšky príjmu. Jedna respondentka (3,13%) nevedela odpovedať, hoci uviedla, že o tom, kde peniaze minú, rozhoduje spolu s druhom. Ukazuje sa, že čím je nižší príjem v rodine, tým je väčšia pravdepodobnosť, že o tom, kde budú minúť peniaze, rozhoduje skôr sama žena a naopak, čím je príjem v rodine vyšší, tým je väčšia pravdepodobnosť, že o minútí financií rozhoduje žena spolu s partnerom/druhom/manželom.

Tabuľka č. 4 Čistý príjem rodiny

Čistý príjem rodiny	Absolútny počet	Relatívny počet v %
do 400 EUR	13	40,63
od 401 do 700 EUR	4	12,5
od 701 do 1000 EUR	3	9,38
viac ako 1000 EUR	1	3,13
neviem	1	3,13
nechcem odpovedať	6	18,75

Na otázku, čo tvorí v súčasnosti čistý príjem domácnosti, 8 respondentiek (25%) uviedlo, že len sociálne dávky, 9 respondentiek (28,13%) označilo, že sú to sociálne dávky a príjmy zo zamestnania/brigád. 6 respondentiek (20%) má iné príjmy, prevažne ide o dôchodok a kombináciu materského/rodičovského príjmu a príjmu zo zamestnania/brigád, materskú alebo rodičovský príspevok poberá 7 respondentiek (23,33%). 1 respondentka (3,13%) má len príjmy zo zamestnania (ide o opatrovateľku v Rakúsku), ktorá je hrdá na to, že je Rómka a že sa dokáže bez problémov postarať o deti a domácnosť. Aj v ostatných kapitolách (osobnom, ľudskom aj sociálnom) dosahuje pozitívne hodnotenia. Schopnosť postarať sa sama o seba a rodinu a tiež pomáhať iným jej umožňuje robiť v živote strategické rozhodnutia – tak životné ako aj finančné –, hoci spolu s partnerom.

O tom, ako sa minú peniaze, vo väčšine prípadov (18 respondentiek, 56,25%) rozhodujú respondentky spolu s druhom/priateľom/manželom. Len v jednom prípade (3,13%) o rozdelení rozhoduje sám muž. V ostatných 13 prípadoch (40,63%) rozhodujú samé respondentky. Ako dôvod uvádzajú, že muži nevedia nakupovať a variť, keďže tieto činnosti vykonávajú len ony.

Úver v rodine má 8 respondentiek (25%), ktorý im poskytla prevažne Poštová banka (len v jednom prípade ide o rýchlu pôžičku). Peniaze si respondentky požičiavali hlavne ako hypotéku na byt/dom. Zaujímavé je, že polovica z nich uviedla, že príjem ich domácnosti dosahuje výšku do 400 EUR a je tvorený sociálnymi dávkami a príjmom zo zamestnania/brigád.

Až 21 respondentiek (65,63%) nemá usporené peniaze pre prípad, že by bola istý čas bez príjmu, a len 9 respondentiek (28,13%) má určité úspory. 2 respondentky (6,25%) odpoveď neuviedli.

3.2.4 Sociálny kapitál

Na otázku, ako by respondentky popísali svoju rodinu (kto ju tvorí), polovica respondentiek (16) napísala, že nukleárna rodina. t.j. rodičia – otec/druh/priateľ, žena a deti. Širšiu rodinu v podobe starých rodičov, prípadne aj bratov a sestier uviedlo 7 respondentiek (21,88%). 5 respondentiek (15,63%) na otázku neodpovedalo a 1 respondentka (3,13%) označila, že iba ona sama. Zaujímavá je ale skutočnosť, že 3 respondentky (9,38%) zaradili do rodiny aj človeka bez pokrvnej previazanosti, konkrétne ženy z občianskeho združenia: „3 deti, ja a druh, Norika z OZ – naša druhá mama“, „muž, mama, mentorky“. Vnímanie rodiny sa u žien Rómkov dosť priblížilo k vnímaniu rodiny v majoritnej spoločnosti. Tradičná rodina v zmysle širokej viacgeneračnej rodiny je na ústupe.

S tým súvisí aj odpoveď na otázku, kto z rodiny im najviac pomohol. Odpovede začínajú možnosťou, že nik, teda museli si pomôcť samé, až po pomoc z vonku, teda od človeka, ktorého zaraďujú do rodiny. Zaujímavé je, že pomoc širšej rodiny uviedli takmer tri štvrtiny respondentiek (72%), pričom v otázke, kto tvorí ich rodinu, širšia rodina bola vnímaná ako rodina len u tretiny z nich. Pomoc sa sústreďuje predovšetkým do oblasti starostlivosti o deti a na finančnú pomoc, konkrétne:

- „bol to môj nebohý otec, ktorý už medzi nami nie je, ale pomohli mi aj moji súrodenci“,
- „moja mama pomáha vo všetkom“,
- „pomohli mi moja mama a svokra tým, že máme bývanie“,
- „svokra“,
- „moja mama a otec“,
- „mama (s deťmi), rodičia“,
- „mama kupuje deťom oblečenie, keď potrebujú, aj obuv“,
- „tak svokrovci, ktorí nám veľmi pomohli s hypotékou, resp. nám poskytli domov, lebo moji rodičia mi nepomohli“,
- „moja mama, keď sú deti choré, alebo aj s peniazmi“,
- „moji rodičia a svokra, pomohli mi finančne, keď som to potrebovala najviac“,
- „najviac z rodiny mi pomohla stará mama, vychovala ma od perinky, kým som nevyrástla“,
- „rodičia, svokrovci“,
- „rodičia a svokrovci – pomáhajú nám s deťmi, ale aj finančne“,
- „mama, otec, svokra, svokor“,
- „rodičia“,
- „mama, sestry, otec“,
- „mama s malou, keď som mala prvé dieťa“.

Pomoc partnera/druha uvádzajú len 4 respondentky (12,5%). Konkrétne ide o pomoc s domácimi prácami, zabezpečením finančných prostriedkov a starostlivosťou o deti:

- „druh niekedy s varením, upratovaním, pracuje, finančne aj s deťmi“,
- „manžel – ak niečo nemáme, pokazí sa – rieši on“,
- „nikto, my sami sme sa postavili na vlastné nohy a všetko sme spolu zvládli“,
- „môj priateľ sa stará o mňa a dieťa“.

U jednej staršej respondentky sa nachádza odpoveď, že jej pomáhajú už jej deti, jedna spomenula vajdu (predtým sa v odpovedi na rodinu nevyskytol), jedna napísala, že si musí pomôcť sama a 2 respondentky odpoveď neuviedli.

Pri pomoci cudzích ľudí v živote 10 respondentiek (31,25%) udalo ľudí zo širšej rodiny (mamu, svokru, sesternice, švagrinú). Išlo prevažne o pomoc s bývaním a starostlivosťou o deti a domácnosť. Tieto respondentky mohli vďaka tomu pracovať, resp. chcú pracovať a majú záujem zlepšiť si život vzdelávaním. Odpoveď nikto označilo 9 respondentiek (28,13%). Ďalšia pomoc je veľmi selektívna, od konkrétnych ľudí až po ľudí, resp. inštitúcie jasne nedefinované (6 respondentiek – 18,75%):

- „pomáhajú nám v centre a (meno osoby)“,
- „pomáhali mi aj cudzí ľudia“,
- „kamarátka s vecami“,
- „meno osoby“,
- „samozrejme banka nám poskytla hypotekárny úver na rodinný domček“,
- „meno – OZ, s peniazmi, že zabezpečuje, že robíme, radi ako s deťmi“.

Žiadnu odpoveď neuviedlo 6 respondentiek (18,75%).

Ľuďom vo svojom okolí pomáha 24 respondentiek (75%) a nepomáha len 7 respondentiek (21,88%). Žiadnu odpoveď neuviedla 1 respondentka (3,12%). Pomoc je zameraná na:

- požičiavanie financií,
- poskytnutie jedla,
- zabezpečenie starostlivosti o deti,
- darovanie oblečenia a hračiek po vlastných deťoch,
- poskytnutie bývania,
- poradenstvom ohľadom detí,
- podporu starých ľudí,
- administratívne práce spojené s vybavovaním vecí na úrade.

Jedna z respondentiek napísala, že pomoc poskytuje len recipročne, teda len tomu, kto pomohol aj jej.

V rómskej komunite pôsobí vajda, ktorého 31 respondentiek (96,88%) počúva, a ktorý im tiež pomáha. Len jedna respondentka zaznamenala, že jej nepomáha.

Mimo rómskej komunity respondentkám s ich problémami pomáha komunitné centrum, Centrum detstvo deťom, primátor, sociálne pracovníčky a opätovne označili vajdu. Ide teda o široké spektrum pomoci od rôznych inštitúcií, čo však môže znamenať, že neexistuje koordinovaná pomoc, ale každá inštitúcia pomáha jednotlivo. Najčastejšou odpoveďou však je, že im nepomáha nikto, resp. respondentky neuviedli žiadnu odpoveď.

Medzi najväčšie hodnoty (čo je pre ne v živote najdôležitejšie), ktoré respondentky napísali, patrí rodina, zdravie, peniaze a vzdelanie. Zaujímavé je, že respondentky hodnotu vzdelania pripísali taký vysoký význam. Ostatné hodnoty sa objavili len v jednotkách.

Tabuľka č. 5 **Hodnoty**

Najdôležitejšie v živote	Absolútny počet
rodina	31
zdravie	28
peniaze	13
vzdelanie	10
úspech	3

Najdôležitejšie v živote	Absolútny počet
pomoc druhým	2
rómska komunita	1
viera (náboženstvo)	1
sloboda	1
starostlivosť o prírodu	1

Predstavy respondentiek o ich budúcom živote sa rôznia. Možno ich však rozdeliť do troch kategórií. V prvej kategórii sú predstavy spojené s budúcou kvalitou života ich detí:

- „tak by sme chceli, aby sa vyučili deti a boli zdravé“,
- „no chcela by som lepšiu budúcnosť pre moje deti“,
- „aby sa mali lepšie moje deti, mali dobrý život“,
- „chcela by som kúpiť domy v meste, máme sa dobre, ale pre svoje vnúčatá, aby sa mali ešte lepšie“.

Druhá kategória sa spája s nimi samotnými a ich budúcnosťou, konkrétne vykonávanou prácou, prípadne fyzickým vzhľadom a celkovým životom:

„učiteľka“,
„chcela by som byť kaderníčkou“,
„ja by som chcela byť predavačka“,
„chcela by som prácu“,
„chcela by som si dať spraviť zuby a nájsť si prácu“,
„dobrý život, dobrý dom a stále len to zdravie“,
„mať radosť zo života“.

Tretia kategória sa spája so zlepšením životných podmienok, predovšetkým bývania:

„chcela by som lepšie bývanie, lepšie prostredie“,
„by som chcela dom svoj vlastný, lebo nemám a žijem u svokry“,
„ja by som chcela rodinný dom a lepšie žiť, lebo teraz som v podnájme, ale to nie je isté, naisto“.

3.2.5 Prírodný kapitál

Z celkového počtu respondentiek len 6 (18,75%) má vlastnú záhradku, v ktorej okrem úžitkovej zeleniny (paradajky, uhorky, karfiol, kapusta, kaleráb a tekvica) pestujú aj jahody (v jednom prípade). Až 25 respondentiek (78,12%) nemá vlastnú záhradu a 1 respondentka (3,13%) odpoveď neuviedla.

Do lesa zbierať lesné plody (maliny, čučoriedky, huby a pod.) pre vlastnú spotrebu chodí 29 respondentiek. Len jedna chodí nielen pre vlastnú spotrebu, ale aj na predaj a 2 respondentky do lesa vôbec nechodia. Respondentky uvádzali prechádzky do lesa ako jednu z hlavných činností pre zlepšenie vlastného zdravia a ukazuje sa, že tomu tak aj v skutočnosti je.

Ako vyjadrujú výsledky výskumu, respondentky vôbec neseparujú odpad. 13 respondentiek odpad hádže do vlastnej smetnej nádoby a 19 ho dokonca hádže do spoločného kontajnera.

Prírodný kapitál v podobe zberu lesných plodov je jedinou činnosťou, ktorá ženám reálne pomáha pri zvyšovaní ich samostatnosti. Ostatné časti kapitálu pôsobia skôr ako bariéra.

3.2.6 Zhrnutie

Výskumnú vzorku v Dobšinej tvorili mladšie respondentky so základným vzdelaním, ktoré žili prevažne v kohabitácii a mali viacero detí. Všetky boli netrestané, nikdy nefetovali a väčšinou išlo o fajčiarky. Väčšina bola nezamestnaná alebo na materskej/rodičovskej dovolenke. Výsledky výskumu je preto možné generalizovať na takúto skupinu respondentiek.

Výrazný rozdiel z hľadiska empowermentu sa ukázal z hľadiska zamestnaneckého statusu. Zamestnané respondentky majú schopnosť robiť strategické rozhodnutia pre svoj život, naopak nezamestnané majú obmedzenú moc nad vlastným životom. Niekde medzi sa nachádzajú ženy na materskej/rodičovskej dovolenke.

Základom individuálneho kapitálu respondentiek je ich hrdosť na to, že sú Rómky. V živote im najväčšiu radosť robia deti, nemyslia však na seba. Sú zdravé, a pre udržanie svojho zdravia športujú a zdravo sa stravujú.

Väčšina má záujem sa ďalej vzdelávať, a to nielen v robotníckych povolaniach, ale aj v profesiách, ktoré už vyžadujú vyššie vzdelanie. Sú samostatné tak v starostlivosti o domácnosť ako aj o deti.

Časť z nich má problémy spojené s vybavovaním vecí na úradoch. Keďže do Dobšinej nevedie vlakové spojenie, dokážu sa bez problémov pohybovať len autobusom. Väčšina vie pracovať s internetom a sú aktívne na sociálnych sieťach.

Väčšina respondentiek má veľmi nízky príjem, ktorý je tvorený buď len sociálnymi dávkami alebo kombináciou sociálnych dávok a príjmu zo zamestnania. O rozdelení príjmov rozhodujú väčšinou spolu s partnerom/druhom/manželom. Úver čerpá len malý počet z nich a bol im poskytnutý prevažne ako hypotéka. Väčšine chýbajú úspory.

Pre túto skupinu respondentiek rodinu predstavuje nukleárny typ rodiny. Zaujímavé je, že do rodiny už neuvádzajú len pokrvných príbuzných, ale aj ľudí, ktorí im pomáhajú. Širšia rodina je ale stále tá, ktorá je zdrojom pomoci pre respondentky, tak finančnej ako aj v starostlivosti o deti a domácnosť. Ony samé prevažne pomáhajú ostatným v rôznych oblastiach. Autoritou pre väčšinu je vajda, ktorý je tiež tým, ktorý im pomáha. Široká je sieť pomoci mimo rodiny – od občianskych združení, cez štát až po samosprávu. Samotná pomoc však nie je koordinovaná a pôsobí dojemom, akoby každý mal tých svojich, ktorým pomáha. Predstavy respondentiek o živote sú spojené s lepším životom pre ich deti, získaním práce pre ne a zlepšením bývania.

V prípade, že respondentky mali záhradku, snažili sa v nej dopestovať zeleninu pre vlastnú spotrebu. Väčšina však nedisponuje vlastnou pôdou. Zber lesných plodov je pre ne skôr činnosťou spojenou so zlepšovaním zdravia ako zárobkovou činnosťou. Problémom je, že respondentky vôbec neseparujú odpad a sú zvyknuté ho odhadzovať do veľkých nádob.

3.3 Veľký Krtíš

Vo Veľkom Krtíši výskumnú vzorku tvorili respondentky vo veku od 18 do 61 rokov. Ich priemerný vek bol 36,07 roka. Modus, t.j. najčastejšie sa vyskytujúca hodnota, bol 42 rokov (3 respondentky).

Z hľadiska rodinného stavu bolo 9 (30%) respondentiek slobodných, 10 (33,33%) vydatých, 11 (36,67%) žilo s druhom/priateľom a 2 (6,67%) svoj rodinný stav neoznačili. Vydaté boli skôr staršie respondentky vo veku od 20 do 61 rokov (ich priemerný vek bol 40 rokov).

Svoje prvé dieťa mali vo veku od 15 do 21 rokov, z toho jedna tretina (10 respondentiek) ešte pred dovŕšením 18. roku veku. Priemerný vek prvorodičky bol 18,68 roka. Spolu majú respondentky od 0 (1 respondentka) do 8 detí (1 respondentka). Priemerný počet detí na jednu respondentku je 3,6 a Modus bol 3.

Z hľadiska vzdelania prevládajú ženy so základným vzdelaním. Celkovo ich bolo 20 (66,67%), z toho 3 ženy mali ukončenú špeciálnu základnú školu a 17 klasickú základnú školu. So stredoškolským vzdelaním bez maturity bolo 8 respondentiek (26,67%) a dve respondentky (6,67%) mali stredoškolské vzdelanie s maturitou. Respondentky so stredoškolským vzdelaním sa dokážu samostatne postarať o deti a domácnosť. Samostatne vedú cestovať vlakom a bez pomoci si vybaviť čokoľvek na úrade. Prvé dieťa mali po dovŕšení plnoletosti.

Z hľadiska aktívneho praktizovania viery je 18 respondentiek (60%) neveriacich, 11 veriacich (36,67%) a 1 odpoveď nenapísala (3,33%). Zaujímavé je, že len 4 z veriacich respondentiek sú vydaté, a až 6 ich žije v kohabitácii.

Z celkového počtu respondentiek ich 26 (86,67%) uviedlo, že neboli nikdy trestané a 4 respondentky (13,33%) boli v minulosti trestané. Trestané respondentky sa dokážu bez cudzej pomoci postarať o deti a cestovať vlakom alebo autobusom. Sú schopné si samé vybaviť čokoľvek na úrade. Majú viac detí a sú už staršie. Občas pri rodinných oslavách pijú alkohol a všetky fajčia. Všetky sú zadlžené (nebankovky) a pre prípad, že by boli istý čas bez príjmu, nemajú našetrené financie. Nemajú záujem si zvýšiť/rozšíriť vzdelanie a do školy nemôžu dochádzať.

Fajčenie, pitie alkoholu a užívanie drog sú oblasti spojené nielen so spoločenskými a zdravotnými problémami, ale predstavujú tiež ohrozenia z hľadiska empowermentu. Z celkového počtu respondentiek ich 22 (73,33%) fajčí a 8 nefajčí (26,67%). Z fajčiarok ich polovica mala dieťa do dovŕšenia 18. roku veku. Alkohol nepilo vôbec 9 respondentiek (30 %), a občas pri rodinných oslavách alkohol pilo 17 respondentiek (56,67%). Tri respondentky (10%) pijú alkohol vždy, keď im ho ponúknu. Tri respondentky (10%) niekedy fetovali a 27 respondentiek (90%) nikdy nefetovalo. Respondentky, ktoré niekedy fetovali, žijú v súčasnosti len zo sociálnych dávok a sú nezamestnané. Nemajú žiadne úspory pre prípad, že by boli istý čas bez príjmu. Nemajú záujem zvýšiť si vzdelanie.

Z hľadiska zamestnaneckého statusu bolo 6 (20%) respondentiek zamestnaných, 11 (36,67%) bolo nezamestnaných, 6 (20%) bolo na materskej dovolenke a 11 respondentiek (23,33%) uviedlo odpoveď iné, z toho jedna napísala dôchodok.

Tabuľka č. 6 **Zamestnanecký status**

Zamestnanecký status	Absolútny počet	Relatívny počet v %
zamestnané	6	20
nezamestnané	11	36,67
na materskej/rodičovskej dovolenke	6	20
iné	7	23,33

Ako ukazujú výsledky výskumu, zamestnanecký status je ten, ktorý výrazne rozdeľuje respondentky a naznačuje možné zdroje ich empowermentu. Hlavné rozdiely sú zistené v osobnom/individuálnom kapitáli žien a tiež v ľudskom a sociálnom.

Všetky zamestnané respondentky sa dokážu bez cudzej pomoci postarať o domácnosť a deti. Sú schopné cestovať samé autobusom, vlakom, trolejbusom či električkou. Dokážu si samé vybaviť, čo potrebujú na úrade. Svoje prvé dieťa mali po dovŕšení plnoletosti, a majú maximálne 3 deti. V živote im najviac pomohla rodina, resp. kamarátka. Neboli nikdy trestané, nefajčia a nikdy nefetovali. Pomáhajú ľuďom vo svojom okolí. Čistý príjem ich rodiny sa pohybuje od 700 EUR do 1000 EUR. Majú informácie o voľných pracovných miestach z internetu a majú ukončené minimálne stredoškolské vzdelanie. Sú aktívne na sociálnych sieťach. Nemajú nikoho mimo rómskej komunity, kto by im pomáhal.

Nezamestnané respondentky sú hrdé na to, že sú Rómky, a pre väčšinu z nich nie je dôležitý fyzický vzhľad. Samé dokážu cestovať len autobusom a vlakom. Svoje prvé dieťa mali prevažne pred dosiahnutím plnoletosti a majú vyšší počet detí. Okrem rodiny im v živote vo väčšine prípadov nikto nepomohol. Všetky fajčia. Nemajú uspokojené financie pre prípad, že by boli istý čas bez príjmu. Nemajú záujem zvýšiť/rozšíriť si vzdelanie a do školy nemôžu dochádzať.

Respondentky na materskej/rodičovskej dovolenke dokážu samé cestovať autobusom a vlakom. Len polovica z nich je hrdá na to, že sú Rómky. Okrem rodiny im nikto nepomáhal a nepomáha. Nemajú úspory pre prípad, že budú istý čas bez príjmu. Majú ukončené základné vzdelanie a sú aktívne na sociálnych sieťach.

3.3.1 Osobný/individuálny kapitál

Na otázku, či sú respondentky hrdé na to, že sú Rómky, 23 (76,67%) z nich označilo odpoveď áno a 7 (23,33%) z nich odpovedalo záporne. Tie, ktoré nie sú hrdé na to, že sú Rómky, sú skôr mladšie a majú základné vzdelanie. Odpovedali, že Rómovia si navzájom pomáhajú, aj keď nie sú rodina. Tie, ktoré sú na svoje rómstvo hrdé, sa dokážu samé postarať o domácnosť a deti a cestovať autobusom alebo vlakom. Vedia si samé vybaviť, čo potrebujú aj na úrade. Sú skôr staršie. Z istého hľadiska môže byť hrdosť na prihlásenie sa k národnosti zdrojom empowermentu pre tieto ženy a pravdepodobne aj do určitej miery je.

Pre 10 respondentiek (33,3%) je dôležitý ich fyzický vzhľad, a to z rôznych dôvodov. Na jednej strane sa chcú páčiť a cítiť sa dobre („keď sa upravím, tak som pekná“, „zakladám si na svojom výzore“), ale tiež, aby ako Rómky ukázali majorite, že sa vedia o seba postarať („lepšie vás prijme okolie“). 20 respondentiek (66,67%) uviedlo, že pre ne nie je dôležitý fyzický vzhľad. Ukazuje sa, že ženy Rómky sú si vedomé dôležitosti fyzickej krásy v súčasnej spoločnosti v dvoch rovinách: pre posilnenie vlastného ega a pre zlepšenie svojho imidžu vo vzťahu k okoliu.

Na otázku, čo im v živote robí radosť, resp. na koho sú v svojom živote hrdé, odpovedalo spolu 28 respondentiek (93,33%) a neodpovedali dve (6,67%). Z odpovedajúcich prevažná časť (60,00%) napísala, že sú hrdé na svoje deti, ale v rôznych rovinách:

- všeobecne na deti,
- na deti, lebo ich majú,
- na deti, lebo sa o nich vedia postarať.

Časť respondentiek (20%) je hrdá na rodinu ako celok (vrátane partnera). Na seba sú hrdé tri respondentky (15%), a to z rôznych dôvodov:

- „na seba“,
- „na to, čo som v živote zvládla“,
- „na seba samú, že som vychovala sama deti a ešte sa starám o rodičov“.

Dve respondentky zaznamenali, že nie sú hrdé na nič a nič im nerobí radosť.

Z celkového počtu respondentiek 26 (86,67%) uviedlo, že sú zdravé a len 4 respondentky (13,33%) majú zdravotné problémy. Konkrétne: prekonali infarkt, majú problémy s chrbticou a majú diabetes. Tieto respondentky sú hrdé Rómky v strednom veku a nie je pre ne dôležitý fyzický vzhľad. Sú schopné samé sa postarať o deti, nie však už o domácnosť. Na zlepšenie svojho zdravotného stavu však nerobia nič aktívne, „len“ berú lieky a chodia k lekárovi. Ich snom je zlepšiť si bývanie a byť zdravé. Pre prípad, že by boli istý čas bez príjmu, nemajú žiadnu úsporu. Všetky sú nezamestnané. Pre Rómky, ktoré majú zdravotné problémy, je ťažké získať kontrolu nad svojím životom. Do značnej miery sú závislé na svojich partneroch a blízkej rodine. Väčšina zdravých respondentiek pre ochranu zdravia nerobí nič. Len 2 aj aktívne pristupujú k zlepšeniu, resp. udržaniu si zdravia cvičením a 5 sa zdravo stravuje.

14 respondentiek (46,67%) navštevuje lekára vtedy, keď ich niečo bolí, a 6 respondentiek (20%) ide k lekárovi len vtedy, keď im nezaberú lieky. Na pravidelné preventívne prehliadky chodia 4 respondentky (13,33%), a až 5 respondentiek (16,67%) vyhľadá lekára až vo veľmi akútnej fáze, t.j. keď ju k nemu odvezu príbuzní alebo si zavolá sanitku. 1 respondentka na otázku neodpovedala.

3.3.2 Ľudský kapitál

Ochotu zvýšiť si/rozšíriť si vzdelanie prejavilo 10 respondentiek (33,33%), naopak o zvýšenie (rozšírenie) vzdelania nemá záujem 20 respondentiek (66,67%). Žiaduce profesie boli kuchárka – čašníčka, krajčírka a účtovníčka. Záujem je tiež pokračovať v štúdiu a zmaturovať. Ich vôľa ďalej sa vzdelávať má však limity spojené s nutnosťou do školy dochádzať. Tri respondentky nemôžu vôbec do školy dochádzať, ani na kratšiu vzdialenosť, 9 respondentiek môže dochádzať, ale len na kratšiu vzdialenosť. Rozvíjať si vzdelanie naráža u respondentiek na možnosť/nemožnosť dochádzať do školy vo väčšej vzdialenosti v dôsledku starostlivosti o deti, resp. vôbec chodiť do školy.

Na otázku, či sa dokážu respondentky bez cudzej pomoci postarať o deti a domácnosť, prevládali výrazne pozitívne odpovede.

Tabuľka č. 7 **Starostlivosť o deti a domácnosť**

Starostlivosť	Áno		Nie		Bez odpovede	
	Abs. počet	Rel. počet	Abs. počet	Rel. počet	Abs. počet	Rel. počet
o deti	27	90%	3	10%	0	0%
o domácnosť	25	83,33%	5	16,67%	0	0%

5 respondentiek, ktoré sa samé nedokážu postarať o domácnosť (3 z nich ani o deti), sú schopné samé cestovať vlakom a autobusom, nie však už električkou, trolejbusom či autom. Dôležitá pre ne je len rodina a ich deti a sú to skôr mladšie respondentky vo veku od 18 do 40 rokov. Svoje prvé dieťa mali skoro, a to vo veku od 15 do 20 rokov. V živote im najviac pomohli rodičia, resp. svokrovci alebo nik a nik im nepomáha ani mimo rómskej komunity. Majú ukončenú len základnú školu a ich príjem tvorí len materská/rodičovská alebo sociálna dávka. Nemajú žiadne úspory. Vedia pracovať s internetom a sú aktívne na sociálnych sieťach.

Pri otázke týkajúcej sa schopnosti sama sa premiestňovať z jedného miesta na druhé rôznymi dopravnými prostriedkami sa ukázalo, že okrem autobusu a vlaku s ostatnými dopravnými prostriedkami (nie sú dostupné priamo vo Veľkom Krtíši) majú respondentky viac-menej problém. Trolejbusom a električkou nedokáže samostatne cestovať tretina respondentiek. Najväčší problém majú respondentky s cestovaním autom, keď 60% z nich nedokáže ísť sama autom.

Tabuľka č. 8 **Schopnosť cestovať samostatne**

Spôsob dopravy	Áno		Nie		Bez odpovede	
	Abs. počet	Rel. počet	Abs. počet	Rel. počet	Abs. počet	Rel. počet
autobusom a vlakom	30	100%	0	0%	0	0%
trolejbusom, električkou	19	63,33%	10	33,34%	1	3,33%
autom	11	36,67%	18	60%	1	3,33%

Kompetenciu samostatne si vybaviť niečo na úrade má 28 (93,33%) respondentiek a len 2 respondentky (6,67%) si nedokážu zariadiť veci na úrade samostatne. Sú to ženy, pre ktoré je dôležitý fyzický vzhľad. Majú problém samé sa postarať o deti a domácnosť. Dokážu cestovať samostatne autobusom a vlakom, ale nie už ďalšími dopravnými prostriedkami. Sú hrdé na svoje deti. Sú zdravé a pre upevnenie svojho zdravia nerobia nič. Sú vo veku 18 a 25 rokov. Rodinu pre ne predstavujú nielen deti a manžel/druh, ale aj širšia rodina – starí rodičia. Práve rodičia, resp. svokrovci sú tí, ktorí im najviac pomáhajú. Snívajú o tom, že budú pracovať a budú sa vedieť dobre postarať o deti. Jedna chce lepšie bývať. Vedia pracovať s internetom a sú aktívne na sociálnych sieťach.

Televíziu pozerá 25 respondentiek (83,33%), nepozerajú 4 respondentky (13,33%) a 1 respondentka (3,33%) odpoveď neoznačila. Okrem televíznych správ sledujú spolu s deťmi rozprávky, seriály vrátane telenoviel. Najčastejšie pozerajú súkromné televízie Joj a Markíza.

Z celkového počtu až 24 respondentiek vie pracovať s internetom (80%) a len 5 (16,67%) nevie. Jedna respondentka odpoveď neuviedla. S internetom nevedia pracovať respondentky, ktoré majú relatívne vysoký zostávajúci ľudský kapitál a sčasti aj sociálny kapitál, t.j. vedia sa postarať o domácnosť a deti, dokážu samé cestovať vlakom a autobusom, nemajú problém si vybaviť čokoľvek na úrade a pomáhajú ľuďom vo svojom okolí. Sú to respondentky nad 50 rokov veku. Na sociálnych sieťach je aktívnych 22 respondentiek (75%) a 8 respondentiek (25%) nie.

3.3.3 Finančný kapitál

Čistý príjem rodiny do 400 EUR uviedlo 6 respondentiek (20%), od 400 EUR do 700 EUR dosahuje 11 respondentiek (36,67%), príjem od 700 EUR do 1000 EUR udalo 7 respondentiek (23,33%) a 1 (3,33%) mala príjem nad 1000 EUR. Ukazuje sa, že čím nižší príjem v rodine, tým je väčšia pravdepodobnosť, že o tom, kde budú minúť peniaze, rozhoduje skôr sama žena, prípadne rodičia a naopak, čím je príjem v rodine vyšší, tým je väčšia pravdepodobnosť, že o minútí financií rozhoduje žena spolu s partnerom/druhom/manželom.

Tabuľka č. 9 **Čistý príjem rodiny**

Čistý príjem rodiny	Absolútny počet	Relatívny počet v %
do 400 EUR	6	20
od 401 do 700 EUR	11	36,67
od 701 do 1000 EUR	7	23,33
viac ako 1000 EUR	1	3,33
neviem	3	10
nechcem odpovedať	1	3,33
bez odpovede	1	3,33

Na otázku, čo tvorí v súčasnosti čistý príjem domácnosti, 9 respondentiek (30%) napísalo, že len sociálne dávky, 8 respondentiek (26,67%) uviedlo, že sú to sociálne dávky a príjmy zo zamestnania/brigád. 6 respondentiek (18,75%) má iné príjmy, prevažne ide o dôchodok a kombináciu materského/rodičovského príspevku a príjmu zo zamestnania. Materskú alebo rodičovský príspevok poberá 6 respondentiek (18,75%).

O tom, ako sa minú peniaze, vo väčšine prípadov (12 respondentiek, 40%) rozhodujú respondentky spolu s druhom/priateľom/manželom. V jednom prípade (3,33%) o rozdelení rozhoduje respondentka spolu s matkou. V 9 prípadoch (30%) rozhodujú samotné respondentky a v 6 prípadoch (20%) rozhoduje iba partner/manžel/druh.

Úver v súčasnosti má 14 respondentiek (46,67%), ktorý im poskytla prevažne banka (len v dvoch prípadoch ide o nebankovú spoločnosť). Prevažná časť, a to 26 respondentiek (86,67%) nemá usporené peniaze pre prípad, že by boli istý čas bez príjmu a 3 respondentky (10%) majú určité úspory. Jedna respondentka (3,33%) odpoveď neoznačila. Respondentky, ktoré majú úspory, sú schopné samostatne postarať o deti a domácnosť a dokážu cestovať autobusom, vlakom, ale tiež električkou, trolejbusom a autom. Dbajú aktívne o svoje zdravie. Sú vydaté a svoje prvé dieťa mali po dovŕšení 20. roku života. Na úrade si vedia vybaviť čokoľvek. Svoju rodinu popisujú ako tradičnú, t.j. tvoria ju aj starí rodičia. V živote im pomáhala práve rodina. Nefajčia, nepijú, nikdy nefetovali a neboli súdne trestané. Predstava ich budúceho života je spojená s dobrým vzdelaním ich detí. Pomáhajú ľuďom vo svojom okolí. Ich hodnotami sú rodina, vzdelanie a zdravie. Patria do skupiny s vyšším príjmom, t.j. od 700 EUR až viac ako 1000 EUR. Majú stredoškolské vzdelanie, vedia pracovať s internetom a sú aktívne na sociálnych sieťach. Majú skúsenosť so zhoršením životnej situácie v dôsledku úmrtia, resp. choroby v rodine.

3.3.4 Sociálny kapitál

Na otázku, ako by respondentky popísali svoju rodinu (kto ju tvorí), sa odpovede veľmi rôznili. 11 respondentiek (36,67%) uviedlo, že nukleárna rodina, t.j. rodičia – otec/druh/priateľ, žena a deti. Ešte užšie vymedzenie, t.j. iba žena a partner zaznamenali 2 respondentky (6,67%) a dve (6,67%) napísali len ženu a deti. 1 respondentka (3,33%) udala, že len ona sama, hoci žije s druhom a má deti. Širšiu rodinu v podobe starých rodičov, prípadne aj bratov a sestier uviedlo 7 respondentiek (23,33%). Zaujímavé je, že 5 respondentiek (16,67%) napísalo, že rodinu u nich tvoria žena, jej partner, deti a vnúčatá, a dve respondentky (6,67%) uviedli deti a starých rodičov.

S tým súvisí aj odpoveď na otázku, kto z rodiny im najviac pomohol. Sú to práve rodičia (13 respondentiek), kto pomáha. Nasledujú starí rodičia (4 respondentky), potom partner/manžel/druh (3 respondentky). Odpoveď nikto uviedlo 5 respondentiek, teda museli si pomôcť samé. Po jednej odpovedi bolo zaznamenaných v možnostiach kamarátka, rodičia a starí rodičia, deti a sociálna pracovníčka komunitného centra. Pomoc sa sústreďuje predovšetkým do oblasti starostlivosti o deti, pomoc s bývaním (starí rodičia) a finančnú pomoc.

Pri pomoci cudzích ľudí v živote respondentky označili:

- nikto (15 respondentiek),
- kamarátka (4 respondentky),
- susedia (4 respondentky),
- deti (1 respondentka),
- mama (1 respondentka),
- starí rodičia (1 respondentka),
- neviem (1 respondentka),
- mama (1 respondentka),
- bez odpovede (3 respondentky).

Ľuďom vo svojom okolí pomáha 19 respondentiek (63,33%) a nepomáha 11 respondentiek (36,67%). Pomoc uvádzajú všeobecne, ako napr. „čo môžem pomôžem“, „kto čo potrebuje“ alebo konkrétne požičiavaním financií a potravinami.

Mimo rómskej komunity respondentkám s ich problémami pomáha komunitné centrum (4 respondentkám) a nikto iný.

Medzi najväčšie hodnoty (čo je pre nich v živote najdôležitejšie), ktoré respondentky označili, patrí rodina, zdravie, peniaze a vzdelanie. Ostatné hodnoty sa objavili len sporadicky a hodnotu rómska komunita si nevybrala ani jedna respondentka.

Tabuľka č. 10 **Hodnoty**

Najdôležitejšie v živote	Absolútny počet
rodina	29
zdravie	21
peniaze	18
vzdelanie	7
úspech	0

Najdôležitejšie v živote	Absolútny počet
pomoc druhým	2
rómska komunita	0
viera (náboženstvo)	2
sloboda	4
starostlivosť o prírodu	0

Predstavy respondentiek o ich budúcom živote sa rôznia. Možno ich však rozdeliť do troch kategórií. V prvej kategórii sú predstavy spojené s budúcou kvalitou života ich detí:

- „zabezpečiť svoje dieťa, aby mohlo ísť do školy“,
- „vychovať deti“,
- „zabezpečiť deti“,
- „v mojom budúcom živote by som chcela hlavne, aby moje deti sa mali dobre“,
- „aby moje deti vyštudovali dobrú školu“.

Druhá kategória sa spája s nimi samotnými a ich budúcnosťou, konkrétne vykonávanou prácou, ukončeným vzdelaním a zdravím:

- „dokončiť školu a založiť rodinu“,
- „ešte pracovať, len starostlivosť o vnúčatá mi to nedovolí“,
- „nájsť si prácu“,
- „začať niekde pracovať ako čašníčka“,
- „ja neviem, byť zdravá“,
- „aby sme boli všetci zdraví“.

Tretia kategória sa spája so zlepšením životných podmienok, predovšetkým bývania:

- „vlastné bývanie“,
- „mať vlastný byt“,
- „chcela by som mať vlastné bývanie“.

3.3.5 Prírodný kapitál

Z celkového počtu respondentiek len 2 (6,67%) majú vlastnú záhradku, v ktorej pestujú zeleninu. Ostatné respondentky záhradku nemajú.

Do lesa zbierať lesné plody (maliny, čučoriedky, huby a pod.) pre vlastnú spotrebu chodí 5 respondentiek a 5 chodí nielen pre vlastnú spotrebu, ale aj na predaj a 5 len za účelom predaja. Najviac, 14 respondentiek, do lesa vôbec nechodí.

Ako ukazujú výsledky výskumu, respondentky vôbec neseparujú odpad. 15 respondentiek odpad hádže do vlastnej smetnej nádoby a 15 ho dokonca hádže do spoločného kontajnera.

Prírodný kapitál v podobe zberu lesných plodov je jedinou činnosťou, ktorá ženám reálne pomáha pri zvyšovaní ich samostatnosti. Ostatné časti kapitálu pôsobia skôr ako bariéra.

3.3.6 Zhrnutie

Výskumnú vzorku vo Veľkom Krtíši tvorili ženy rôzneho veku, rodinného stavu a vzdelania. Vďaka tomu bolo možné zmapovať ich ambície a príležitosti v širokom spektre, ale početnosť výskumnej vzorky neumožňuje tieto výsledky generalizovať.

Ako naznačujú výsledky výskumu, osobný/individuálny kapitál v podobe hrdosti na to, že sú Rómky, je spojený s ich samostatnosťou a schopnosťou postarať sa o seba a rodinu. Zdrojom radosti sú pre respondentky deti a rodina, ale k samostatnosti ich posúva až hrdosť na to, čo zvládli samé. Zlý zdravotný stav je veľkou bariérou k tomu, aby respondentky získali kontrolu nad vlastným životom.

Navyše, väčšina sa o svoj zdravotný stav nestará, čo v budúcnosti môže mať za následok potrebu pomoci zo strany iných.

Ludský kapitál v podobe zvyšovania/rozširovania vzdelania je výrazne naviazaný nielen na ochotu ďalej sa vzdelávať, ale hlavne na potrebu zabezpečenia starostlivosti o deti, ktorá je výraznou bariérou pre možnosť za vzdelaním dochádzať, a teda ho získať. Ašpirácie spojené s ďalším vzdelávaním sa ukazujú ako primerané, vzhľadom k doposiaľ získanej kvalifikácii. Neschopnosť postarať sa o domácnosť je previazaná s neschopnosťou postarať sa o deti a závislosťou na blízkej rodine. Pomoc mimo rómskej komunity neprichádza a finančné zabezpečenie je nízke, navyše sú respondentky vystavené veľkej neistote z dôvodu, že nemajú žiadne úspory. Schopnosť pracovať s internetom a byť aktívna na sociálnej sieti je veľmi vysoká. Otázkou je, čo všetko na internete a na sociálnych sieťach dokážu realizovať.

Paradoxne sa ukazuje, že čím má rodina vyšší príjem, tým je väčšia pravdepodobnosť, že o ňom respondentky nemôžu rozhodovať. V prípade nízkeho príjmu, keď je potrebné nájsť spôsob základnej existencie, sú respondentky tými, ktoré preberajú zodpovednosť. Hoci zadlženosť respondentiek je vysoká, dlhy sú zhodnotené v podobe zabezpečeného bývania. V prípade, že respondentka má určité úspory, ostatné druhy kapitálu jej pomáhajú získať kontrolu nad vlastným životom.

Strata sily tradičnej širokej rodiny na jednej strane otvára pre respondentky priestor pre osamostatnenie sa, na strane druhej predstavuje aj absenciu istoty v podobe pomoci. Ukazuje sa úzke spojenie medzi generáciou starých rodičov a vnúčat, keď jedni poskytnú bývanie a starostlivosť o deti a druhí zabezpečujú finančnú sebestačnosť. Previazanie so širším okolím, teda majoritou, v podstate neexistuje. Malú časť supluje len komunitné centrum.

Prírodný kapitál u respondentiek absentuje. Okrem možnosti získať určité zdroje priamo v prírode nemajú prístup k pôde, ktorá by im pomohla samozásobiť sa. Ohrozením je aj neekologickosť, pretože odpad neseparujú, ale vyhadzujú do jednej nádoby.

4. Analýza rozhovorov o pracovnej skúsenosti žien z marginalizovaných rómskych komunít Dobšina, Velký Krtíš a Luník IX – Závěrečná správa z kvalitativního výskumu

Autorky: doc. Mgr. Monika Bosá, PhD.
doc. Mgr. Adriana Jesenková, PhD.

4.1 Úvod

Výskum, ktorého výsledky prezentujeme, bol zameraný na pracovné skúsenosti žien s cieľom identifikovať v kontexte ich podmienok, podôb a dopadov faktory pre empowerment žien z vylúčených komunít. Výskum bol realizovaný ako vstupná aktivita pre projekt Upre ženy venovaný vzdelávacím a podporným aktivitám na zlepšenie postavenia žien z vylúčeného prostredia. Aj preto sme sa vo výskume zamerali nielen na samotnú pracovnú skúsenosť, ale aj na jej širšie kontexty a identifikovanie relevantných oblastí pre budúcu prácu.

Pracovnú skúsenosť v živote žien z marginalizovaných komunít ako predmet výskumu vnímame v troch oblastiach: 1) skúsenosti s prácou (čo hovoria výskumné partnerky o práci); 2) skúsenosti z práce (čo im práca dáva/dala, prípadne brala/vzala, aké bariéry (ne)prekonali, čo im v práci pomáhalo); a 3) skúsenosti pre prácu (ako prácu získali, čo im pomohlo prácu získať, kto im pomohol prácu získať, čo sa potrebovali naučiť, aby mohli prácu získať a udržať).

Teoretickou oporou pre výskum bola feministická etika starostlivosti. Vychádza z relacistickej ontológie a epistemológie – chápe človeka ako vzťahovú bytosť situovanú vo svete, ktorý je vlastne komplexnou sieťou rôznych vzťahov, pričom človek sa usiluje o tento svet (o svoje prostredie) starať – udržiavať ho, uchovávať ho a opravovať tak, aby v ňom mohol žiť tak dobre, ako je len možné (Tronto 1990, 1993, 2013). Uskutočňuje to prostredníctvom starania sa o svoje telo, o svoje Ja (o seba) a svoje prostredie.

Toto staranie sa (starostlivosť) je vlastne utváraním, pestovaním, rozvíjaním a modifikovaním (pretváraním) vzťahov (spojení) s rôznymi dimenziami každodenného ľudského bytia.

Nie je to inak ani v prípade platenej práce – špecifickej aktivity, podmienky starostlivosti, ale aj jednej z jej podôb. Ako taká je práca (zamestnanie) priestorom vytvárania a realizovania vzťahov. Podobne to vyjadrovali aj naše výskumné partnerky, keď o svojej skúsenosti aj samé rozprávali takmer vždy v kontexte vzťahov (vrátane ich kvality, potreby, užitočnosti, ale aj absencie).

Aj preto sme v procese analýzy zvolili okrem pracovnej skúsenosti (štruktúrovanej ako skúsenosti s prácou, skúsenosti z práce, skúsenosti pre prácu), aj oblasť vzťahov. V rozhovoroch sme sa zamerali (okrem priameho rozprávania o pracovnej skúsenosti) na štyri kľúčové tematické oblasti starostlivosti: 1) starostlivosť o vzťahy v/k práci; 2) starostlivosť o vzťahy v rodine; 3) starostlivosť o vzťahy v komunite; 4) starostlivosť o vzťahy k sebe.

Okrem pracovnej skúsenosti nás zaujímala aj (ne)splnitosť našich partneriek vo výskume so životnými podmienkami a skúsenosťami, ale aj to, či a ako uvažujú o svojom vlastnom živote a o svojej budúcnosti a budúcnosti života komunity. Schopnosť reflektovať svoje spojenie s minulosťou a so svojimi minulými rozhodnutiami a konaním a zároveň porozumenie spojenia prítomnosti, svojich súčasných rozhodnutí a konania s budúcnosťou svojou, svojej rodiny, komunity poukazuje na potenciál prijímania zodpovednosti za starostlivosť, ktorej kontext tvoria nevyhnutne aj jej časové aspekty, dimenzie a roviny.

4.2 Východiská

Ako tvrdí Sevenhuijsen (1998, 23), **starostlivosť je forma ľudskej aktivity a konania** (ang. human agency). Je to základná (fundamentálna) ľudská aktivita – každodenná, taká samozrejماً, až je neviditeľná (zneviditeľnená). Je to **sociálna prax**, v ktorej – podobne ako v iných druhoch a formách sociálnych praxí –, aktéri konajú opierajúc sa o zdroje, akými sú peniaze, vplyv, odbornosť (expertise), kompetencia a poznanie. **Schopnosť poskytovať a prijímať starostlivosť by preto mala byť považovaná za zdroj. Prístup k týmto zdrojom je podmienený sociálnymi vzťahmi a mocenskými procesmi** (power processes) **sociálnej, ekonomickej a politickej povahy**. Sociálne delenia (divisions) v rámci starostlivosti sú silne vyznačené rodom, triedou a etnicitou a mocenskými procesmi, ktoré ich formujú (Sevenhuijsen 1998, 23).

Ak prijmeme túto perspektívu, tak sa pozeráme na naše komunikačné partnerky ako na tie, ktoré sa môžu tešiť z bohatej siete vzťahov, alebo ich majú nedostatok a trpia ich deficitom. Zároveň jestvujúce

vzťahy sú charakteristické rôznou kvalitou s ohľadom jednak na kontext (personálne a interpersonálne, formálne a neformálne, súkromné a verejné vzťahy, vzťahy s inštitúciami, komunitami a osobami, ktoré ich zastupujú/predstavujú), v ktorom vznikajú, formujú sa, rozvíjajú a udržiavajú, a jednak vo vzťahu k (výskumnému) cieľu, ktorým je (preskúmať) posilnenie žien v marginalizovaných rómskych komunitách prostredníctvom pracovnej skúsenosti/pracovných skúseností. Skúmame kvalitu ich vzťahov na rôznej úrovni ich prostredia (od osobných cez príbuzenské, priateľské, susedské, až po sociálne vzťahy v širšom verejnom priestore). Skúmame vzťahy v komunite v lokalite, kde žijú, na pracovisku a v pracovnom kolektíve, v miestnych inštitúciách komunitného charakteru, verejnej a štátnej správy. Zaujímá nás ich prístup (-nosť) k možnosti rozvíjať a uskutočňovať (pestovať) tieto vzťahy, alebo naopak bariéry vzťahov, ako aj potenciál rozvoja (urýchľovače, skratky, mostíky). Vzťahy samotné sú zdrojmi pre kontinuitu (pokračovanie), udržateľnosť a skvalitňovanie/zlepšovanie ďalších foriem a druhov starostlivosti o to, na čom záleží – o rodinu, deti, zdravie, to znamená o čo najlepší život; **vzťahy ako zdroje umožňujú prístup k ďalším zdrojom – k práci – práca sa potom stáva zdrojom starostlivosti**. Avšak aby sa prístup k práci ako zdroju stal skutočnosťou, je potrebné sa o to po-staráť – starať sa o vzťahy (formálne i neformálne, v rodine, susedstve, komunite, o seba) – rozvíjať svoje schopnosti a zručnosti, kompetencie.

Vzťahy – ich bohatosť a kvalita – sú tak cez optiku etiky starostlivosti zdrojom posilňovania a rastu, a sú teda podmienkou vzniku a rozvoja **autonómie jednotlivca – v zmysle schopnosti sebaurčovania a rozhodovania o sebe**, ako aj schopnosti utvárania a pretvárania svojho prostredia. Schopnosť podmieňovať sociálne zmeny (vo svojom prostredí/komunite) tak závisí od vzťahového potenciálu ľudských bytostí – tento potenciál je do veľkej miery možné rozvíjať, podporovať, ovplyvňovať prostredníctvom nastavenia štrukturálnych materiálnych aj symbolických podmienok, ku ktorým patrí vzdelávanie, podpora a solidarita zo strany inštitúcií privátnej aj verejnej sféry (rodina, príbuzenstvo, škola, inštitúcie samosprávy a štátnej správy, organizácie tretieho sektora). **Vzťahy môžu potom predstavovať spojenie, ktoré je oporou a mostom k samostatnosti jednotlivcov – a nie jej prekážkou.**

Od kvality vzťahov tak na personálnej a interpersonálnej rovine, ako aj v sociálnych vzťahoch, ktoré predstavujú vzťahy medzi jednotlivcami a rôznymi druhmi inštitúcií, závisí, či sa dostane jednotlivcovi uznanie, úcta a dôvera ako predpokladov pre rozvoj a posilňovanie jeho/jej sebauznania/sebaprijatia, sebaúcty a sebadôvery. Vzťahy, v ktorých uvedené prvky (kvality) absentujú, môžu nielen ohrozovať autonómiu jednotlivcov, ale v konečnom dôsledku viesť k prehlbovaniu ich závislosti (nesamostatnosti a neschopnosti a nemožnosti určovať svoj život), zraniteľnosti, bezmocnosti a podriadenosti. V takýchto vzťahoch a spojeniach je jednotlivec neschopný starať sa o seba, svoje deti, rodinu, aj komunitu tak, aby mohli viesť dobrý život.

Vzťahový deficit (chýbajúce vzťahy, v rôznom ohľade nekvalitné vzťahy) sa často prejavuje aj ako deficit rôznych druhov a foriem starostlivosti, ktorého dôsledkom je často aj nedostatok uznania, sebaúcty a sebadôvery, čo v konečnom dôsledku vedie k ďalším nedostatkom a zlyhávaniam v rôznych oblastiach starostlivosti, a teda k prehlbovaniu deficitu starostlivosti. Z perspektívy relacionistickej ontológie a epistemológie etiky starostlivosti uznanie, úcta a dôvera sú vzťahové kategórie, a teda uznanie, úcta a dôvera iných podmieňujú aj sebauznanie (sebaprijatie/ sebaakceptáciu), sebaúctu a sebadôveru jednotlivcov, a naopak – sebauznanie, sebaúcta a sebadôvera je predpokladom poskytovania a prejavovania uznania, úcty a dôvery vo vzťahoch (starostlivosti) iným ľuďom. Vzájomné uznanie a dôvera sú tak kľúčovým prvkami (aspektmi) starostlivých postojov, ktoré podmieňujú kvalitu vzájomných (interpersonálnych) vzťahov.

Ak sa **starostlivé postoje ako predpoklady starostlivého konania formujú a prejavujú vo vzťahoch a prostredníctvom vzťahov, ktoré vznikajú a vyrastajú zo spoločných aktivít a praxi starostlivosti/v spoločnej praxi starostlivosti** (Tronto 2013, 146 – 147), tak utváranie priestoru (v zmysle časopriestorových, materiálnych, ako aj symbolických podmienok) pre spoločné aktivity starostlivosti a prax starostlivosti jednotlivcov je z tejto perspektívy veľmi dôležité; umožňuje totiž adekvátnejšie, podrobnejšie a špecifickjšie skúsenosti a utvára poznanie o iných a o spôsoboch, ako uskutočňujú starostlivosť a (svoje) vzťahy starostlivosti (o rodinu, komunitu, seba a svoje prostredie). Takýto spoločný priestor pre rôzne druhy a formy starostlivosti môže vytvárať kontext pre zmenu nášho

vnímania iných a elimináciu stereotypov, zjednodušujúceho vnímania a redukujúcich zovšeobecnení o iných ako (ne)zodpovedných a (ne)starostlivých ľuďoch, a tým podporovať dôveru v iných, v seba, a napokon vzájomnú dôveru. Barnes (2012, 127) upozorňuje, že priestor a miesto (ang. place) sú životne dôležité pre porozumenie individuálneho a kolektívneho konceptu dobrého života (ang. well-being). Z tohto hľadiska možno aj konkrétny priestor a prostredie (lokalita, obydla, komunitné centrá, inštitúcie verejnej správy a i.) hodnotiť podľa toho, do akej miery vytvárajú materiálne a symbolické podmienky pre rozvoj vzájomnej dôvery, uznania a úcty, a tým aj pre starostlivé postoje, vzťahy a praxe starostlivosti (o seba, svoju rodinu, komunitu – svoje prostredie).

Ak prijmeme relacionistickú (vzťahovú) perspektívu etiky starostlivosti – ak teda (okrem iného) považujeme vzťahy za dôležitý predpoklad (aj zdroj) starostlivosti ako zdroja (informácií, kontaktov, podpory, energie, telesnej aj psychickej pohody, času a i.) podmieňujúceho možnosť a realizáciu práce (pracovnej skúsenosti), ktorá môže byť zdrojom pre ďalšiu starostlivosť – tak musíme kriticky uvažovať aj **o kolektívnej starostlivosti, solidarite v starostlivosti (spolustaraní sa/ ang. caring with) ako o zdroji**, a teda o jeho miere, kvalite, rozsahu, formách ako predpokladoch dobrej starostlivosti o seba a svoje prostredie, a teda dobrého života. Totiž ako vzťahové a navzájom závislé bytosti musíme prijať, že sme všetci schopní tak dávať a poskytovať starostlivosť, ako ju aj prijímať, že každý z nás má rôzne potreby v rôznych obdobiach svojho života a je v rôznej miere závislý od iných ľudí, že sme teda vždy v rôznej miere zraniteľní, a zároveň schopní zraniť iných. To znamená, že zdieľanie starostlivosti, staranie sa spolu s inými (spoločná starostlivosť) a rôzne formy kolektívnej starostlivosti a solidarity v staraní sa sú životne dôležitou podmienkou našich možností a schopností po-staráť sa o seba a všetko, a všetkých, na čom nám záleží, a teda žiť dobrý život.

Barnes (2012) upozorňuje na význam a hodnotu kolektívnejších spôsobov starostlivosti a ukazuje, že starostlivosť nemožno obmedzovať na jednosmerný dyadický vzťah medzi dvoma nerovnými (z hľadiska moci a schopností) ľuďmi. **Starostlivosť sa môže vytvárať a rozvíjať v kontextoch spoločného života a bytia, keď ľudia niekedy spoločne žijú a pracujú** (Barnes 2012, 95 – 96). Kolektívna a spoločná starostlivosť znamená, že sú situácie a okolnosti, v ktorých sa ľudia vedome rozhodujú o tom, ako žiť svoje životy, zohľadňujúc tie potreby starostlivosti, za ktoré budú zodpovední v budúcnosti, a cieľavedome sa pri tom opierajú o kolektívne riešenia. Príkladmi takéhoto kontextu sú netradičné (mocensky rovnovážne, nehegemonistické) rodiny, ale aj priateľstvá alebo priateľstvám podobné vzťahy. Môžeme sem zaradiť tiež susedstvá, ale aj pracovné tímy, kolektívy, v ktorých vzťahy majú inkluzívnu povahu. Takéto kontexty – časy, priestory a miesta (v materiálnom aj symbolickom a sociálnom význame) – spochybňujú možnosť viesť jasnú deliacu čiaru (hranicu) medzi tými, kto starostlivosť dáva, a tým, kto ju prijíma. Spochybňujú tradičné presvedčenie, že starostlivosť je svojou povahou vždy nerovným vzťahom a že zodpovednosť za starostlivosť a jej výkon je vždy individuálnym rozhodnutím. **Spoločné staranie sa tu stáva vzájomným staraním sa a napokon zdrojom, z ktorého čerpajú všetci aktéri a aktérky, hoci v rôznom čase a rôznej miere a podobe (forme). Posilnenie jednotlivcov – žien i mužov – je tak pochopiteľné/zrozumiteľné ako výsledok spoločnej praxe/praxí starostlivosti, ktoré sú v rôznej miere ne/rovné a ne/inkluzívne.** Konkrétne vzťahy a praxe starostlivosti, ktoré sa o ne opierajú, chránia ich, rozvíjajú, menia, udržiavajú a reprodukujú, sú vždy kombináciou (komplexom) rovných aj nerovných, inkluzívnych aj neinkluzívnych vzťahov a praktík, ale **pre posilnenie konkrétnych jednotlivcov bude prítomnosť rovných (na rovnocennosti a inklúzii založených) vzťahov kľúčová.** Takéto vzťahy a praxe bude charakterizovať (dynamická) vzájomná dôvera a uznanie.

4.3 Metóda

Nástrojom pre tvorbu dát vo výskume boli pološtrukturované rozhovory realizované so ženami žijúcimi v troch vylúčených komunitách (2 ženy z lokality Luník IX v Košiciach, 2 rozhovory z lokality Veľký Krtíš, a 2 rozhovory z Dobšinej). Pre kontaktovanie výskumných partneriek sme využili odporúčanie a sprostredkovanie pracovníčkami miestnych komunitných centier. Rozhovory boli realizované osobne (4) alebo online (2) z dôvodu pandemickej situácie. Pre analýzu bolo spracovaných (formou doslovného prepisu a otvoreného kódovania) 6 rozhovorov. Hlavným kritériom pre výber partneriek do výskumu bola ich pracovná skúsenosť (minimálne v trvaní 1 rok). Nevyhnutnou podmienkou nebolo to, či je žena aktuálne zamestnaná, ale či má pracovnú skúsenosť. Zároveň bolo žiaduce, aby výskumná partnerka mala aj skúsenosť so starostlivosťou o vlastnú rodinu. Naše výskumné partnerky boli ženy rôzneho veku, niektoré žili vo vzťahu s manželom/druhom, iné boli samoživiteľky. Všetky boli matkami minimálne dvoch detí rôzneho veku, od predškolského až po dospelosť, niektoré mali aj vnúčatá. Spolu mali naše výskumné partnerky 22 detí. Mená našich výskumných partneriek sme zmenili.

Analytickou metódou, ktorú sme pre spracovanie výskumu použili, bola kvalitatívna obsahová (tematická) analýza. Na rozdiel od iných metód kvalitatívnej analýzy (napr. diskurzívnych prístupov) predstavuje kvalitatívna obsahová analýza systematickejší postup, prostredníctvom ktorého možno zachytiť všetky obsahy, ktoré sa v rámci určitej témy objavajú. Kóduje sa totiž každá časť textu a vzniknuté kategórie sa vo finálnych výsledkoch objavujú bez ohľadu na to, ako často sa v texte objavili alebo akú dôležitosť majú pre partnerku vo výskume či výskumníčku (podrobnejšie pozri Schreier, 2012). Pri kódovaní prepisov sme v prvom kroku identifikovali pasáže textu, ktoré sa týkali sledovaných tém, resp. tzv. hlavných dimenzií (práca, vzťahy v práci/pracovnom prostredí, rodina a vzťahy v rodine, vzťahy v komunite, vzťahy k sebe). Dimenzie boli v priebehu analýzy komparované s dimenziami použitými v dotazníku, na základe ktorého bola realizovaná kvantitatívna časť výskumu. Proces výskumu – výber metódy, tvorba nástroja v podobe štruktúry rozhovoru a celý proces analýzy sme realizovali s teoretickou oporou vo feministickej etike starostlivosti, pričom našu optiku vymedzovalo hlavne chápanie starostlivosti ako jedného zo zdrojov.

Sumarizovane: Starostlivosť je zdroj (Sevenhuijsen 1998), ktorého deficit sa prejavuje/má za následok nedostatok uznania, sebaúcty a sebadôvery a v konečnom dôsledku aj deficit ďalšej starostlivosti. Starostlivosť sa utvára vo vzťahoch a prostredníctvom vzťahov. Starostlivé vzťahy sa utvárajú v spoločných aktivitách starostlivosti/v spoločnej praxi starostlivosti (o rodinu, komunitu, seba a svoje prostredie). Starostlivé vzťahy sú zdrojom uznania, sebaúcty, sebadôvery.

4.4 Výsledky

Výsledky výskumu interpretujeme v kontexte tém, ktoré sme identifikovali v príbehoch našich výskumných partneriek a ich logickej nadväznosti.

4.4.1 Práca

Výskumné partnerky sa s nami podelili o svoje skúsenosti s platenou prácou, ktoré boli v mnohých prípadoch naozaj veľmi bohaté.

„Ale pravdaže som ich mala viac. Pracovala som aj ako upratovačka, potom som pracovala ako operátor v [mesto] a operátor vo [firma a pozícia]. Potom som si našla prácu ako upratovačka v nemocnici. A to bola veľká skúsenosť pre mňa – práca s ľuďmi, ťažká práca.“ (Gitka)

Svoje rozprávanie o práci vzťahovali ku skúsenosti s rozmanitými formami práce – od brigád, aktívnych prác, po dočasné zamestnanie až po prácu realizovanú na základe pracovnej zmluvy na plný úväzok. V rozhovoroch s našimi partnerkami bolo zjavné, že rozlišujú medzi „prácou“ a „inou prácou“, keď čelili neistote vo vzťahu k jej podmienkam, spravodlivej odmene či dokonca riziku, že odmena nebude žiadna.

„Takže tak, partner no má tiež problém s prácou, lebo vždy si nájde takú prácu, čo buď ho vyplatia alebo nevyplatia... Tak momentálne partner pracuje. Si našiel zatiaľ prácu, ktorú ešte zatiaľ nevieme ako bude fungovať ďalej, tak on pracuje zatiaľ.“ (Erika)

„Ehm (pauza), ak sú [aktivačné] práce verejnoprospešné (pauza), ale akože volakto povie, že sú to len také malé aktivačné práce, ale tam sa človek narobí.“ (Gitka)

Okrem neistoty, ktorú prináša prekérna práca, niektoré formy práce môžu vyvolávať aj pocity zahanbenia. „Práca“ je tak pre výskumné partnerky zamestnanie, ktoré poskytuje stabilitu, istotu príjmu a prináša adekvátnu mzdu. Vychádzali pritom zo svojich skúseností s prácou svojou alebo partnera, keďže primárnym účelom práce je živobytie pre domácnosť.

Viacero z našich výskumných partneriek (4) pracovalo aktuálne v komunitnom centre. Táto práca im zväčša umožňovala efektívne zosúladiť starostlivosť o rodinu a prácu a zároveň bola realizovaná v priaznivom vzťahovom prostredí. Nevýhodou tohto typu zamestnania bolo to, že odmeňovanie za prácu je závislé od grantov, čo neprispieva k stabilite a istote zamestnania. Tento spôsob zamestnania vnímame ako zamestnanie v bezpečnom a podpornom prostredí, ktoré sa svojimi podmienkami môže líšiť od zamestnania „mimo“ komunity.

„Komunitné centrum. Tu je úplne super. Mám úplne super kolegov vo všetkom. Vo všetkom mi pomáhajú, všetko si povieme. Úplne my nie sme tak akože ako kolegovia, ale úplne ako rodina. Že lepšiu prácu by som si hádam ani nevysnívala.“ (Gitka)

„S deťmi áno chodím tu. Práve, že chodím s deťmi – zoberiem si všetky tri deti sem. Tu ich poučím tie základné veci a preberáme proste učivo, opakované učivá, čo sa naučili v škole.“ (Marta)

„Už keď som tu chodila, mi ponúkli s deťmi robiť, sa s nimi hrať. V rodinách pomáhať.“ (Renáta)

Napriek tomu, že zamestnanie v komunitnom centre, ktoré naše výskumné partnerky navštevovali aj pred zamestnaním, je svojou povahou istá forma podporovaného zamestnania, pre výskumné partnerky bola skúsenosť s ním aj zdrojom hrdosti. Zamestnanie totiž získali na základe svojej predchádzajúcej úspešnej aktivity v centre. Zamestnanie sa tak stáva nielen zdrojom príjmu, ale aj formou ocenenia a posilnenia. Hrdosť na svoje kvality a schopnosti vyjadrovali naše výskumné partnerky aj v situáciách, keď sa im podarilo získať prácu na plný úväzok na základe zmluvy po tom, ako sa osvedčili u zamestnávateľa v práci na dohodu alebo v brigádnickej práci.

„Potom ma zobrali už potom po čase ma zobrali normálne na pracovnú zmluvu, pretože vedeli, ako viem pracovať.“ (Helena)

„Mňa oslovila (vedúca v komunitnom centre), ponúkla mi túto prácu a ja som vtedy pracovala ako upratovačka, takže som ani neváhala. (smiech) Neváhala som, takže super úplne. Akože zvykla mi [predtým] dakedy zavolať, aby som jej pomohla, tak asi preto, že zvykla som im dakedy takto pomôcť.“ (Gitka)

Podobne využili naše partnerky aj dobré meno svojich blízkych, o ktoré sa pri sprostredkovaní práce mohli oprieť.

„To bola taká práca, že moja svokra tu pracovala a potrebovali upratovačku, tak ma odporúčala ona.“ (Erika)

Okrem priamej ponuky od komunitného centra či cirkevného združenia naše výskumné partnerky hovorili o rôznych spôsoboch a postupoch, ktoré využívali na získanie zamestnania. Využili svoje kontakty a informácie od priateľov, blízkych či susedov:

„Od kamarátky. Sme šli s kamarátkou.“ (Gitka)

„Od známych a takto.“ (Gitka)

„Dajú vedieť, že berú tam do práce, chodte skúsiť. Keď urobíš pohovor, zoberú ťa. Nie sú tu

tak takí ľudia, že by nepovedali. Jeden druhému si dohodia tú prácu, keď vedia.“ (Jarka)

Veľmi aktívne sa do vyhľadávania zamestnania zapojili aj naše partnerky samé. V tejto situácii je možnosť prístupu na internet (v komunitnom) centre veľmi dôležitá.

„Väčšinou to bolo cez internet som si hľadala tie práce. Cez mobil. Keď nie, tak tuná v komunitnom centre.“ (Erika)

„Väčšinou to boli asi agentúry, cez internet.... Pozerala som, sledovala som internet a dala som si sledovanie tých agentúr a tak chodili mi SMS-ky.“ (Gitka)

Hoci sa môže zdať identifikácia spôsobov získavania banalitou, samotná schopnosť rozpoznať príležitosť, reagovať na ňu či dokonca aktívne vytvárať podmienky pre príležitosť je znakom istých schopností a ich využitia prostredníctvom reakcie na situácie a podmienky, v ktorých sa nachádzame. Táto schopnosť responzivity je však možná iba v prípade, ak osoba disponuje aspoň takým sebavedomím a sebahodnotením, že je schopná rozpoznať príležitosť a vnímať ju ako takú, ktorá sa jej týka, ktorá je možná/vhodná aj pre ňu. Ak totiž taká osoba neuvažuje o tom, že by vôbec mala čo ponúknuť, či vôbec má nejaké schopnosti, ktoré by iných mohli zaujímať, či by pre iných mohli byť užitočné, nie je možné, aby príležitosť identifikovala, aj keby sa nachádzala priamo v jej strede. Nevnímala by, že je adresovaná jej, že sa jej týka. Podmienkou akejkoľvek pracovnej skúsenosti je aspoň minimálne sebavedomie a pocit vlastnej hodnoty (na trhu práce), ktoré umožňujú reagovať na príležitosť, vyhľadávať ju, či dokonca aktívne ju vytvárať. Ukotvenie v sieti (dobré fungujúcich) vzťahov umožňuje toto sebavedomie a sebaopoznanie budovať a významne uľahčuje schopnosť identifikovať príležitosť a reagovať na ňu.

Sebavedomie a sebaopoznanie umožňuje uvažovať aj o náplni práce ako o voľbe. Práca, ktorá je zaujímavá, sa stáva nielen zdrojom obživy, ale aj prostriedkom sebarealizácie a motiváciou k sebarozvoju.

„No tak to ma nadchlo, tak som si hľadala niečo také, čo by sa dalo také veci robiť. (...) Práca s deťmi? Tak zo začiatku, keď som bola mladšia mi povedali lekári, že nebudem mať deti a to ma tak dosť naštartovalo, že áno, chcem robiť prácu s deťmi, že to ma povzbudí.“ (Erika)

„Vyrábali sa tam, teda šili sa teplákové súpravy, športové oblečenie. Nastúpila som tam ako žehliarka. No po čase už ma bavila tá robota, ale viac ma zaujímalo to šitie, keď som videla tie ženy, ako šijú. Tak sama od seba som sa naučila šiť. No. (smiech) Potom som prestúpila ako šička v tej istej firme. No a dá sa povedať, že zhruba tých 15 rokov mám odrobené okrem iných zamestnaní ako šička.“ (Jarka)

Napriek naplneniu v práci naše výskumné partnerky identifikovali aj dôvody, pre ktoré boli nútené zamestnanie opustiť. V niektorých prípadoch ich rozhodnutie odráža aj vedomie vlastnej hodnoty a sebaúcty. Nedôstojné podmienky, zlé vzťahy v práci, ale aj nízka mzda boli dôvody, pre ktoré sa naše výskumné partnerky rozhodli prácu zanechať

„Ale tam som nevydržala veľa... (úsmev) Nie, tam vôbec. (smiech) Lebo to neviem, necítila som sa tam dobre akože, keď človek vstáva, že musí ísť do tej práce, tak keď sa tak dobre necíti, tak ani robota nejde ani nič. No stade sme nemohli ísť ani len na večko, mne to nevyhovovalo. Asi ja viac potrebujem ten kontakt s ľuďmi alebo čo.“ (Gitka)

„Také 600 EURO, 700. To nebolo nič, keď ste cestovali toľko veľa napríklad ráno o tretej sme museli vstávať, aby sme išli autobusom tam a to nebolo bohviečo....“ (Gitka)

„Ukončila som prácu kvôli platu, lebo bol veľmi malý plat, nezarábalo sa toľko. No koľko bolo? 450 EURO. Aj som bola spokojná s prácou, lebo som bola aj povýšená v práci. Robila som vedúcu oddelenia. Akože práca bola tiež v poriadku, len platovo to nevyhovovalo. Najnáročnejšie podľa mňa je vyplatiť si strechu nad hlavou....To je prvoradá a potom je tá strava.“ (Jarka)

Dôvodom ukončenia práce môže byť aj chudoba a absencia infraštruktúry umožňujúcej dochádzanie za prácou.

„Skúsenosti super aj robota bola dobrá... a musela som to nechať preto, lebo kamarátka nechala prácu a ja som nemala už ako cestovať. Tam autobusy spoje nie sú a nemala som ako, keďže nemáme auto ani vodičský ani ja ani priateľ, tak sme už nemali ako tam cestovať.“ (Gitka)

Opakovane však naše výskumné partnerky ako dôvod ukončenia práce alebo dôvod, prečo prácu ani nezískali, uvádzali potrebu starostlivosti o blízkych, hlavne o malé deti.

„No ešte predtým som nespomenula, som šila topánky. No áno. A to boli ešte malé [deti], to mala asi dcéra šesť rokov a to som aj musela nechať, lebo to sa nedalo.... To sa nedalo zvládať, lebo s tým pocitom som pracovala, že ako došla do školy, čo je s ňou, a to sa nedalo.“ (Gitka)

„Maminu zrazilo auto, tak som sa musela o ňu starať.“ (Gitka)

„Syna mám doteraz chorého. Kvôli tomu si nemôžem nájsť normálnu prácu, lebo musí byť vždycky pod dohľadom dospelého, tak potom mi komunitné centrum poskytlo takú prácu, že môžem si nosiť so sebou aj deti.“ (Erika)

Okrem starostlivosti o deti spomínali naše výskumné partnerky aj etnicitu ako bariéru pri získaní práce. V súvislosti s prácou naše výskumné partnerky však to, že sú Rómky, nevnímali ako veľký problém, hoci zažívali zlé skúsenosti s postojmi voči nim ako Rómkam. Čelili im však hlavne vo vzťahoch s majoritou v iných situáciách (hlavne pri hľadaní bývania):

„Už keď mala som ísť na pohovor, tak už sa mi to stalo viackrát, že áno, v telefóne mi povedali, áno, áno, že prídte a keď videli Rómku a z Lunika IX, tak povedali, že predomnou už prijali inú.“ (Erika)

„Diskriminujú ľudí, ja osobne som [to] zažila, že po telefóne som si dávala žiadosť. Áno volali mi áno, ste prijatá, prídte na pohovor, vraveli mi, že áno prídete, pohovoríme si, hej? A jak som prišla na pohovor a osobne som zažila toto, že som dávala občiansky preukaz, pozreli sa z Lunika IX, povedali mi, že bohužiaľ, my z Lunika IX neberieme nikoho.“ (Helena)

Motiváciou pre prácu a prekonávanie ťažkostí pri jej hľadaní v prípade našich výskumných partneriek bola hlavne starostlivosť o domácnosť a živobytie, ale aj starostlivosť o sebarealizáciu.

„Že musíme fungovať stále, aby som mala čo do hrnca dať..., že nikdy neboli deti hladné.“ (Helena)

„Horšie by bolo finančne bez roboty, menej peniažkov. Aj taká nádej je, keď je robota, i že sa odreagujem kus od detí.“ (smiech) (Renáta)

„No tak to ma nadchlo, tak som si hľadala niečo také, čo by sa dalo také veci robiť....“ (Erika)

„No chcela som, áno, chcela som to v detstve som mala taký sen šiť, šiť a šiť.“ (Helena)

„Že ja tú prácu beriem ako ja si neviem predstaviť, že by som doma sedela... Neviem si to predstaviť. Ten stereotyp, že ráno človek vstane, poriadí si, navarí a čo celý deň? Čo ostatné dni? Takto človek je medzi kolektívom, je medzi ľuďmi, má sa s kým porozprávať. Príde človek domov z roboty, aj keď je unavený, ale urobí si tie svoje veci domáce, venuje sa deťom, venuje sa. Ale neviem si predstaviť, že by som bola doma a sedela.“ (Jarka)

„Nieže musím, ale ma to aj baví.“ (Marta)

Okrem finančného zabezpečenia a osobného naplnenia práca pre naše výskumné partnerky znamenala nachádzanie nových vzťahov (s kolegami i ďalšími ľuďmi), ale aj získavanie nových skúseností a zručností. Naše partnerky o nich hovorili ako o zodpovednosti, pokore, dochvilnosti:

„Čo ja viem. Takej asi trošku pokore a vážiť si viac asi život aj tých starších ľudí, lebo ja som robila na takom ťažkom oddelení, doliečovacie je to. To bolo také najhoršie oddelenie pre starých ľudí a bolo ťažké si zvyknúť pozeráť, ako ľudia zomierajú a starých vynášajú, a pozeráť na ich utrpenie, choroby.“ (Gitka)

„Zodpovednosť, dochvilnosť. (úsmev) Zrejme to je dôležitá vec.“ (Gitka)

„Áno. Spoznala som viac ľudí a takto, že som ich pochopila, že aké majú ťažkosti a takto.“ (Erika)

Naše výskumné partnerky sa veľmi často vyjadrovali explicitne k vzťahom v práci. Dobré vzťahy podporovali ich sebahodnotenie a spokojnosť s prácou, motivovali ich k prekonávaniu prekážok a naopak zlé vzťahy zneisťovali ich ochotu v práci zotrvať.

„A dochádzame akože trvá hodina cesta tam, hodina cesta naspäť, ale podmienky sú vyhovujúce, kolektív je fantastický. Rád chodí do práce jednoducho.“ (Jarka)

Dobré vzťahy v práci naše výskumné partnerky spomínali aj vo vzťahu k etnicite:

„Ja mám to, že ja som biela po mamine. Sestry sú už tmavšie po ocinovi. Takže ja ten rozdiel ani tak nevnímam, len pri svojom manželovi pociťujem, keď príde, keď aj robil niekde a prišiel a hovoril, jaj, cítil som to, že som tmavý, alebo ale napríklad aj kolegovia ani raz nám nedali pocítiť, že by.“ (Jarka)

Zo strany nadriadených a vo vzťahu nadriadených k nim oceňovali naše partnerky hlavne spravodlivosť a férový prístup. Nielen v oblasti práce, ale aj v prístupe k odlišnostiam medzi zamestnancami a zamestnankami.

„Nie, napríklad na našej linke sme boli iba štyria Rómovia. Ostatní v kolektíve boli bieli. Čakali sme nejaké reakcie od ľudí, že [kolegovia] alebo majstri alebo vedenie, riaditeľ že niečo. My máme takého riaditeľa v tej firme, že on neberie ohľady, či je kto čierny, či je biely, či je Číňan, Vietnamec. Jednoducho on pozerá, či chodíte do práce a kvalitne si svoju prácu odrobíte tak, ako máte. A [keď] je na vás spoľah, oni vás berú jednoducho. Nepocíti ten človek tú diskrimináciu absolútne. My sme boli s manželom prekvapení, lebo on sa veľakrát stretol s diskrimináciou.“ (Jarka)

„Tak možno je to tým, že človek aj keď niečo dá, že sa snaží, ale aj vidí tú vďaku od niekoho, že ho pochváli. (...) Či je to vedenie, či sú to majstri, či je to riaditeľ, či sú to z kancelárie. Jednoducho človeku sa aj lepšie chodí do práce, keď vidia, že v tej práci je vítaný a že sú radi, že vás tam majú.“ (Jarka)

Dobré vzťahy s kolegynami a kolegami hodnotili naše výskumné partnerky ako podmienku toho, aby sa „človek tešil do práce“, ale aj ako zdroj sebavedomia a sebaúcty. Zvlášť, ak kolegiálne vzťahy popisovali ako hlbšie, priateľské, až rodinné.

„Tu je úplne super. Mám úplne super kolegov vo všetkom. Vo všetkom mi pomáhajú, všetko si povieme. Úplne. My nie sme tak akože ako kolegovia, ale ako rodina, úplne. Že lepšiu prácu by som si hádam ani nevysnívala.“ (Gitka)

„Ale napríklad aj kolegovia ani raz nám nedali pocítiť, že by niečo. Ostali prekvapení, to môžem povedať, lebo prišli na kávu ku nám do bytu po práci, dohodli sme sa. Tak oni fakt povedia to, že my bieli tak nemáme ako máte vy. (smiech) Tak dobre nám to padlo, áno.“ (Jarka)

„Mám dobré kolegyne, tak ide to. Tak my si tu rozumieme, si pomôžeme. Keď už jedna nevie, tak druhá vie a pomôže.“ (Renáta)

Priame ocenenie od nadriadených alebo kolegov formulované uveriteľne, môže byť nielen posilnením vlastnej hodnoty, ale môže aj motivovať k ďalšej aktivite a dôvere vo vzťahoch v práci, ale aj mimo nej.

Práca v príbehoch našich výskumných partneriek je aktivitou, ktorá umožňuje starostlivosť o rodinu, hlavne o deti, domácnosť, ale aj o seba. Mať prácu znamená mať schopnosť zabezpečiť jedlo, strechu nad hlavou, školu pre deti, ale znamená to tiež mať kontakty s druhými, robiť niečo, čo ich teší.

Zhrnutie

Skúsenosť s prácou priamo zvyšuje sebavedomie a sebahodnotu. Skúsenosť s prácou naše výskumné partnerky formulovali **vždy v kontexte vzťahov s ľuďmi**, vďaka ktorým tieto skúsenosti majú (kamarátky, známi, pracovníčky v komunitnom centre, pomáhajúce profesionálky a profesionáli, s ktorými sa stretli), s ktorými ich vytvárajú (kolegyne a kolegovia, rodina, kamarátky), aj pre ktorých ju vykonávajú (rodina, hlavne deti). Skúsenosti s prácou v niektorých prípadoch u našich výskumných partneriek podporili aj záujem o sebarozvoj – naučiť sa niečo nové (šitie, práca s deťmi), alebo podporili ich rozhodnutie pre voľbu práce – nevnímať prácu primárne len ako živobytie, ale aj ako nástroj sebarealizácie. Vnímanie vlastnej hodnoty (v práci) umožňuje našim výskumným partnerkám odmietnuť nespravodlivé pracovné podmienky alebo nespravodlivé pracovné ohodnotenie. Toto umožňuje vedomie nielen vlastnej hodnoty, ale aj schopnosti prácu si nájsť. Toto presvedčenie predchádzajúca pracovná skúsenosť podporuje.

Pre to, aby bolo možné prácu získať, potrebovali naše výskumné partnerky už predchádzajúce skúsenosti – **skúsenosti pre prácu**. Možno viac ako o skúsenostiach by sme mohli hovoriť o dôvere v možnosť získať prácu, o dôvere v možnosť zmeny vo svojom živote a sebadôvere. Schopnosť získať prácu posilňuje vedomie toho, že takáto možnosť je reálna, schopnosť rozpoznať takú možnosť ako príležitosť a schopnosť na ňu reagovať. Schopnosť responzivity a (aspoň minimálne) sebavedomie a sebaopoznanie sú predpokladmi pre získanie práce. Využitie týchto predpokladov (ale aj ich vytváranie) realizovali naše výskumné partnerky prostredníctvom vzťahov s inými (blízki, susedia, pomáhajúce profesionálky a profesionáli, alebo aj tí, ktorých nazývajú „dobrí ľudia“). Schopnosť vytvárať a udržiavať (dobré) vzťahy významne napomáha rozvoju dôvery a sebadôvery, ale aj špecifických (sociálnych a komunikačných) zručností nevyhnutných pre získanie práce.

Práca ako špecifická aktivita starostlivosti vytvára a prináša nové skúsenosti a zručnosti i ďalšie benefity. **Skúsenosti z práce** naše výskumné partnerky formulovali opäť vo vzťahoch (starostlivosti) – k sebe a svojim blízkym. Benefitmi, ktoré ženy z práce získali, sú aj nové vzťahy, ktoré v tomto prostredí vytvorili a udržiavali, a vzájomná prospešnosť týchto vzťahov. Naše partnerky z práce získali aj nové zručnosti, ktoré sa v zamestnaní naučili. Medzi konkrétne skúsenosti z práce je možné zaradiť aj už spomínanú vieru vo vlastnú úspešnosť na trhu práce v budúcnosti.

4.4.2 Vzťahy

Dôležitosť vzťahov sa ukazovala v rozhovoroch veľmi intenzívne, preto sme sa rozhodli aj v analýze prezentovať príbehy našich výskumných partneriek prostredníctvom analýzy vzťahov starostlivosti a starostlivosti o vzťahy a prostredníctvom vzťahov – v rodine, komunite, vo vzťahu k sebe i svojmu životu.

Starostlivosť o rodinu

V súvislosti so starostlivosťou o rodinu naše výskumné partnerky tematizovali hlavne starostlivosť o základné potreby – stravu, školu, bývanie, oblečenie.

„No áno musím sa postarať, najprv o stravu pre deti. Teraz do školy, viete, že tam treba vysokú školu platiť. Ja si neviem predstaviť, skade ja zoberiem 500 EURO pre syna, aby som mu mohla výšku zaplatiť. Mám dve deti teraz v [meste], ktoré sa učia na gymnázium a so stravou je to tak, že... Dá sa, vyžijem, dá sa to s Božou pomocou vieme to zabezpečiť.“ (Helena)

„Cez internet sa teraz učili, cez kredit. Dobíjanie kreditu sme potrebovali a tak. Na online vyučovanie.“ (Erika)

„No museli sme kupovať dáta, aby sa mohli deti učiť, a telefóny. 300 EURO ma to stálo, čo som kupovala telefóny a dáta. Dosť. Musela som si od saleziánov požičať do výplaty. A ešte nám aj s jedným počítačom pomohol salezián, že chodili sa učiť deti na počítač učiť. Máme tam saleziánku, čo ju doučujeva, tak buď doma u mňa alebo tak.“ (Helena)

Vzťahy v rodine

Rodina a hlavne deti sú pre naše partnerky dôvodom pre hrdosť. Z ich úspechov, ale aj zo samotnej skutočnosti, že majú deti, čerpajú sebavedomie a odvíjajú sebahodnotu.

„Som na nich hrdá, že sa učia. A viete čo, že ja som nemusela dať ani ruku k dielu, aby sa mohli oni učiť. Dcéra zmaturovala. A teraz si našla prácu tu v škole. Ani som ju k tomu nemusela viesť, aby sa musela ísť učiť ďalej, pretože idú sami do toho. Chcú, chcú, majú svoj sen a si idú za ním. A ja ich v tom podporím.“ (Helena)

„A čo mi teraz robí radosť? Tak deti. Deti mi robia radosť. Som rada, že mám toľko detí, že mi Boh požehnal toľko detí, že mám veľkú rodinu, že mám vnúčatá...“ (Helena)

„Mám dvadsaťročného syna. Ten žije už ôsmy rok v Bratislave... A on každému povie, on sa netají tým, že je Róm. To sa mi páči na svojich deťoch, že oni netaja, že sú Rómovia. Oni sami. Od seba. On keď išiel na pohovor, zamestnať sa, tak on suverénne povedal: Nevadí vám to, že som Róm?“ (Jarka)

„Ja mám veľmi úžasné deti, pravda.... Si ma vážia a som rada, že si ma vážia.“ (Helena)

Partner a vzťah k nemu a vzťah s ním môže zohrávať rovnako významnú úlohu v možnosti zamestnať sa, ale aj v možnosti akejkoľvek sebarealizácie. Nakoniec aj vzťah sám je priestorom na sebarealizáciu, zdrojom sebavedomia, sebahodnoty alebo naopak, je ich obmedzením. Naše výskumné partnerky tematizovali svoj vzťah s partnerom hlavne v prípade, že bol posilňujúci. Naopak, ak nemali partnera, či vzťah s ním nebol dobrý, konštatovali skôr ťažkosti, ale aj hrdosť na to, že svoj život i potrebnú starostlivosť v ňom, zvládajú.

„Väčšinou som bola sama na všetko. Dalo sa, prežili sme. Čo nás nezabilo, to nás posilnilo. Tak som bola – aj otec, aj mama, aj všetko.“ (Gitka)

V prípade dobrého a podporujúceho vzťahu je aj partner zdrojom podpory a sebaistoty.

„Dúfam, že je pyšný na mňa, ale mi nič nepovie. No to dúfam, že je pyšný, lebo on vie, že som pracujúca, že ja nemôžem sedieť len tak doma. On vie dobre, že by som nemala pokoja.“ (Helena)

Pre podporu zamestnania je dôležitá deľba práce medzi partnermi v rodine. Túto skutočnosť podporuje aj fakt, že pre potrebu starostlivosti o blízkych zvažovali ženy ukončenie pracovného pomeru alebo aj možnosť zamestnať sa. Téma deľby práce preto rezonovala aj v našich rozhovoroch.

„Ja keď som v práci, zasahuje otec. Toto si takto rozdeľujeme medzi sebou doma. Keď sú vychádzky s deťmi alebo hry s deťmi, to robíme všetko spolu. Aj tá korona, keď bola, tak sme boli stále [spolu], nejaké hry sme im vymýšľali, do hory sme chodili. Kde sa dalo, sa išlo spolu.“

Tak fungujeme doma, že si rozdeľujeme roboty. Ja pokiaľ som v práci, je doma muž a už keď som z práce doma, už je tam mama. To tak funguje u nás.“ (Helena)

„[On] chodí na aute, že zoberie deti, prinesie nás do školy a mňa do práce a on tiež už po [svojej] ceste ide tiež.“ (Marta)

„Mám muža, tak mi pomáha. Aj keď sú chorí, tak vstáva. Striedame sa. Muž dobre to berie, sa stará o deti. Dakedy aj navarí. Dobrú kapustnicu vie.“ (Renáta)

„Fúú... (smiech) Už teraz na starosť nemáme, lebo sme ostali s manželom sami. Už sú synovia dospelí a starší syn žije v Bratislave. Mladší syn sa nám posnažil, už máme dve vnúčence, ale keď boli malé, bolo to ťažké. Lebo manžel tiež robil. Od rána do večera bol v práci alebo mal také práce, chodil na týždňovky na mesiac preč a na všetko som bola sama. Takže som si musela poradiť ozaj so všetkým sama. Bolo to ťažké.“ (Jarka)

„Pršalo ráno, takže nešiel [do lesa], takže zostal doma. Tak pripravil deťom raňajky, oblečenie. Pripravil raňajky im, no a už ja som potom prišla domov na jedenástu som navarila obed, sme sa najedli a sme prišli naspäť. Dopršalo, tak on išiel potom naspäť na lesy.“ (Marta)

Hoci by sme mohli konštatovať, že pretrvávajú stereotypná deľba práce a dvojité záťaženie (zodpovednosť za výchovu a domácnosť), fakt, že aspoň časť starostlivosti je realizovaná partnermi, umožňuje ženám aj iné aktivity, vrátane platenej práce. Tejto skutočnosti však čelia ženy v celej spoločnosti, aj keď vo vylúčených komunitách je možné predpokladať ešte výraznejšiu stereotypnú rodovú deľbu práce.

Finančný príjem zo zamestnania poskytuje ženám moc významnejšie sa podieľať na rozhodovaní. Naše výskumné partnerky to hodnotili ako výhodu hlavne v prípade odlišných názorov.

„[O financiách] ja, ja rozhodujem, (smiech) pretože som živiteľka rodiny ja, tak ja rozhodujem. Áno sú, sú, sú, jasné, že sú, sú [nezhody], keď manžel, mužovi sa nepáči, že chcem niečo iné robiť ako toto napríklad, že napríklad keď ja chcem kúpiť niečo nové, on to nechce, ale aj tak je to po mojom.“ (Helena)

„Akože my máme to tak, sme si dohodli, že on platí položky všetky. Nájom, čo máme podnájom, tak máme trvalý príkaz a takéto. Sme sa dohodli, že to pôjde z jeho [peňazí], a ja, čo mám, tak to máme na stravu a tak. Nemáme problém. Hej, ale väčšinou akože tú kasu držím ja, zadeľujem tie peniaze.“ (Gitka)

„No tak dôležité [veci] ako riešime? Napríklad s manželom, keď sme rozhodovali, tak spoločne jednoducho. Navrhol niekto niečo. Tak tieto rozhodnutia väčšinou, že keď sme si sadli s manželom, buď navrhol on alebo ja, ale stále sme sa zhodli.“ (Jarka)

„Áno tak, tak pokladnička som presne. (smiech) Väčšinou ja. Napríklad keď šporíme peniažky. Minulý rok sme mali taký veľmi dobrý rok vo firme. Mohli sme veľa načasovať soboty, nedele sa robili dvanástky, tak každú sobotu – nedeľu sme išli s manželom na dvanástku, potom normálne cez týždeň sme pracovali. No a finančne nás veľmi dobre ohodnotili, tak za rok sme si vedeli ušetriť peniažky. Za rok sme ušetrili a potom sme si tak sadli a delili sme, čo z nich, čo si kúpime, čo si nekúpime, čo nám treba, čo nám nie je treba. Ale tak spoločne väčšinou.“ (Jarka)

„Väčšinou to tak je, že vo výchove, keď som radila aj deťom, to bolo väčšinou po mojej strane a po manželovej strane bolo to, že poslúchať, lebo keď príde oco, tak uvidíte. To bolo také.“ (Jarka)

„Už sa nám tak stalo, že sme sa nezhodli, áno. Mali sme také veci kvôli mojej rodine. (...) Proste som chcela žiadať od nich pomoc, ale partner zas povedal, že nie. Tak nie.... Nie je to vždy tak. Je tak, že to mám aj ja posledné slovo, aj on.“ (Erika)

„No tak istý čas hej, mu to vadilo [že ja mám prácu a on nie] a už potom boli tu aj konflikty, aj hádky, že ja pracujem a on je doma. Ale čo mohol?“ (Marta)

Významné sú aj vzťahy s ďalšími príbuznými, hlavne s rodičmi. Tieto vzťahy vnímali naše partnerky ako dôležité nielen v súčasnosti, ako zdroj možnej pomoci, ale aj v kontexte s minulosťou, ako zdroj

starostlivosti o ne samé, často s vďakou za výchovu. Dôležité postavenie ako zdroj (možnej) pomoci má v príbehoch našich partneriek svokra (svokrovci).

„A dakedy aj sestra mi pomôže. Lebo už sú väčšie. Sestra mi pomôže. No tak sestru som poprosila, že nech na [deti] dozrie.“ (Marta)

„Moja svokra tu pracovala a potrebovali upratovačku, tak ma odporúčala ona.“ (Erika)

„Mala som svokrovcov, ktorým veľmi pekne ďakujem. Tí mi strašne veľa, čo sa týka detí, pomohli. Keď financie bolo treba, neviem, niečo bolo treba kúpiť. A doteraz jednoducho sú svokrovci stále tá pravá ruka pre mňa.“ (Jarka)

„Väčšinou svokra [pomáha]. Ale inakšie nie. Mám súrodencov aj rodičov, ešte žijú, ale nie sme spolu v kontakte.“ (Erika)

„V mojej rodine to katastrofa bola, nevenovali sa nám, veľa nás bolo, aj pili a tak. Babka pomáhala. Ale sestru mám, staršiu sestru. Sme si rozumeli. Tak aj z malého sme veľké spravili, že vzala nás z domu, do lesa sme šli, na maliny, na huby. Sestra starala sa o nás. Aj teraz. Súrodenci, to je fakt, si rozumieme, pomáhame si, aj teraz.“ (Renáta)

„Tak tú svokru mám, dobrú svokru, takže zatiaľ svokra by pri nich zostala doma, alebo druh by musel doma zostať.“ (Marta)

„Svokrovci, máme kravy, prasatá, kozičku. Spolu so svokrovcami sa staráme. Mám aj záhradu prenájatú. Baví ma to. Aj muž sa stará.“ (Renáta)

Napriek prijímanej pomoci od príbuzných pomenovali v rozhovoroch aj možnosť a schopnosť rozhodnúť sa podľa seba.

„Väčšinou ma chápali, akože vedeli, že som sama bola, takže to bolo dosť ťažké aj ten čas zadeliť, aj trošku tým deťom sa venovať, ale väčšinou to chápali. Takže nemala som s tým žiadne problémy. Ale aj keby dačo vraveli, tak akože mne je to jedno. Ja som vedela, čo je pre mňa najlepšie a pre moje deti.“ (Gitka)

Rodičia v príbehoch našich výskumných partneriek reprezentovali aj možný významný pozitívny vzor nielen pre vzťahy s druhými, ale aj pre vzťah k práci.

„Z detstva si spomínam toľko, že otec bol baník. Mamina bola upratovačka. Upratovala 22 rokov v škole. Akože otec ten bol v kuse, v kuse v práci. Ten keď mal možnosť, tak nevynechal ani jednu šichtu navyše. To bol taký veľmi pracovitý človek. Na mamine to všetko ostávalo. Aj otec aj mama. Stále pracovali, stále, stále.“ (Jarka)

„Viete čo? Ďakujem veľmi pekne, že nás vychovali. Mám rómsku rodinu, ale celá moja rodina žije v harmónii s bielymi ľuďmi. Necítim rozdiel, či som v práci alebo či niekde ideme, necítiť ten rozdiel. Napríklad ja mám muža Róma. Je tmavý, ale ja, my necítim rozdiel medzi kolektívom, necítim rozdiel. A rodičia nás učili začleniť sa do tej bielej komunity tak, ako boli naučení oni. Pracovať, pracovitosť, to si veľmi vážim, lebo odmalička nás viedli k pracovitosti. Mamina k čistote, k vareniu, čo jej veľmi pekne ďakujem. Že ma naučila, lebo som sa mladučka vydala a do života mi dali aspoň tieto základné veci proste. Jednoducho snažili sa. Ale rodičia to zvládli bravúrne, tak poviem, že všetky tri sme chodili do škôl a zvládli to.“ (Jarka)

Vzťahy s druhými ľuďmi a starostlivosť od nich a o nich

Špecifické postavenie v blízkych vzťahoch majú **kamarátky**. Naše výskumné partnerky vnímajú kamarátky ako oporu a sú pre ne „ako rodina“.

„Takže či uznanie aj za prácu pochválime sa s kamarátkami. Kamarátka je kuchárka, tiež príde domov z práce a povie, že joj, taká som unavená. A hovorím, nerob si z toho nič.“

Hovorím, oddýchnime si, príde víkend. Jedno človek má tú oporu v tých kamarátkach, jednoducho s tou prácou, so všetkým.“ (Jarka)

„No to je moja taká vrba tak. (smiech) Tak ona mi strašne veľa pomohla asi preto, som jej veľmi vďačná.“ (Gitka)

Niekedy je práve pracovisko tým miestom, kde je možné nájsť priateľov.

„Hlavne musíte si vedieť vyberať priateľov asi. Ja mám trochu takú nedôveru k ľuďom, ale sú ľudia, ktorým verím. Musíme mať asi vždy dakoho pri sebe. Čo nás tak posunie, pomôže a nemusí to byť finančne ani nijak, stačí, keď vypočuje. Stačí, keď vás vypočuje a pomôže vám s problémami, preto vravím, že my tu nie sme kolegovia. My sme tu rodina. Ja akože Adrián, čo máme kolegu, že úplne super. To je dôležité.“ (Gitka)

Nie všetky z našich výskumných partneriek však majú priateľské vzťahy. Túto skutočnosť vnímajú ako dôsledok ich vlastnej nedôvery voči iným ľuďom.

„Nie, ja nemám nikoho takého, čo by som sa zdôverila. Akurát tej pracovníčke z komunitného centra. Tá je ako moja mama, no.“ (Erika)

„Kamarátky nemám, lebo také boli, že nedobre sa správali. Aj keď máte rodinu svoju, tak musíte sa starať o rodinu.“ (Renáta)

Dobré vzťahy s druhými ľuďmi sú pre naše výskumné partnerky nielen zdrojom pomoci, ale aj psychickej podpory. Významné miesto medzi nimi majú susedy, ale aj ďalší ľudia, a špecifické postavenie majú aj pracovníčky v komunitnom centre.

„Tak ona mi strašne veľa pomohla. Som jej veľmi vďačná. Ja som bývala medzi Rómami, takými, čo sú takí, že nedobří Rómovia tam bývali, a mňa tam nemali radi. Ja som pre nich bola iná. Ja som bola iná, lebo moje deti chodili do školy a také. A [pracovníčka] mi pomohla nájsť podnájom. A ja som jej za to strašne, ale strašne vďačná, lebo to ma tak posunulo ďalej, že to bol môj sen stade odísť, lenže nikdy som nemala na to.“ (Gitka)

„Viete čo. Povieť vám tak. Nieže tu sedím v komunitnom centre, ale napríklad strašnú pomoc psychickú, jednoducho lásku a oporu, čo mi dávala [pracovníčka]. To bola moja spriaznená duša.“ (Jarka)

Schopnosť prijímať starostlivosť je kultivovaná dôverou v druhých a otvára možnosti pre ďalšie vzťahy ako zdroje starostlivosti. Dôvera (a sebadôvera) umožňuje aj požiadať o starostlivosť a prijímať ju s vďakou, ale bez znižovania vlastnej sebaúcty. Táto schopnosť nie je samozrejmosťou, a podobne, ako schopnosť rozpoznať príležitosť, je možná iba na základe dôvery a vnímania starostlivosti ako reciprocity; uvedomenia si toho, že aj prijímatelia starostlivosti sú/môžu byť poskytovateľmi starostlivosti.

Naše výskumné partnerky vnímali nielen svojich partnerov, rodinu a priateľov, ale aj ďalšie osoby ako tých, od ktorých mohli prijímať starostlivosť. Ako sme už uviedli, bohatým zdrojom starostlivosti je komunitné centrum. Naše partnerky prijímali starostlivosť aj od ďalších pomáhajúcich profesionálov – svojich učiteliek, vychovávateľiek, lekároch, ale aj iných.

„Tak väčšinou partner [pomôže, poradí], alebo idem k psychologičke, [je ochotná poradiť] vo všetkom.“ (Erika)

„Sem tam mi pomáha naša detská lekárka so šatstvom.“ (Helena)

„Som mala perfektných učiteľov, ktorým môžem ďakovať do dneska.“ (Marta)

„Sme v decáku mali jednu saleziánku a ona mi stále vysvetľovala, že treba ísť dopredu so životom, treba si toto urobiť a ja som si to všetko vzala do hlavy. Aj z decáku vychovávateľa mi dohovárali, že ty máš na to, ty môžeš ísť na vysokú školu a hento a tamto.“ (Helena)

„Chápete, lebo no ja neviem, ako saleziáni u nás reagujú dobre, že sa starám o tie deti, že snažím sa. Máme aj podporu nejakého novinára, aby mi mohli pomôcť platiť tú školu. Teraz bol, ten syn, čo ide na výšku bol dva mesiace niekde na tábore v Trenčíne pre detské domovy ako dobrovoľník.“ (Helena)

Oporou môžu byť aj susedia.

„Aj mám aj susedov, čo ma navštevujú, ktorí ma podporujú v tom, že ja môžem robiť, že sa starám o tie deti. Podporujú ma.“ (Helena)

„Zobudila som deti skorej, obliekla. Suseda sa zvykla na nich pozrieť. No a keď prišli zo školy, tak mi zvykla suseda pomôcť. Len kým som prišla domov, tak boli pri nich.“ (Gitka)

Dobré (susedské) vzťahy sú základom pre komunitu. Zvlášť v prípade uvažovania o vylúčených komunitách považujeme za vhodné identifikovať potenciál komunity. Slovné spojenie marginalizované rómske komunity alebo vylúčené komunity tak, ako je to zaužívané v aktuálnej podobe sociálnej politiky na Slovensku, odkazuje viac na lokality charakteristické extrémnou chudobou a prevažujúcou etnicitou, často geograficky oddelené od zvyšného prostredia. Komunitu je možné definovať na základe priestorového vymedzenia alebo vzťahov (Kinkor 2003, Mayo 2002, Šiňanská, Šlosár 2020, ...). V prípade vylúčených rómskych komunít hovoríme predovšetkým o sídelných komunitách. Hoci tieto komunity nevyhnutne nemusia spĺňať všetky charakteristiky komunity, môžeme optikou našich výskumných partneriek uvažovať aspoň o jednej z nich. „Viaže ich spoločný osud, približne rovnaké životné situácie, ekonomická a spoločenská úroveň“ (Šiňanská, Šlosár 2020). Komunita významne vymedzuje aj možnosti pre naše vnímanie seba samých, svojich možností – môže náš potenciál podporovať, rozširovať, ale aj obmedzovať. Práve to bola oblasť, ktorá nás v rozprávaní našich výskumných partneriek zaujímala najviac. V ich príbehoch bola zjavná odlišnosť v tom, či žili vo vylúčenej lokalite charakteristickej extrémnou chudobou, alebo mimo nej, vo viac-menej integrovanom prostredí.

Kľúčová vec, ktorú naše výskumné partnerky identifikovali, boli bezpečie a prijatie, ale aj dostupnosť základných životných potrieb.

„No jedným slovom katastrofa. Neni pitná voda, nie je kúrenie, nie je plyn, takže to by som najradšej odišla stadiaľ, z Luníka.“ (Erika)

„Keď som sem prišla, bolo to veľmi pekné sídlisko a bývali tu nielen Rómovia, bývali tu aj Nerómovia, že dalo sa tu žiť, že sa nekradlo, nebilo, deti sme mohli pustiť von kedykoľvek, sa vrátili zdraví, živí. Teraz sa to nedá povedať, lebo sú tu samí Rómovia. Ja pustím deti vonka a prídu mi s rozbitou hlavou alebo pustím ich s bicyklom a budú okradnutí a budú ukrivdené tie deti viete, takže nedá sa veriť ľuďom. V noci mi muža zbili tak, že ho museli dať do sadry. Len čo pošiel vonka. Dobili mi muža a to sa nedá, nedá sa tu chodiť von. Aj to fetovanie tu na Luníku IX pre deti nie je to dobré. Fajčia deti, som počula, že už aj drogujú daktoré a to je, viete také nedobré, no hlavne pre moje deti.“ (Helena)

„Hej. Bývame v činžiaku a málo Rómov tam býva, bývajú rómske rodiny, nemôžem povedať, ale väčšinou biele.“ (Jarka)

„Ja žijem normálne s majoritou. Ja som tam asi jediná Rómka v tom vchode. Akože ale nemám žiadne problémy. Akože mala som takého suseda, že trochu pošomre, ale to je starší pán, takže. Bohužiaľ. A ten mrzutý sused, a to je taký zvláštny dedko, no. Čo s ním. Hej, už si zvykol akože zbadal, že sme normálni, že nerobíme bordel alebo krik alebo čo, tak už je v pohode. Ale beriem to tak, že on sa stará o svoju chorú manželku, veľmi taký mrzutý, no. Vypočujeme si ho dakedy a dobre.“ (Gitka)

Vzťahy v lokalitách, kde naše partnerky žijú, by sa dali identifikovať stratégiami, ktoré využívajú pre čo najlepší život. Charakteristická je pritom vylúčenosť. V prípade žien, ktoré žijú mimo vylúčených lokalít, ide o snahu vylúčenie prekonať, vytvárať vzťahy, alebo aspoň kontakty s okolím; v prípade žien žijúcich vo vylúčenom prostredí sa samotné vylúčenie stáva stratégiou – snažia sa izolovať od prostredia, v ktorom žijú.

„Ja nechodím vonku vôbec. Ja len do obchodu a domov, keď, tak po deti do školy a domov. My väčšinou tu vonku nechodíme. Nechcem sa dostať do konfliktov s takýmito ľuďmi. Tak radšej neriskujem také veci. [Deti] keď sa chcú hrať, že je leto, tak sa radšej prejdeme niekde na inom sídlisku a tam sa hrajú.“ (Erika)

„Neviem ako, ani by ma to nezaujímalo, pretože sa starám o svoju rodinu ja a [...] no ale neviem, ako reagujú ľudia tu.“ (Helena)

Pre dobrý život však izolácia nie je efektívnou stratégiou – závislosť na spoločenstve pretrváva v každodennom živote, nielen vo vzťahu k napĺňaniu základných potrieb. Druhým mechanizmom je snaha o vytvorenie si vlastnej minikomunity, založenej na priateľských vzťahoch aj v nepodporujúcom prostredí.

„A mám aj susedov, čo ma navštevujú, ktorí ma podporujú v tom, že ja môžem urobiť [niečo so životom], že sa starám o tie deti hej, že podporujú ma. No a mám takých dobrých kamarátov.“ (Helena)

Súčasťou vzťahov v komunite je aj prijímanie druhými. Vo vzťahu k majorite identifikovali naše výskumné partnerky rôzne skúsenosti. Tematizovali aj problém diskriminácie a neprijatia.

„Tak, že by nebol ten rasizmus. Hlavne ten, lebo už sa mi tak stalo, že so mnou taká pani rozprávala normálne a vedľa mňa stála tiež Rómka. A už s ňou komunikovala úplne inak. Takže toto by som zmenila.“ (Erika)

„Nemala som zatiaľ [zlé skúsenosti]. Len tak s tou prácou akurát, že keď si človek zháňa prácu, tak nie som tu len ja, sú tu viacerí ľudia, čo by chceli robiť a nemôžu sa stať dostať do práce, lebo proste ten Luník IX robí zlé meno každému.“ (Helena)

„Ja keď som si zháňala podnájom, to bolo strašné. To bolo nehorázne, všetko bolo super, kým som nespomenula, že som Rómka. (...) Náhle začal, že pracujem, pracujeme všetci, že joj super dobre a už keď som povedala, mám takú pripomienku, nevadí vám, že sme rómska rodina? No tak to som nemala povedať. (...) Akože strašne dlho sme zháňali aj s kolegami sme zháňali. Pomáhali mi, väčšinou bol problém, že som Rómka.“ (Gitka)

„Keď už to tak mám povedať, napríklad, že keď ja idem ku doktorke s dieťaťom, že mi ochorelo dieťa, a tam sú že tiež gadžovské ženy, no to že už cítime ten súd, že akože sa odťahujú, že také sú. A pritom ja taká istá som ako ony, som čistá, tiež zariadim si doma všetko... a už hneďka ony... také predsudky proste sú všade. Ešte stále sú aj v obchode, aj v škôlkach, aj v škole, málokto sa nájde taký, že radi sa s nami porozprávajú.“ (Marta)

„Áno. Otec je Róm a maminka bola biela. [Žili sme] medzi Rómami. Dá sa povedať po ockovej strane, lebo mamina bola biela, oni neboli naučení na Rómov, jej rodina, tak jej rodina ju nechceli. Kvôli tomu, že sa vydala za Róma. Áno mala to ťažké, áno. Ona bola veľmi silná povaha, bolo jej niekedy aj akože ľúto, lebo napríklad chodili sme, nemôžem povedať, ako deti sme chodili k babke a dedkovi. Navštevovali sme ich, ale človek tam už cítil ten nezáujem o nás ako o vnúčence. Čo mala maminka brata a k jeho deťom, tam to bolo cítiť ten rozdiel, áno.“ (Jarka)

Práve z oblastí, ktoré sú kľúčové pre kontrolu nad vlastným životom a možnosťou jeho zmeny alebo rozvinutia, je diskriminácia jednou z hlavných bariér, ktoré naše výskumné partnerky identifikovali. Zároveň pomenovali aj možnosť preklenutia diskriminácie v komunite – vzájomné spoznávanie, otvorenosť pre komunikáciu a zdieľanie.

„Manžel, ako som spomínala, bol murár. Mal objednávku prerábať jednému policajtovi. Keď sa dohodli po telefonicky, tak akože ten pán policajt nevedel, že manžel je Róm, a keď prišiel manžel poobede dohodnúť sa, čo sa tam bude robiť, čo sa tam nebude robiť, tak vyjadril sa tak, že joj, ja som nevedel, že ste Róm. No a manžel mu na to hovorí a je nejaký problém v tom? Tak uvidíte, aká bude moja práca a uvidíte, či budete spokojný a druhá strana bola taká, že po nejakom čase sme sa stretli a bol ako policajt oblečený, bol s kolegami a keď

uvidel môjho manžela, tak sa rozbehol k nemu a svojim kolegovcom hovorí, že mal som predsudky, pred týmto chlapom ale klobúk dole, je to perfektný človek, takže bolo tam, aj na manželovi bolo vidno, že zacítil ten predsudok od neho, že je Róm, ale potom ten policajt medzi svojimi kolegami nemal hanbu prísť k tomu Cigánovi podať mu ruku a pochváliť ho, že je to fantastický človek“. (Jarka)

Predpokladom pre vzájomné spoznávanie je však otvorenosť pre takú možnosť a nevyhnutnosťou je stretávanie sa, príležitosť pre kontakt. V tom však boli naše respondentky skôr skeptické.

„Hádam toho človeka zase aj spoznám, nielen poviem, že no, bohužiaľ, za to, že ste Rómka, tak, hádam, trochu sa s ním zoznámim. Sa dohodnem a uvidím, aký je ten človek. No ale hneď tie predsudky. Aha, sú to Cigáni, budú robiť bordel, aj keď žijem možno niekedy lepšie ako dajaká majorita, ale tak bohužiaľ, tie predsudky my nezbúrame. Ja si myslím, že to sa nedá. Česť výnimkám.“ (Gitka)

Ako môže sama komunita podporovať alebo limitovať príležitosti a ich využívanie, je zrejmé aj z rozprávania našich partneriek. V prostredí charakteristickom extrémnou dedičnou chudobou je niekedy veľmi ťažké rozvíjať vlastný potenciál, využívať príležitosť alebo ju vôbec nájsť.

„Ja som bývala medzi Rómami, takými, čo sú takí už vyčlenení, taký činžiak, že nedobrí Rómovia tam bývali a mňa tam nemali radi. Ja som pre nich bola iná. Ja som bola iná, lebo moje deti chodili do školy.“ (Gitka)

„Bývali sme niekedy v komunite medzi samými Rómami. V rómskej bytovke a rozhodli sme sa s manželom, že chceli sme ísť bývať do lepšieho medzi lepších ľudí, lebo to sa tam už nedalo znieť niekedy. Človek sa do práce nevyspal. Jednoducho to do práce nechodili, tak hudba od rána do samého večera.“ (Jarka)

„Že chcela by som tak, že utiecť z tej osady, proste iné prostredie. Chcela by som toto zmeniť, chcela by som veľmi.“ (Marta)

Otázka etnicity je vnímaná ako ekvivalent „slušnosti“, a to tak v prípade žien, ktoré žijú v segregovanom prostredí, ako aj v prípade žien, ktoré bývajú mimo segregovaného prostredia.

„A keby niečo pre deti, nejaké také veci, čo sú na iných sídliskách, čo deti motivuje, ale tuto asi ťažko bude.“ (Erika)

Niektoré komunity sa tak môžu stávať pascou, z ktorej je ťažké uniknúť, a príslušnosť k nej sa stáva stigмой, oproti inému prostrediu, ktoré môže byť motivujúce k (pracovnej) aktivite.

„Tak nie som tu len ja, sú tu viacerí ľudia, čo by chceli robiť, a nemôžu sa stadiaľ dostať do práce, lebo proste ten Luník IX robí zlé meno každému.“ (Helena)

A naopak, prostredie komunity, ale aj rodinná tradícia a prax umožňujú „pridať sa“ k aktívnemu vytváraniu (vlastného) dobrého života.

„Nie, nie nie, lebo čo sa pohybujem v komunite, tak väčšinou všetci sú zamestnaní a pracujú. Či sú to známi, či je to rodina, či sú to bratranci, sesternice, každý jeden pracuje.“ (Jarka)

Zhrnutie

Vzťahy sú kľúčovým aspektom akejkoľvek práce s ľuďmi, ale aj nevyhnutnou súčasťou ľudského života. Predstavujú akúsi sieť, ktorá môže byť v rôznej miere hustá, pevná, pružná a bezpečná. Môže byť záchrannou sieťou, ale aj zväzujúcou pascou. Môže sprístupniť iné miesta, ale môže aj brániť pohybu a zmene. Sieť vzťahov v prípade našich výskumných partneriek je tvorená osnovou, ktorú predstavujú vzťahy dôvery a priateľstva. Čím je dôvera pevnejšia, tým viac je sieť bezpečnejšia a stabilnejšia. Metafora siete pomáha pochopiť aj ochotu našich výskumných partneriek, ale aj ľudí vo všeobecnosti k tomu, aby skúšali nové veci, aby mali odvahu riskovať. Ak vieme, že nás bezpečná sieť zachráni pred ničivým pádom, máme viac odvahy i ochoty konať.

Sieť vzťahov našich výskumných partneriek má viacero posilňujúcich uzlov, ktoré – umocnené dôverou – vytvárajú stabilitu, ale aj pružnosť siete. Vzťahy v rodine, hlavne s deťmi a partnerom,

rodičmi a svokrovcami sú centrom, okolo ktorého je možné rozvíjať ďalšie plochy siete. Vzťahy priateľstva vnímajú naše výskumné partnerky ako podobné tým rodinným. Vzťahy s kolegami v práci, vzťahy v susedstve a komunita ako ďalšie pole v sieti podporuje vonkajšie upevnenie, ktoré predstavuje dôvera v inštitúcie reprezentované v našich rozhovoroch pomáhajúcimi profesionálmi a ďalšími ľuďmi – „dobrými ľuďmi“, ako ich pomenovali naše partnerky.

Z rozhovorov je možné zistiť aj to, **čo tieto vzťahy robí dobrými**. Ide hlavne o zdieľanú skúsenosť, otvorenosť, dôveru a responzivitu v procese starostlivosti – poskytovanie a prijímanie takej starostlivosti, ktorá reaguje na potreby a príležitosti s ich špecifikami viac, než na všeobecné očakávania, či než na vlastné predstavy. Čím viac zostávame vo vlastnom presvedčení o tom, čo je možné/vhodné, tým menej sme schopní reagovať, či reagovať adekvátne. Tak v prípade, že chceme poskytovať starostlivosť, alebo rozoznať jej potrebu na jednej strane, alebo ju prijať, či vôbec zaregistrovať jej možnosť. V príbehoch našich výskumných partneriek sú tieto predpoklady prítomné v najviditeľnejšej miere vo forme zažívanej diskriminácie, ale aj vo forme predpokladov o nemožnosti zmeny, akceptácii situácie a voľbe izolácie ako jedinej možnosti pre (aspoň trochu) prijateľný život.

Tie vzťahy, ktoré možno charakterizovať zdieľanou skúsenosťou, otvorenosťou, dôverou a responzivitou v procese starostlivosti, možno označiť aj za vzťahy spoločnej alebo kolektívnej starostlivosti, v ktorej sa stierajú alebo minimálne stávajú pružnými hranice medzi poskytovateľmi a prijímateľmi starostlivosti, pozície sú dynamické (menia sa a mení sa ich intenzita). Posilňuje sa v nich reciprocita a inklúzia, a teda z mocenského hľadiska sa stávajú viac rovnovážnymi, čo je pre posilnenie ich aktérov/ aktérok kľúčové, pretože to zvyšuje a rozvíja ich sebaúctu, sebauznanie, sebadôveru, a v konečnom dôsledku autonómiu.

4.4.3 Schopnosť prijímať a poskytovať starostlivosť

Starostlivosť je vždy realizovaná v kontextoch vzťahov a prostredníctvom vzťahov. Predstava o dyadických vzťahoch starostlivosti, ktoré sú jednosmerné z pozície poskytovateľa starostlivosti smerom k prijímateľovi, sa ukazuje ako nezodpovedajúca realite. Kontexty starostlivosti predstavujú sieť rôznych starajúcich sa. Aj pri predstave komunitného centra ako inštitúcie starostlivosti si môžeme všimnúť, že poskytovatelia starostlivosti sú vždy zároveň jej prijímateľmi – komunitné centrum nevyhnutne potrebuje starostlivosť vo forme inštitucionálnej, materiálnej, finančnej i personálnej podpory či zdrojov a ich kultivácie a využitia. Vzťahy medzi pracovníčkami a pracovníkmi komunitného centra navzájom, ale aj navonok – voči komunite i nadriadeným – sú ovplyvňované charakterom komunity, osobnými kompetenciami a zručnosťami všetkých zúčastnených, vrátane klientely. Bez spätnej väzby od komunity (či už priamej a vedomej, alebo nepriamej a nezamýšľanej) nie je možné starostlivosť realizovať, nie je možné hodnotiť a skvalitňovať starostlivosť. Starostlivosť je tak vždy zdieľaná, spoločná, kolektívna (Tronto 2013, Barnes 2012). Predstava o rómskych komunitách ako o prijímateľoch starostlivosti, či dokonca metaforicky popisovaných ako bezodné studne sa tak z pohľadu etiky starostlivosti ako relacionistickej a kontextuálnej odhaľuje ako falošná.

Rovnako naše výskumné partnerky nie sú pasívnymi prijímateľkami starostlivosti, ale v každej situácii starostlivosť prijímajú, poskytujú, reflektujú, modifikujú a využívajú. Kto sú aktéri starostlivosti a aké sú vzťahy starostlivosti, ktoré títo aktéri vytvárajú?

„Ja som čerpala podporu od iných ľudí. Od múdrejších, čo som poznávala.“ (Helena)

Pre starostlivosť je nevyhnutná participácia prijímateľov starostlivosti – ich motivácia pre starostlivosť, ich rozhodnutie o vlastnom využití poskytovanej starostlivosti, ich rozhodnutie o tom, či poskytovaná starostlivosť je adekvátne a efektívna – až týmto príspevom sa starostlivosť zreálnuje. Ako je zrejmé, motiváciou pre prijímanie či vyhľadávanie starostlivosti u našich výskumných partneriek je snaha o dobrý život – pre seba, svoje deti a rodiny. Nie je to len zabezpečenie základných potrieb, aj keď tie sú nevyhnutným predpokladom pre život, aby sa mohol stať dobrým.

„A toto, čo ja som zažívala, nechcela som, aby to prežívali moje deti. Takže som sa snažila, aby tie deti išli dopredu za svojím snom, pretože ja som si svoj sen nesplnila, som nemohla, ale oni nech si splnia.... Nech to vyjde mojim deťom.“ (Helena)

Často prijatie starostlivosti predstavovalo pre naše výskumné partnerky podmienku toho, aby sa samé mohli starať.

„Maminu zrazilo auto, tak som sa musela o ňu starať.... Ach, Bože môj. Dva roky? Áno, už potom vedela chodiť už vedela sa ako tak aj oco o ňu postarať. Tak aj ja mám rodinu, aj ja som si musela dačo robiť. Lebo som nebrala ani opatrovateľský, nič.“ (Gitka)

Táto skutočnosť, že poskytovatelia starostlivosti sú vždy aj prijímateľmi starostlivosti, bola v rozhovoroch prítomná veľmi intenzívne. Zvlášť, keď naše výskumné partnerky hovorili o vlastných záväzkoch starostlivosti. Je v tomto kontexte schopnosť požiadať o pomoc (starostlivosť) výrazom slabosti (absencie sebestačnosti, kompetencií), alebo naopak prejavom, aktom starostlivosti (o seba i druhých)? Starostlivosť je tak vždy komplexným prejavom sociálnej praxe.

„Keď je mi naozaj že veľmi ťažko, mám tu jedného saleziána, ktorý mi, ktorý mi aj pomáhal. Zavolám jemu a sa mu vyžalujem a on mi už povie, čo mám robiť a vtedy mi je lepšie.“ (úsmev) (Helena)

Siete starostlivosti našich výskumných partneriek boli tvorené vzťahmi (dôvery) s rodinou, pracovníčkami v komunitnom centre, priateľkami, známymi, susedmi, kolegyňami a kolegami a ďalšími ľuďmi (už spomínaná detská lekárka, salezián, suseda, novinár, kamarátka, kolega, svokra, manžel, psychologička, syn, a ďalšie osoby – „dobrí ľudia“). Podstatnou súčasťou týchto vzťahov starostlivosti je vždy aj vzťah k sebe samej, ktorý umožňuje akúkoľvek starostlivosť, jej prijímanie i poskytovanie, seba i druhým, pre druhých i pre seba.

Starostlivosť o seba vnímajú naše výskumné partnerky primárne touto optikou – ako nevyhnutnosť, podmienku pre starostlivosť o druhých.

„Nestíham, nestíham, pretože si predstavte, pred týždňom som bola tehotná v treťom mesiaci a tak som sa zanedbala, že som to potratila. No že som zanedbávala sa, nešla som k lekárovi. Áno, vedela som, ale som nestíhala ísť k lekárovi, čo som sa zanedbávala a pochopila som to už neskoro.“ (Helena)

„No viete čo? Možno asi aj každý človek, lebo napríklad vo vzťahu k sebe ja som povedala tak, že možno kebyže vrátim ten čas taký, aký bol, tak by som nebola asi taká dobrá ku každému, aká som.... (smiech) A možno aj toto v tej povahe by som chcela zmeniť, lebo poznám ľudí, ktorí sú takí, že jednoducho obránia samu seba. Hej a ja som ten typ, že jednoducho povaha, že sa nedokážem možno obrániť samu seba a v tom som to asi tak zanedbala také, že no človek mal starosti, práca, deti, rodina, choroba, lebo čo ako som spomínala. Jednoducho možno je to tým, že človek už potom na seba nemá čas.“ (Jarka)

Aj z týchto výpovedí je zrejmé, **čo vo svojom živote považujú naše výskumné partnerky za dôležité** – čo je to, o čo sa chcú starať? Hodnoty sú tým faktorom, ktorý definuje vnímanie starostlivosti, jej prijímanie a poskytovanie. Na základe vlastnej hodnotovej orientácie konáme a posudzujeme konanie vlastné i druhých. Hodnoty, ktoré vo svojich výpovediach identifikovali naše výskumné partnerky, osvetľujú ich vnímanie sveta, vzťahov i starostlivosti ako každodennej praxe. V prvom rade sú to deti, vzťahy s deťmi a vnúčatami, zdravie svoje a svojich detí a domov, bývanie – „strecha nad hlavou“. Rodina, zdravie a domov ako životné priority, ku ktorým sa vo svojom rozprávaní naše výskumné partnerky vzťahovali, však nepredstavujú len naplnenie základných životných potrieb, ale sú popisované ako podmienky dobrého života.

„Deti. Nechcela som, aby žili tak ako ja alebo ich otec. Deti, chcela som pre nich čo najlepšie a aj chcem stále, stále. Aby neboli spokojné s tým, čo majú a chceli viac v živote. Viac dosiahnuť. Viac dosiahnuť pre svoje deti.“ (Gitka)

„Keď máte rodinu, dobré všetko je.“ (Renáta)

„No ta najkrajšiu chvíľu som prvýkrát v živote zažila, keď som sa dozvedela, že som tehotná s prvým synom, (úsmev) to som sa tak tešila, že som utekala po celom Luníku IX.“ (Helena)

„Deti. Mama, však ty si iba jedna a ty si myslíš, že by sme ťa len tak nechali? Tak mi odpovedajú.“ (Helena)

„Že už mám krásne vnúčence, nakoľko od prvého syna deti nebudem mať, budem stará mama len týmto – tomuto mladšiemu, tak furt tak poviem, že oni naplňajú môj život. Už teraz tak ja poviem aj mojim synom. Ja už nežijem pre vás. Žijem aj pre vás, ale jednoducho pre mňa sú teraz prioritou tie moje vnúčatá.“ (Jarka)

„V živote? To zdravie... Aby sme zaplatili lieky, aby sme boli zdraví, hej.“ (Erika)

„Ja by som si nič viac nepriala len zdravie pre moje deti. Ja tak poviem.“ (Jarka)

„A strechu nad hlavou [aby mali]. Je tu jedna možnosť [nové bývanie], ale musí partner pracovať na dobu neurčitú.“ (Erika)

„Chcela by som pre deti všetko, nech vyštudujú, nech z nich dačo bude. A pre moju rodinu by som chcela pre akože pre mamu, lebo mám takú sestru chorú tiež, že je na vozíčku.“ (Marta)

V kontexte vlastných hodnôt identifikovali naše výskumné partnerky aj **svoje túžby a sny**. Podelili sa s nami o to, aké sny mali v minulosti, ako sa im naplnili alebo zmenili. Sny v mladosti a detstve reprezentovala túžba po rodine, ale v mnohých prípadoch aj túžba po vzdelaní a vysnívanej profesii.

„Tiež som chcela ísť na výšku, nechcela som mať deti, nechcela som sa zaväzovať manželstvom, proste chcela som byť sama, aby som mohla aj ja podporovať ľudí, ktorí sú chorí alebo niečo potrebujú. Toto som chcela robiť, čo tá saleziánka robila, že mohla som aj ja cestovať, že by som mohla podporovať iné deti, ktoré to potrebujú, ale nevyšlo mi to.“ (Helena)

„No taká vizážistka som chcela byť ako decko. Kaderníčka, ale potom ma to tak prešlo, tak som väčšinou s deťmi akože v škôlke alebo tak.“ (Gitka)

„Že budem vyučená za aranžérku. Aj prijali ma na tú strednú školu, na tú aranžérku. Áno. Na tú školu, čo moji súrodenci museli robiť opravné skúšky alebo niečo také, ja som tam išla bez problémov, ale žiaľ som nemohla nastúpiť.“ (Erika)

„Prvá prihláška bola kuchár – čašník, lebo sestra chodila na Oravu na hotelovú školu, tak som chcela ísť v jej šlapajach. Zaujímalo ma to, ale ma neprijali. Ďalšia bola kaderníčka aj tam bolo veľa uchádzačov, ani tam ma neprijali. A ďalšia škola bola kozmetička a tiež nebola možnosť nastúpiť. Tak jediná možnosť bola, už sa nastupovalo do stredných škôl a jediná možnosť bola, kde bolo voľné miesto – textilná škola.“ (Jarka)

„By som si vychodila tú školu, aby bola na mňa aj mama hrdá, aj otec, že som si našla proste sama prácu, proste ísť za mojím cieľom. Chcela som sa venovať [deťom], od začiatku som chcela tak pracovať s deťmi, [len] že som tak otehotnela, že to išlo tak cez mňa, ale tak že tú školu, proste vzdelanie, proste, by som chcela.“ (Marta)

„Asi ako každé dieťa mať deti, (smiech) dievčatko, rodinu a čím som chcela byť? Asi učiteľkou v materskej škôlke. No, hej. Akože aj teraz, akože ja rada s deťmi pracujem.“ (Gitka)

Napriek tomu, že niektoré sny sa našim výskumným partnerkám nenaplnili, alebo sa ich museli vzdať, svoju schopnosť snívať nestratili. Ich sny oproti budúcnosti majú dokonca v niektorých prípadoch podobu plánov. Sú to sny pre ne samé, ale aj pre ich rodiny, hlavne pre deti.

„O lepšom živote, aby mali moje deti budúcnosť. (...) No na stredných školách.... Potom na vysokých.... Že by sa z nich niečo bolo.... A na úplne inom sídlisku.... To je môj taký sen pre deti. No. Taká moja budúcnosť.“ (Erika)

„No pre seba? Ja asi málo myslím na seba. (smiech) No len keby som mala na to. Asi ešte si dorobím maturitu.“ (Gitka)

„Tak moje plány sú také, ako hovorím, ešte stále chcem to vzdelanie. Chcem si ukončiť tú školu. Chcela by som aj takú sociálnu prácu [robiť], chcela by som pracovať aj ku, s tými rodinami.“ (Marta)

Sny o dobrom domove sa opakovali takmer vo všetkých príbehoch a sú aj v úzkom spojení s túžbami, ktoré sa týkajú detí, ich vzdelania. Akoby dobrý domov nebol len účelom sám osebe, ale aj podmienkou pre dobrý život detí (a svoj vlastný).

„Postaviť si malý domček. A nemať s nikým nič ako susedia a takto. Mať malý domček, malú záhradku a tak.“ (Erika)

„Mať vlastné bývanie. (smiech) Lebo som v podnájme, no to by bolo super. A aby som dačo zanechala mojim deťom. Asi tak. Aby som mala prácu stále, lebo to je dôležité, lebo keď neni práca, neni nič. A potom je ťažko, veľmi ťažko žiť.“ (Gitka)

„Chcela by rodinný dom, hej, že lepšie sa tu aj že by mali tie deti sami vlastnú izbu. Ale chcela by som tak, že by mali sami seba pre seba súkromie a hlavne to vzdelanie, furt hovorím, že to vzdelanie. Takú budúcnosť, že ten dom a postaviť svoje deti na nohy a to vzdelanie aby mali. Aby som mala z nich dačo, aby že mali všetko v poriadku.“ (Marta)

Práve **téma (dôstojného) bývania/domova** rezonovala aj v súvislosti s témou splnených snov, ktoré sú pre naše výskumné partnerky zdrojom hrdosti. Viacerí si tento sen splnili, alebo majú k nemu veľmi blízko a nový domov znamená aj nový, lepší život.

„Mám sen aj som sa za neho modlila a vám poviem pravdu, že teraz sa mi ten sen splňa. Som chcela veľký dom pre deti a už ho mám, pretože tento mesiac odchádzam. Do toho domu. Do Belgicka. Poslala som tam muža, máme tam rodinu akože bratov má tam, ktorí mu pomohli v tom, že by mohol tam pracovať a on tam začal pracovať, dostal byt a sa podarilo včera mi volal, lebo dostal byt. Nový život presne. V cudzom svete. A budem chodiť aj ja do školy, aby som sa mohla tam naučiť ich jazyk. (úsmev) Mám, už tam mám aj zabezpečenú prácu. Budem upratovať izby ľuďom.“ (Helena)

„Presne. To som stále chcela, aby sme sa mali lepšie, pretože predtým si viete predstaviť, že keď sme boli na sociálnych dávkach som mala nejakých 300 – 400 EURÁ a z toho sa naozaj nedalo vyžiť... a preto si teraz deti vedia uvedomiť, aký sme mali predtým život a ako ho máme teraz, pretože si svoj život, moju námahu vedia vážiť a som veľmi hrdá, pretože my sme žili v priestore takom, čo by sa ani potkany nezmestili. Ja som si to vyčistila a bývali sme v priestore v pivničnom priestore 10 rokov, pokiaľ som dostala byt. Za tých 10 rokov som musela živoriť, že bohužiaľ bola som nútená aj po kontajneroch, aby som mohla deťom za čo kúpiť jesť.“ (Helena)

Lepší život predstavovaný domovom je výsledkom ich úsilia a umožnila im ho práca. Symbolom lepšieho života však môže byť aj **vzťah k sebe, priestor a zdroje pre starostlivosť o seba**. Aj tu sa sny začínajú plniť:

„Konečne si dať spraviť zuby. Práveže oni mi to [už] začali vytrhávať. Len tie normálne zuby sú drahé. Ako pre seba by som si len to. Sú to aj zdravotné problémy. Ale chcela by som sa aspoň trošku.“ (Erika)

Úspechy a naplnené sny sú pre naše výskumné partnerky zdrojom pre **hrdosť** na to, čo dokázali, na seba samé. Túto svoju hrdosť vyjadrovali veľmi jednoznačne. Hovorili o svojich pracovných úspechoch, o svojich úspechoch vo výchove detí, v realizovaní zmien vo svojom živote. Schopnosť prijať ocenenie od druhých a oceniť sám seba sa odvíja od pocitu vlastnej hodnoty a opätovne tento pocit posilňuje. Jedno z pravidiel efektívnej komunikácie, ktoré sa dotýka formulácie ocenenia, je, že ocenenie musí byť formulované tak, aby bolo vnímané ako úprimné, uveriteľné a prijateľné. Ženy, s ktorými sme sa rozprávali, poznali svoju hodnotu natoľko, že boli schopné ocenenie od druhých prijať, ale tiež samé oceniť vlastné úsilie a úspechy. Zdá sa, že **práca je jedným zo zdrojov, ktoré otvárajú cestu k skúsenosti s vlastnou hodnotou a prostredníctvom ocenenia od druhých aj k schopnosti oceniť seba samú a byť náročná na seba a svoj život**.

„Jednoducho vyžadujem od svojej osoby, aby som bola stopercentná, furt len lepšie a lepšie a zdokonaľovať sa vo všetkom. (smiech) Ja neviem, kde sa to vo mne berie, lebo napríklad možno aj tým, že v tejto firme, kde pracujeme s manželom, sme boli vyhlásení predvčerom za najlepších pracovníkov vo firme. (smiech) Tak možno je to tým, že človek, aj keď niečo dá, že sa snaží, ale aj vidí tú vďaku od niekoho, že ho pochváli, či je to vedenie, či sú to majstri, či je to riaditeľ, či sú to z kancelárie. Jednoducho človeku sa aj lepšie chodí do práce, keď vidí, že v tej práci je vítaný a že sú radi, že vás tam majú.“ (Jarka)

„Si myslia niektorí, že som namyslená, že mám kus viacej, ale pritom nie, lebo pochádzam z chudobnej rodiny. Som, som proste nadšená tým, čo mám, čo som si sama vybudovala, tým proste aj žijem, že mám svoje skúsenosti a s tým chcem žiť proste, že čo som sa naučila, čo ma naučili, chcem to ďalej dávať.“ (Marta)

Úspech v práci a zážitok vďaka za starostlivosť o druhých pocit vlastnej hodnoty ešte viac umocňuje.

„Tak takú radosť z tých [detí v komunitnom centre], že som naučila [niečo] tie deti. Ako mám skúsenosť takú, že idem ako prvý deň, že idem ku rodine, čo som ju učila, že im to nejde, že tak nechám hračky, doučí sa to dieťa, no a potom už vidím, tá matka, že viem, že ju naučila, idem na druhý deň, už vidím, že to dieťa mi ukazuje, že sama od seba, že už sa to naučila, že taký [dobrý pocit] to je.“ (Marta)

„No stalo sa mi už viackrát, keď končili škôlku deti, tak sa mi rodičia až prišli poďakovať a priniesli mi napríklad kvet alebo dezert za to, že dieťa prešlo do prvého ročníka a nie do takej špeciálnej školy.“ (Erika)

„Je to hej, že pomáham, že nie je to zbytočné, čo robím, že sa naučila, to dieťa chce to, chce. Vidím to aj, že taký pokrok. Ma očakávajú, že kedy prídem v tej osade, že či prinesiem no tie hračky, sami sa chcú hrať, sami, že už normálne.“ (Marta)

„To, keď sa deti tešia, že sú šikovné, že vedia. Najviac som pyšná, že viem pomôcť.“ (Renáta)

„Ehm, tak jednoducho, (smiech) tak v tom je dobré, že pracujem, som ten vzor si myslím ako pre tie deti, že pracujem, že som zamestnaná a mám iné prostredie.“ (Marta)

Deti, ako to, na čom najviac záleží, sú aj častým zdrojom hrdosti v príbehoch našich výskumných partneriek.

„Som na nich hrdá, že sa učia, a viete čo, že ja som nemusela dať ani ruku k dielu, aby sa mohli oni učiť. Dcéra zmaturovala. A teraz si našla prácu tu v škole. Ani som ju k tomu nemusela viesť, aby sa musela ísť učiť ďalej, pretože idú sami do toho. Chcú, chcú, majú svoj sen a si idú za ním.... a ja ich v tom podporím.“ (Helena)

„Ja mám veľmi úžasné deti, pravda. Si ma vážia a som rada, že si ma vážia.“ (Helena)

„To sa mi páči na svojich deťoch, že oni netaja, že sú Rómovia. Oni sami. Od seba. On keď išiel na pohovor, zamestnať sa, tak on suverénne povedal. Nevadí vám to, že som Róm?“ (Jarka)

Schopnosť reflektovať a oceniť vlastnú skúsenosť, poučiť sa z minulosti a zachovať si nádej pre budúcnosť, to sú kompetencie, ktoré umožňujú vnímať naše výskumné partnerky ako expertky v starostlivosti o lepší život. Naše výskumné partnerky identifikovali niektoré princípy, ktoré im samým pomohli.

„A neuskromným, neuspokojím sa, že budem žiť takto. Nie, ja som žila veľmi, veľmi chudobne.“ (Gitka)

„Môj názor je taký, že tie ženy nemajú sebavedomie, utláčajú samé seba.“ (Jarka)

„Čo aj viem? Ísť za svojím cieľom, si povedať, že toto spravím a idem za tým. (úsmev) Ja neviem. Každý človek je iný. To sa ťažko takto povie, že čo by mali urobiť. No vravím, ísť za svojím cieľom.... Položím si hlavu a ísť za tým.“ (Gitka)

„Tak, keď človek chce, musí. Keby som nechcela, tak by som len zostala doma.“ (Marta)

Zhrnutie

Schopnosť prijímať a poskytovať starostlivosť v príbehoch našich výskumných partneriek nie je samostatnou kapitolou, ale prelína sa všetkými ostatnými témami. Snaha získať prácu, aktívne sa postarať o to, aby prácu získali, starať sa o to, aby ju udržali a usilovať sa o to, aby vedeli rozoznať a mohli prijať starostlivosť od druhých pre prácu, v práci a v celom svojom živote, starosť o podmienky, v ktorých svoj život a starostlivosť oň realizujú, o to, čo je v živote dôležité – o deti, domov, zdravie, to všetko si vyžaduje schopnosť postarať sa aj o seba, hoci naše partnerky to vnímali skôr ako nutnosť (a často až na poslednom mieste), ale aj schopnosť rozpoznať túto potrebu starostlivosti. Príbehy našich výskumných partneriek dokazujú, že starostlivosť nie je jednosmerná ani jednoduchá, ale že napriek tomu môže byť plánovaná a realizovaná (v rodine, práci, komunite, s inými ľuďmi). Naše výskumné partnerky nie sú pasívne prijímateľky starostlivosti, ale sú jej aktívnymi aktérkami schopnými ju rozpoznať, podieľať sa na nej, priamo ju poskytovať i efektívne prijímať.

4.4.4 Príčiny zlej situácie (žien) a nástroje zmeny

Výskumné partnerky ako expertky na prekonávanie ťažkostí a starostlivosť o vlastný život v prostredí vylúčených rómskych komunít identifikovali viacero faktorov, ktoré vnímajú ako dôvody zlej situácie (žien) v marginalizovaných rómskych komunitách.

Výchova je vnímaná ako jedna z príčin zlej situácie, ktorej čelia nielen naše výskumné partnerky. Spôsob výchovy, ktorý nepripravuje deti do budúcnosti, nerozvíja ich záujem o prácu, je našimi výskumnými partnerkami identifikovaný ako zásadný faktor, ktorý je prekážkou zmeny – naučený nezáujem o prácu.

„Sú tie deti tých rodičov, rodičia tých detí oni si neuvedomujú, že robia zle pre svoje deti, že robia svoje zlé meno pre svoje deti, pretože ich nie nevychovávali ich dobre.... A plno detí sú, plno ľudí sú tu, čo sú neveriaci, chápete, lebo keby som sa, keby každý tak rozmýšľal ako my rozmýšľame, tak by sa žilo asi lepšie.“ (Helena)

„Viete čo? Ja vidím príčiny ešte v ich rodičoch, ich starých rodičoch, lebo ja tak furt poviem po svojom, že mne tiež vadí veľa, že Rómovia sa nevedia zamestnať, nevedia, povedia, že práca nie je, ale tá práca tu je, ale oni nie sú pripravení. Ich rodičia, ich starí rodičia, ich rodičov nepripravovali ich rodičia na tú komunitu, na to začlenenie. (...) My sme tiež začlenení tak, že sú takí, sú úplne iní, strední a potom sme úplne odlišní od ostatných. Začleniť sa do tej komunity jednoducho a keď my ako rómske deti, my sme vyrastali – dá sa povedať – v takej komunite, kde vyrastali väčšinou rómske deti, ale sme boli na seba hrdí, lebo v škole sme sa dobre učili. Rodičia nás čisto obliekali, k čistote nás vychovávali, takže ja neviem, je to chyba aj medzi Rómami, že jednoducho možno nemajú ten záujem taký, ako sme mali my.“ (Jarka)

V kontexte výchovy je ďalším faktorom **nedostatok vzdelania a priveľa detí v rodine**. Ako jeden z dôvodov neutešeného stavu komunít identifikovali naše výskumné partnerky skutočnosť, že ženy majú priveľa detí a nemôžu sa im dostatočne venovať, aj keby chceli. Navyše nemajú dostatočné materiálne, finančné i časové prostriedky na starostlivosť o deti, vrátane vzdelávania.

„Napríklad niektorí Rómovia majú 7–8 detí. Ako ich môžu vychovať v tejto ťažkej dobe a dospieť k tomu, aby sa začlenili medzi bielu komunitu a chodili pracovať. Jednoducho niektorí sú takí, že poznám – česť výnimkám –, ktorí majú aj 5–6 detí, venujú sa tým deťom, učia sa s tými deťmi. Lebo škola to je nadovšetko. Ja som furt aj mojím synom hovorila, preboha, len škola, učte sa deti moje dobre, aby ste sa v živote mali lepšie, ako sa máme my s ocinom. Aj keď máme školy, ale nemáme maturity, nemáme vysoké školy, ale niektorí Rómovia oni to nevnímajú tak, ako to vnímame my. My sme tiež začlenení tak, že sú takí,

sú úplne iní, strední a potom sme úplne odlišní od ostatných. A viete ja si myslím, že to je príčina tých rodičov, ako viedli tých, a napríklad nám tiež rodičia povedali, že Bože, len si nenarobte veľa detí, sú radosť, ale tým deťom treba dať do života veľa. Treba im školu. Teraz sa školy platia. Sú drahé. A nieže poznám takých, čo každý deň, každý rok porodiť dieťa a má ich 12 a pozerám sa na ňu, preboha ty si znova rodila. Čo tým deťom dáte do života? Ako budeme vedieť pomôcť tým dvanástim deťom?“ (Jarka)

„Asi trochu v tom vzdelanie, to by bolo asi také dôležité a možnože daktore majú veľa detí, no.“ (Gitka)

Prepojenie výchovy, nedostatočného vzdelania a priveľkého počtu detí vnímajú naše výskumné partnerky ako uzavretý kruh, ktorý je len veľmi ťažké preťať, hoci niektorým z nich sa to podarilo.

„Ja si myslím, že v tom veku rómske dievčatá, ony sú už dospievajú 12–13 ročné, to človek si myslí, že majú 18–19 rokov a keď tak 14–13 ročné dievča rómske porodí, tak to už do osemnástich rokov bude mať 5–6 detí, ale jednoducho ona to nevie, že ja ešte by som sa mala učiť, lebo rodičia jednoducho o to nemajú záujem.“ (Jarka)

Uniknúť z tohto kruhu je ešte ťažšie, pokiaľ ženy žijú v situácii **nespravodlivej del'by práce** medzi ženami a mužmi, či dokonca v násilných vzťahoch.

„Aj keď tí muži sa nestarajú, hej. Napríklad tu po Luníku IX je plno roboty. Môžu si pýtať u starostu nejakej brigády a nie vonka postávať a popíjať a ženy si budú robiť ťažké veci okolo detí. Robia [ženy], robia ťažké veci ako drevo a také veci. To by mali chlapi robiť, nie ženy. Prečo nepomáhajú ženám?!“ (Helena)

„A nemôžu žiť, pretože muži im v tom zabraňujú, že ich týrajú tie ženy a je to veľmi smutné.... To by mali zmeniť samy ženy, pretože ja keby som bola týraná mužom, alebo by ma týral, len preto, že ja mu nedám na ten fet alebo na drogy alebo neviem na víno, či čo, tak ja by som asi odišla od neho. Zobrala by som si deti a odišla by som preč. To by si mali samy ženy zabezpečiť, že aby tie ženy neboli týrané.“ (Helena)

„Sú aj takí, že ktorí ktorým nedovolia pracovať muži.“ (Gitka)

Súhrnne vidia naše výskumné partnerky zlú situáciu ako dôsledok **spôsobu myslenia** ukotveného v strachu a naučenej bezmocnosti (Žilová 2010, 72) ústiacej do nezáujmu.

„... lebo keby som sa, keby každý tak rozmýšľal, ako my rozmýšľame, tak by sa žilo asi lepšie.“ (Helena)

„Oni keď by aj, keby tak chceli prijať tú pomoc, viete, lebo oni napríklad aj tá Mašličkova hej, oni si to spravili sami a stále niečo majú, že im tam odnesú, ale neprijmú bývanie inde ako v Mašličkove. Neviem, nechápem prečo. Tak aj dostali nejakú ponuku bytov, že dostanú dve rodiny jeden byt. Neprijali. Nechcú niektorí ľudia prijať pomoc iných.“ (Helena)

„Tak, presne akože... nechcú veľa dokázať v živote. Stačí im málo, uskromnia sa s tým, čo majú, a to. Keby som sa aj ja uskromnila len s tým, že tak teraz budem na podpore, kašlem na deti a všetko, tak nie je nič.“ (Gitka)

Na základe identifikovaných príčin pokračovali naše výskumné partnerky v úvahách nad tým, čo by pomohlo. V súlade s identifikovanými príčinami neutešeného stavu venovali pozornosť potrebe **výchovy**.

„Fúú. Viete čo? V prvom rade ja by som tak povedala, že keď sú mladí Rómovia, hej, strašne veľa zlého – či je to biely či Róm. Je to puberták. Vek pubertáka. Aj si myslím, že by bolo dobré pracovať s týmto vekom a dať im tie návyky jednoducho. Dohovárať im, robiť stretnutia s nimi kvôli tomu. Možno rodičia im nedajú to, čo by im možno dal niekto iný. Hej, neučia ich na tú správnu cestu, akou by mali ísť.“ (Jarka)

Ústredné postavenie v procesoch zmeny majú podľa našich výskumných partneriek **ženy – hlavne ako matky**. Dosahujú to pomocou svojho výchovného pôsobenia na deti, ale aj prostredníctvom zodpovednosti za ne i za seba samé.

„Áno. hlavne toho strachu, pretože sú tu ľudia, čo žijú spolu neviem koľko nejakých 20–25 rokov, je tam aj zvyk s tým mužom, s tým druhom žiť hej, že ženy ho nechcú, bo niektoré ženy ani nechcú tak žiť, lebo ony sú, že chcú tak žiť, ako ich muž chce žiť, ale sú aj také ženy, čo nechcú s takým partnerom žiť, a preto by sa mali vzchopiť a strach dať bokom a sa postaviť mužovi zoči-voči a povedať dosť. Podľa mňa tak to by malo byť.“ (Helena)

„Ale teraz po neviem koľkých rokoch už, keď som stará mama, tak som prišla na to, že dokázala by som to, každá žena to dokáže.... Každá žena. Každá žena, ktorá chce pracovať a má svoj príjem. Každá žena dokáže zabezpečiť svoju rodinu, lebo nie čakať len na manžela, že manžel donesie tie peniaze, ale každá žena, ktorá už má tie deti vychované a nie je na materskej dovolenke. Ja som (nerozumiem) tak v kútiku duše, že nebudem čakať len na manžela, ale mala by som sa začleniť k tomu, aby som pomohla vo vzťahu v rodine či finančne či ku výchove svojej rodine tým, že by sa mala zamestnať, či je to chlap alebo žena podľa mňa.“ (Jarka)

„Áno, tak áno a mali by si veriť v prvom rade. Mali by si veriť, že by mali byť samostatné. Lebo niektoré ženy – ja som osobne ten príklad –, že bála som sa bála som sa, ja to nezvládnem, ale teraz už, keď mám svoj vek, tak si poviem. Bola si taká hlúpa, veď ty by si to zvládla... Samy si musia jednoducho. Áno, lebo rómske ženy nemajú sebavedomie zdvihnuté, presne. Lebo ako poviem. Rómske ženy žijú s Rómami a tam je väčšinou na vrchole chlap. V každej rómskej rodine začlenenej tam akože chlap povie, že ja som tu pán. Nie, obidvaja. Môj názor je taký, že tie ženy nemajú sebavedomie, utláčajú samé seba aj kebyže majú na to zamestnať sa, ísť niekde, ale jednoducho sú takí manželia, že ktorí to nedovolia tým ženám. Budeš doma a hotovo.“ (Jarka)

Práve zmena myslenia smerom k nádeji a viere, že môžu žiť lepšie, je tým motorom, ktorý by mohol ženy podporiť v ich úsilí o lepší život.

„Aby neboli spokojné s tým, čo majú, a chceli viac v živote. Viac dosiahnuť. Viac dosiahnuť pre svoje deti. (hlas v pozadí) Aj pre seba, pre seba a aj áno aj pre seba. Neuskromniť sa s tým, čo mám, ale idem ďalej, posunúť sa ďalej v živote.“ (Gitka)

Zhrnutie

Dôvody zlého postavenia žien vo vylúčených komunitách vidia naše výskumné partnerky hlavne v troch vzájomne úzko súvisiacich oblastiach. Prvou je **výchova**, ktorú vnímajú ako málo podnetnú pre rozvoj detí, nedostatočne motivujúcu pre životné zmeny. Zlá výchova je spôsobená do istej miery aj nedostatkom podmienok – materiálnych, časových, priestorových, ale hlavne vlastným nedostatkom motivácie, viery v niečo lepšie u rodičov samotných. **Nedostatočné vzdelanie** je dôsledkom nepodporujúcej výchovy a ďalších okolností. Tieto okolnosti spojené s chudobou majú za následok skoré tehotenstvá dievčat a mladých žien a **veľký počet detí**, ktorým sa žena nemôže naplno venovať, a zároveň aj tak nemá priestor pre iné aktivity, ktorými by svoju situáciu a situáciu svojich detí mohla zmeniť. Kruh sa tak uzatvára a jeho uzavretosť posilňujú aj rodové stereotypy a **nespravodlivá deľba práce** medzi ženami a mužmi, či dokonca rodovo podmienené násilie ako prejav nerovnosti vo vzťahoch. To všetko ústi do **spôsobu myslenia** charakteristického pre naučenú bezmocnosť. Tak, ako identifikovali dôvody zlej situácie, snažili sa hľadať cesty na ich prekonanie. Neprekvapí preto, že cesty k zmene zlej situácie vidia naše výskumné partnerky v odstránení jej príčin – v nahradení nedostatočnej zlyhávajúcej výchovy motivujúcou výchovou, a to aj s príspevím pomáhajúcich profesionálov, hlavne komunitného centra. Ďalej je potrebná podpora zmeny myslenia žien – zbaviť sa strachu, neuspokojiť sa s málom, nájsť vieru v možnosť zmeny ako oporu pre svoju aktivitu. Aby to bolo možné, ženy by sa „mali zbaviť strachu“. Aj „strachu zo svojich mužov“, aj „strachu z toho, ako to zvládnú“. Ako to vyjadruje citát jednej z našich partneriek: „keď chcem, tak musím“. Naše výskumné partnerky vnímajú ženy pre ich zodpovednosť za deti, pre ich starostlivosť o rodinu ako tie najpovolanejšie, a zároveň „najvybavenejšie“ aktérky zmeny.

4.5 Závery a odporúčania

Aby sme nezostali len ponorené do príbehov, ktoré naše partnerky rozprávali, mali by sme nahliadnuť aj za ne. Naše výskumné partnerky identifikovali dôvody zlého postavenia hlavne primárne vo svojej komunite, v samotných jej členoch a členkách. Štruktúrne príčiny a kontexty tejto situácie vo svojich príbehoch netematizovali, aj keď v ich rozprávaniach a príbehoch ako celku sú jasne prítomné – vylúčenie a extrémna chudoba ako bariéra pre aktívnu participáciu na potencionálnej zmene. Hypotetický úspech zmeny však znižujú vonkajšie bariéry reprezentované diskrimináciou a vnútorné oslabenie je ich dôsledkom – naučenou bezmocnosťou. Nechceme vyvolávať dojem, že zmenu „majú v rukách samotné ženy“. Ony samé nemôžu odstrániť štruktúrne a celospoločenské príčiny znevýhodneného postavenia, v ktorom sa nachádzajú. Za to nenesú zodpovednosť. Aktéri tejto zmeny sa nachádzajú mimo vylúčených komunít. Naš výskum sa zameriaval na identifikáciu pracovnej skúsenosti žien ako nástroja na zmiernenie negatívnych dopadov, ktorým ženy z vylúčených lokalít (aktívne) čelia. Preto považujeme za potrebné pripomenúť, že naše výskumné partnerky predstavovali viac-menej úspešné príbehy a na svoj úspech boli náležite hrdé, a aj preto vlastnú skúsenosť vnímali ako dôkaz, že „sa to dá, keď sa chce“. Spochybňovanie ich skúsenosti by bolo ich zneuznaním. Naopak, ich príbehy sú úspešné nie vďaka možnostiam, ktoré mali, ale napriek limitom, ktorým čelili. Ich príbehy sú príbehmi aktívnych a silných žien, ktoré majú potenciál byť príkladom efektívnych stratégií pre zmenu v kontexte individuálneho prekonávania bariér. Nesmieme však pritom zabúdať na to, že ide o jedinečnú skúsenosť šiestich konkrétnych žien z troch lokalít, a ani ich životné príbehy nie sú totožné. Podobajú sa v prekážkach, ktorým čelili, ale líšia sa podmienkami, ktoré mohli na ich prekonanie využiť, i osobnými stratégiami. To, čo je prítomné naprieč všetkými príbehmi, je aktívna ochota a motivácia vyplývajúca z presvedčenia, či skôr viery v možnú zmenu. Táto zmena bola tým ľahšia, čím viac sebavedomia naše výskumné partnerky získavali a čím pevnejšie siete vzťahov starostlivosti mali k dispozícii, alebo ich boli schopné a ochotné (napriek negatívnym skúsenostiam) vytvárať.

Spoločným prvkom je aj skutočnosť, že prostredníctvom svojej rodovej pozície žien – matiek mali naše výskumné partnerky kvôli zodpovednosti za napĺňanie potrieb starostlivosti k dispozícii aspoň základné možnosti pre utváranie takýchto vzťahov (starostlivosti) – v kontakte s príbuznými, pomáhajúcimi profesionálmi a ďalšími ženami. Rod má v tejto súvislosti ambivalentnú funkciu: na jednej strane je spojený s nerovným zaťažením prácou starostlivosti (v prípade zamestnania často dvojitém zaťažením) v porovnaní s mužmi; na druhej strane je ich rodovosť spojená s vyššou pravdepodobnosťou vytvárania vzťahov, angažovania sa vo vzťahoch, ich rozvíjania a kultivácie a tiež využitia vzťahov starostlivosti ako zdrojov pre uskutočňovanie, udržiavanie a zlepšovanie ďalších foriem starostlivosti vo svojich životoch. Rod tak môže predstavovať znevýhodňujúci ako aj zvýhodňujúci faktor. Najmä v situácii, keď sieť vzťahov starostlivosti vyústi do pracovnej skúsenosti, tak skúsenosť s prácou a samotná práca (zamestnanie) ako zdroj (príjmu, sebaúcty, sebaocenenia, sebadôvery a rozvoja ďalších foriem starostlivosti o seba, svoju rodinu, svoje zdravie a dobrý život) prispieva k relatívnej rodovej rovnováhe/rovnosti vo vzťahoch medzi ženami a mužmi v rodinách. Prítomnosť partnera, ktorý participuje na aktivitách pre zmenu, má potom akceleračný efekt na požadovanú zmenu života k lepšiemu. Rod/rodovosť žien v kontexte rovnováhy mocenských vzťahov v rodine má tak potenciál zvyšovať a rozvíjať vzťahovú sieť ako zdroj posilnenia (nielen, no najmä žien) prostredníctvom prístupu k zdrojom, akým je napríklad práca, ktoré potom spätne môžu napomáhať rodovo rovnovážnym vzťahom v rodine – k zdieľaniu starostlivosti a moci, k spoločnej zodpovednosti za zlepšovanie života.

Naše výskumné partnerky sú ženy v rôznom veku, žijúce v partnerských vzťahoch alebo mimo nich, všetky majú deti, ale v rôznom veku, alebo aj vnúťatá. Majú rôznu mieru skúseností s prácou. Všetky sa však s nami podelili o to, že pracovná skúsenosť im umožnila realizovať životné zmeny, aké si samé priali. Niektoré z nich ich už dosiahli, iné sú na ceste k nim. Hoci ich skúsenosť nie je možné zovšeobecniť, z ich príbehov môžeme čerpať podnety pre podporu ďalších žien, ktoré si želajú dobrý život napriek pretrvávajúcim štruktúrnym bariéram. Autentické zdieľanie týchto konkrétnych príbehov starostlivosti o dobrý život ženami, ktoré ich zažívajú a tvoria, môže byť preto jedným z účinných nástrojov posilňovania iných žien, ich viery, nádeje a ochoty starať sa o dobrý život pre seba, svoju rodinu, svoje prostredie.

Výskum, ktorého výsledky sme prezentovali, bol realizovaný so zámerom (okrem iného) identifikovať oblasti, na ktoré by sa mohli zamerať aktivity pre empowerment žien z komún, v ktorých žijú naše výskumné partnerky.

Na základe výsledkov výskumu, s oporou v príbehoch žien sa domnievame, že oblasti, ktorým by mala byť venovaná pozornosť, sú nasledujúce sféry, ktoré sú podmienkou pre vzťahy starostlivosti a užitáciu zdrojov z nich vyplývajúcich:

sebahodnotenie a sebavedomie (prostredníctvom reflexie a sebareflexie)

podpora vzťahov (s inými ženami) — kultivácia dôvery a reciprocity

schopnosť responzivity (jej podmienkou je ale sebaopoznanie a sebavedomie)

otvorenosť vo vzťahu k druhým (vrátane schopnosti oceniť a prijímať ocenenie)

práca s hranicami (vlastnými a druhých, s oporou v reflexivite)

hodnota jedinečnej (ženskej) skúsenosti (vrátane ochoty/schopnosti neuniverzalizovať svoju jedinečnú skúsenosť).

POUŽITÁ LITERATÚRA

Barnes, M. 2012. *Care in Everyday Life. An Ethic of Care in Practice*. Bristol: The Policy Press. 210 s. ISBN 978-1-84742-822-6.

European Institute for Gender Equality, „Empowerment of women“. Dostupné na: <https://eige.europa.eu/thesaurus/terms/1102> [online], prevzaté 20. 01. 2022.

Kinkor, M. 2003. Komunitní práce, In: MATOUŠEK, O. a kol. *Metody a řízení sociální práce*, Praha : Portál, ISBN 80-7178-548-2, s. 253 – 288.

Mayo, M. 2002. *Community Work*, In: HANVEY, Ch., PHILPOT, T. (eds.) *Practising Social Work*, London: Routledge, ISBN 0-203-72993-5, s. 67 – 80.

Schreier, M. 2012. *Qualitative Content Analysis in Practice*. Los Angeles – London – New Delhi – Singapore – Washington DC: Sage Publication.

Sociálne vylúčené spoločenstvá: Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny [online], dostupné z: <https://www.employment.gov.sk/sk/rodina-socialna-pomoc/socialne-sluzby/socialne-vylucene-spolocenstva/>.

Sevenhuijsen, S. 1998. *Citizenship and the Ethics of Care. Feminist Considerations on Justice, Morality and Politics*. London: Routledge, 1998. 198 s. ISBN 0-415-17082-6.

Šiňanská, K. a Šlosár, D. 2020. *Komunita a komunitná práca*. Košice: UPJŠ. ISBN 978-80-8152-861-3.

Tronto, J.C. 1993. *Moral boundaries. A Political Argument for an Ethic of Care*. New York: Routledge, 1993. 226 s. ISBN 0-415-90642-3.

Tronto, J.C. 2013. *Caring democracy. Markets, Equality, and Justice*. New York: New York University Press, 2013. 228 s. ISBN 978-0-8147-8278-1.

Žilová, A. 2010. Sociálne súvislosti chudoby na Slovensku po roku 1990. In. *Sociální práce / Sociálna práca* 1/2010, s. 64-76.

PRÍLOHY

Príloha 1: Indikátory empowermentu žien žijúcich v marginalizovaných rómskych komunitách

Osobný (fyzický)/ženský kapitál:

- Samostatnosť / schopnosť sám/sama konať (bez pomoci) - zabezpečiť sám/sama bez pomoci vybavenie úradných záležitostí, nákupy, cestovanie v MHD, starostlivosť o deti...
- Hrdosť (sebaúcta) – národnostná a „ženská“
- Fyzická zdatnosť/výzor (podpora fyzického a psychického zdravia)
- Zdravotný stav (potraty, obezita, nádorové ochorenia, choroby srdca, psychiatrické diagnózy, vírusové ochorenie, zvlášť Covid...)
- Prístup k zdravotným službám v komunite a ich využívanie
- Neužívanie legálnych a nelegálnych drog (fetovanie, alkohol, cigarety...)
- Počet detí a vek kedy bolo počaté prvé dieťa (vek detí)
- Vek
- Starostlivosť o deti/ rodové stereotypy (zabezpečenie domácich prác...)
- Rodinný stav/ „mocenský“ status v rámci rodiny (nukleárnej a širšej) - možnosť robiť rozhodnutia (vydaj, tehotenstvo, zdravotná starostlivosť, rozdelenie príjmu, výchova detí)
- Rodinné vzťahy (silné a slabé väzby, resp. široká/tradičná rodina – nukleárna rodina)
- Sociálna patológia (krádeže a iné trestné činy) – beztretnosť
- Existencia predstavy o budúcnosti
- Morálka a etika v živote (princípy a pravidlá, dôležité hodnoty) – normy správania sa
- Schopnosť vyjadriť svoj názor – participácia na aktivitách komunity, samosprávy

Ľudský kapitál:

- Schopnosť robiť rozhodnutia, napríklad o svojom vydaní, tehotenstve, zdravotnej starostlivosti, rozdelení príjmu, výchove detí
- Zamestnanecký stav / celoživotný priebeh kariéry (priebeh zamestnania), doplnkové zamestnania (brigády), platená výpomoc
- Migrácia za prácou (dĺžka pobytu, krajina...) / Mobilita práce (imigrácia za účelom hľadania práce v komunite)
- Informovanosť a propagácia voľných pracovných miest v komunite
- Bezpečnosť práce
- Vzdelanie (stupeň, typ a odbor/zameranie)
- Dostupnosť vzdelávania (fyzická a osobná)/vzdelávacích príležitostí – miestne centrum vzdelávania a poradenstva (podpory)
- Priradenie významu vzdelávania
- Vierovyznanie/viera v náboženské učenie (konkretizácia) – účasť na náboženských obradoch

Finančný/vytvorený (materiálny) kapitál:

- Priemerný príjem domácností
- Informovanosť o zdrojoch financovania – rodinné, verejné/samosprávne, štátne, komunitné
- Prístup k zdrojom finančného kapitálu / Možnosti získania úveru – rodina, komunita, súkromný sektor príp. samospráva/verejná správa a štátna správa
- Úspory, dlhy, pôžičky
- Príjmy zo zamestnania/Sociálne dávky
- Majetok (dom, byt, šperky...)

Sociálny kapitál:

- Podpora neziskových organizácií (výška/spôsob/zameranie – oblasti podpory)
- Podpora zo strany samosprávy
- Štátna podpora
- Komunitná spolupráca a solidarita - zdroje a formy podpory a pomoci v komunite
- Postavenie v komunite
- Vzdialenosť od komunitného lídra/Sila komunitného lídra
- Zoskupenia v komunite a ich sila vo vzťahu k majorite
- Komunitné stretnutia a interakcie
- Tradície v komunite a rodine a ich dodržiavanie
- Využívanie miestnych znalostí
- „Rovnosť“/spravodlivosť v komunite
- Vplyv médií (televízia, internet, sociálne siete a pod.)

Prírodný kapitál:

- Potravinová sebestačnosť
- Vlastné produkty – zelenina, ovocie, mäso
- Vlastná pôda – pole, záhrada
- Les – produkty lesa ako zdroj doplnenia obživy
- Nekonfliktnosť spôsobená využívaním prírodných zdrojov
- Absentujúce environmentálne problémy – odpady, skládky
- Kvalitné potraviny a kvalitné životné prostredie/Bezpečné životné prostredie (údržba okolia)

Príloha 2: Dotazník kvantitatívneho výskumu – Dobšiná

Milá slečna! Milá pani!

Volám sa Gizela Brutovská a v spolupráci s Karpatskou nadáciou v Košiciach realizujem výskum medzi ženami – Rómkami o tom, čo alebo kto a akým spôsobom ovplyvňuje ich vlastný život. Zaujíma ma, kedy ste si uvedomili, že Váš život sa zlepšuje alebo naopak zhoršuje, a čo k tomu prispelo. Dotazník je anonymný. Nemusíte sa obávať, že Vaše odpovede budú niekde zverejnené. Slúžia len na potreby tohto výskumu.

Odpoveď, ktorá vystihuje to čo si myslíte, zakrúžkujte alebo dopíšte na voľné riadky. Vopred Vám ďakujem, že sa so mnou podelíte o Vaš názor a Vaše životné skúsenosti.

1. Ste hrdá nato, že ste Rómka?
a) Áno b) Nie
2. Je pre Váš dôležitý fyzický vzhľad, t.j. to ako vyzeráte – vlasy, tvár, postava a podobne?
a) Nie
b) Áno (Prečo?):
.....
.....
3. Ste schopná sama, bez cudzej pomoci, postarať sa o deti?
a) Áno b) Nie
4. Ste schopná sama, bez cudzej pomoci, postarať sa o a domácnosť?
a) Áno b) Nie
5. Dokázate sama cestovať:
- autobusom a) Áno b) Nie
- vlakom a) Áno b) Nie
- trolejbusom, električkou a) Áno b) Nie
- autom a) Áno b) Nie
6. Viete si sama, bez pomoci iného človeka, vybaviť čo potrebujete, napríklad niečo na úrade?
a) Áno b) Nie
7. Načo (na koho) v svojom živote ste hrdá? Čo Vám v živote robí radosť?
.....
.....
8. Ste zdravá?
a) Áno
b) Nie - V čom choroba obmedzuje Vás život? Aké máte choroby?
.....
.....
9. Čo robíte preto, aby ste boli zdravá, resp. aby sa Vám zlepšil zdravotný stav?
.....
.....
10. Ako často navštevujete lekára? (Zakrúžkujte len jednu možnosť.)
a. Vždy, keď ma niečo bolí
b. Len vtedy, keď mi nezaberajú lieky
c. Keď ma k nemu odvezie príbuzný alebo zavolá sanitku
d. Pravidelne chodím na preventívnu prehliadku

11. Koľko máte rokov?
12. V akom veku ste mali svoje prvé dieťa?
13. Koľko detí máte spolu?
14. Kto u Vás v rodine hovorovo povedané nosí „klobúk“ – rozhoduje o dôležitých veciach týkajúcich sa napríklad výchovy detí, úradných vecí, domácností a podobne?
(Zakrúžkujte len jednu možnosť.)
a) ja d) moji rodičia alebo rodiča manžela/druha
b) manžel/partner/druh e) moje dieťa (deti)
c) ja spolu s manželom/partnerom/druhom g) iné (napíšte kto):
15. Aký je Váš rodinný stav?
a) som slobodná d) žijem s druhom/priateľom
b) som vydatá e) som rozvedená
c) som vdova
16. Ako by ste popísala svoju rodinu, kto všetko ju tvorí. (Popíšte, prosím, čo najpodrobnejšie):
.....
.....
17. Kto z rodiny Vám v živote najviac pomohol a ako?
.....
.....
18. Kto alebo čo, okrem rodiny, Vám v živote najviac pomohol alebo pomáha a ako?
.....
.....
19. Bola ste niekedy súdne trestaná?
a) Áno b) Nie
20. Pijete alkohol? (Zakrúžkujte len jednu možnosť, ktorá vyjadruje čo najviac Vaše konanie.)
a) Nie, vôbec
b) Áno, občas pri rodinných oslavách
c) Áno, vždy keď mi ho ponúknu
21. Fajčíte?
a) Áno b) Nie
22. Fetovala ste niekedy?
a) Áno b) Nie
23. Akú máte predstavu o Vašom budúcom živote? Čo by ste chceli? Napíšte čo najpodrobnejšie Vaše sny, predstavy, túžby..
.....
.....
.....
24. Pomáhate ľuďom vo svojom okolí?
a) Nie
b) Áno (Napíšte, prosím, ako konkrétne.)
.....

25. Zakrúžkujte maximálne 3 odpovede na otázku čo je pre Vás v živote najdôležitejšie?
 a) rodina e) vzdelanie i) viera (náboženstvo)
 b) peniaze f) zábava j) pomoc druhým
 c) rómska komunita g) zdravie k) starostlivosť o prírodu
 d) sloboda h) úspech l) iné (napíšte):
26. Bojíte sa povedať, čo si myslíte na verejnosti – napr. na úrade?
 a) Nie
 b) Áno (Napíšte, prosím, čoho sa bojíte):
27. Aký je čistý príjem Vašej rodiny t.j. koľko dostanete „na ruku“?
 a) do 400 EUR d) viac ako 1000 EUR
 b) od 400 EUR do 700 EUR e) neviem
 c) od 700 EUR do 1000 EUR f) nechcem odpovedať
28. Čo tvorí v súčasnosti príjem Vašej rodiny?
 a) len sociálne dávky d) len príjmy zo zamestnania
 b) sociálne dávky a príjmy zo zamestnania/brigád e) len materská alebo rodičovská dávka
 c) iné (Napíšte):
29. Kto všetko u Vás v rodine rozhoduje o tom, ako miniete peniaze?

30. Máte v súčasnosti úver (pôžičku), ste zadlžená?
 a) Nie
 b) Áno (Kto Vám ho poskytol?)
31. Máte nejaké peniaze usparené v prípade, žeby ste bola istý čas bez príjmu?
 a) Áno b) Nie
32. V súčasnosti ste:
 a) zamestnaná, kde (napíšte): d) na materskej/rodičovskej dovolenke
 b) nezamestnaná e) študujem
 c) iné (Napíšte):
33. Máte informácie o pre Vás vhodných voľných pracovných miestach?
 a) Nie
 b) Áno (Kto Vám ich poskytuje?)
34. Aké je Vaše najvyššie ukončené vzdelanie?
 a) základné - špeciálna škola d) stredoškolské s maturitou
 b) základné – základná škola e) vysokoškolské
 c) stredoškolské bez maturity
35. Máte záujem zvýšiť si (rozšíriť si) vzdelanie, pokračovať ďalej v štúdiu?
 a) Nie
 b) Áno (V akom odbore?)
36. Môžete do školy dochádzať? (Zakrúžkujte len jednu možnosť.)
 a) Áno na krátku vzdialenosť
 b) Áno na dlhšiu vzdialenosť
 c) Nie
37. Ste aktívne veriaci t.j. chodíte do kostola, modlíte sa a podobne?
 a) Áno b) Nie
38. Pozeráte televíziu?
 a) Nie
 b) Áno (Napíšte, prosím, čo najčastejšie pozeráte.)

39. Viete pracovať s internetom?
a) Áno b) Nie
40. Ste aktívna na sociálnych sieťach (napr. Facebook)?
a) Áno b) Nie
41. Aké tradície, obyčaje, zvyky udržiavate v rodine?
.....
.....
.....
42. Máte v rómskej komunite „vajdu“, ktorého počúvate a ten Vám pomáha?
a) Áno b) Nie
43. Kto mimo rómskej komunity Vám pomáha s problémami a počúvate ho? (Napíšte koho.)
.....
44. Pomáhate si v komunite navzájom (Róm Rómovi), ak nie ste rodina?
a) Áno b) Nie
45. Máte vlastnú záhradku?
a) Nie
b) Áno (Napíšte, čo v nej pestujete.)
46. Chodíte do lesa zberať lesné plody (maliny, čučoriedky, huby a podobne)?
a) Áno, len pre vlastnú potrebu c) Áno, len na predaj
b) Áno, nielen pre vlastnú potrebu, ale aj na predaj d) Nie
47. Čo robíte so smetím? (Zakrúžkujte všetky možnosti, ktoré vystihujú to čo robíte.)
a) Hádzem ho do vlastnej smetnej nádoby c) Separujem odpad – zvlášť papier, sklo a plasty
b) Hádzem ho do spoločného kontajnera d) Vyhodím ho, kde príde
d) Iné (Napíšte):
48. Bola vo Vašom živote situácia kedy sa Vám zmenil život k horšiemu?
a) Nie
b) Áno (Napíšte, ktorá situácia to bola.)

Príloha 3: Dotazník kvantitatívneho výskumu – Veľký Krtíš

Milá slečna! Milá pani!

Volám sa Gizela Brutovská a v spolupráci s Karpatskou nadáciou v Košiciach realizujem výskum medzi ženami – Rómkami o tom, čo alebo kto a akým spôsobom ovplyvňuje ich vlastný život. Zaujíma ma, kedy ste si uvedomili, že Váš život sa zlepšuje alebo naopak zhoršuje, a čo k tomu prispelo. Dotazník je anonymný. Nemusíte sa obávať, že Vaše odpovede budú niekde zverejnené. Slúžia len na potreby tohto výskumu.

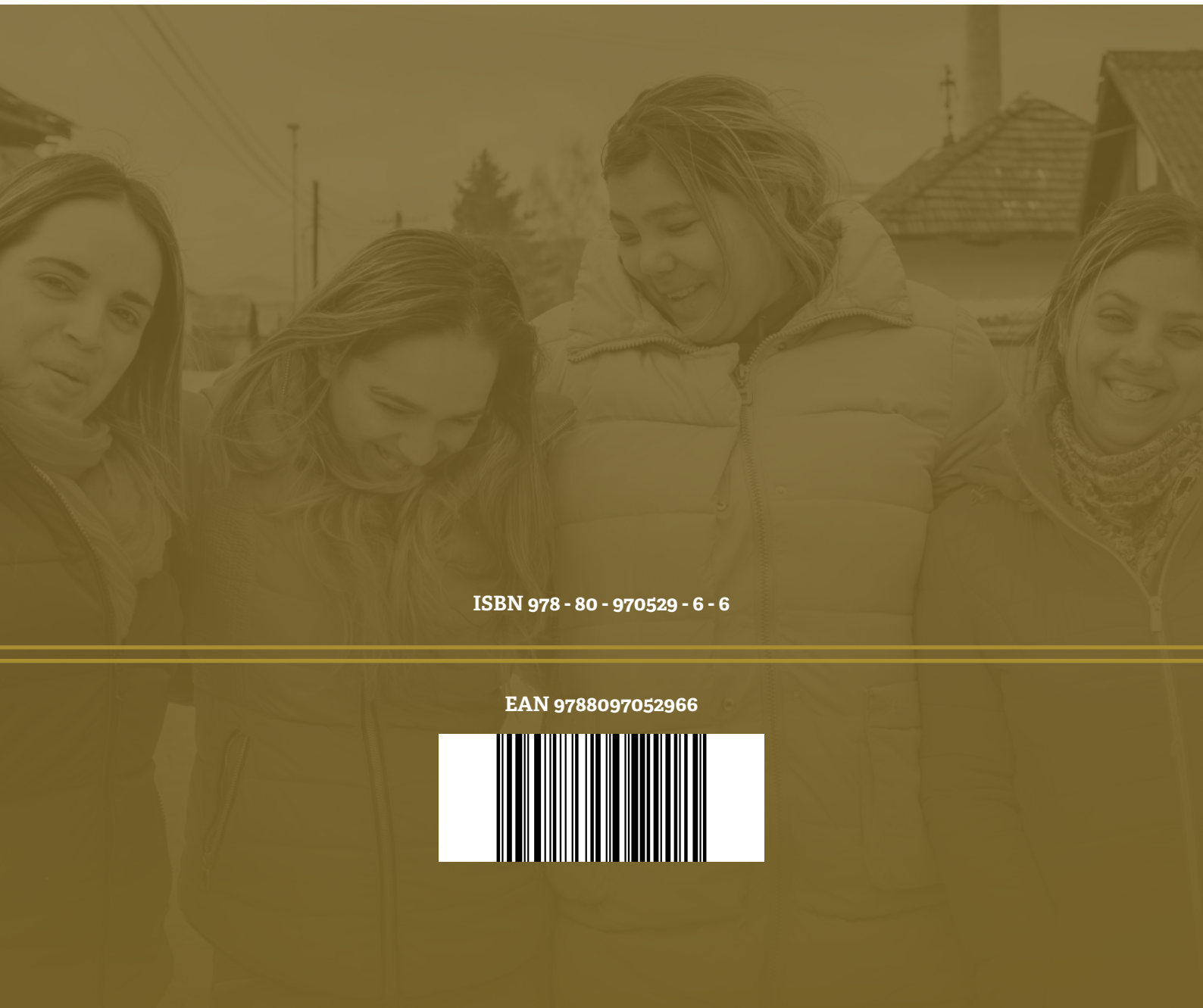
Odpoveď, ktorá vystihuje to čo si myslíte, zakrúžkujte alebo dopíšte na voľné riadky. Vopred Vám ďakujem, že sa so mnou podelíte o Váš názor a Vaše životné skúsenosti.

1. Ste hrdá nato, že ste Rómka?
a) Áno b) Nie
2. Je pre Váš dôležitý fyzický vzhľad, t.j. to ako vyzeráte – vlasy, tvár, postava a podobne?
a) Nie
b) Áno (Prečo?):
.....
.....
3. Ste schopná sama, bez cudzej pomoci, postarať sa o deti?
a) Áno b) Nie
4. Ste schopná sama, bez cudzej pomoci, postarať sa o domácnosť?
a) Áno b) Nie
5. Dokážete sama cestovať:
- autobusom, vlakom a) Áno b) Nie
- trolejbusom, električkou a) Áno b) Nie
- autom a) Áno b) Nie
6. Viete si sama, bez pomoci iného človeka, vybaviť čo potrebujete, napríklad niečo na úrade?
a) Áno b) Nie
7. Načo (na koho) v svojom živote ste hrdá? Čo Vám v živote robí radosť?
.....
.....
8. Ste zdravá?
a) Áno
b) Nie - V čom choroba obmedzuje Vás život? Aké máte choroby?
.....
.....
9. Čo robíte preto, aby ste boli zdravá, resp. aby sa Vám zlepšil zdravotný stav?
.....
.....
10. Ako často navštevujete lekára? (Zakrúžkujte len jednu možnosť.)
a. Vždy, keď ma niečo bolí
b. Len vtedy, keď mi nezaberajú lieky
c. Keď ma k nemu odvezie príbuzný alebo zavolá sanitku
d. Pravidelne chodím na preventívnu prehliadku

25. Zakrúžkujte maximálne 3 odpovede na otázku čo je pre Vás v živote najdôležitejšie?
 a) rodina e) vzdelanie i) viera (náboženstvo)
 b) peniaze f) zábava j) pomoc druhým
 c) rómska komunita g) zdravie k) starostlivosť o prírodu
 d) sloboda h) úspech l) iné (napíšte):
26. Bojíte sa povedať, čo si myslíte na verejnosti – napríklad na úrade?
 a) Nie
 b) Áno (Napíšte, prosím, čoho sa bojíte):
27. Aký je čistý príjem Vašej rodiny t.j. koľko dostanete „na ruku“?
 a) do 400 EUR d) viac ako 1000 EUR
 b) od 400 EUR do 700 EUR e) neviem
 c) od 700 EUR do 1000 EUR f) nechcem odpovedať
28. Čo tvorí v súčasnosti príjem Vašej rodiny?
 a) len sociálne dávky c) len príjmy zo zamestnania
 b) sociálne dávky a príjmy zo zamestnania/brigád d) len materská alebo rodičovská dávka
 c) iné (Napíšte):
29. Kto všetko u Vás v rodine rozhoduje o tom, ako miniete peniaze?

30. Máte v súčasnosti úver (pôžičku), ste zadlžená?
 a) Nie
 b) Áno (Kto Vám ho poskytol?)
31. Máte nejaké peniaze usporené v prípade, žeby ste bola istý čas bez príjmu?
 a) Áno b) Nie
32. V súčasnosti ste:
 a) zamestnaná, kde napíšte: d) na materskej/rodičovskej dovolenke
 b) nezamestnaná e) študujem
 c) iné (Napíšte):
33. Máte informácie o pre Vás vhodných voľných pracovných miestach?
 a) Nie
 b) Áno (Kto Vám ich poskytuje?)
34. Aké je Vaše najvyššie ukončené vzdelanie?
 a) základné – špeciálna škola c) stredoškolské s maturitou
 b) základné – základná škola d) vysokoškolské
 c) stredoškolské bez maturity
35. Máte záujem zvýšiť si (rozšíriť si) vzdelanie t.j. pokračovať ďalej v štúdiu?
 a) Nie
 b) Áno (V akom odbore?)
36. Môžete do školy dochádzať? (Zakrúžkujte len jednu možnosť.)
 a) Áno na krátku vzdialenosť
 b) Áno na dlhšiu vzdialenosť
 c) Nie
37. Ste aktívne veriaca t.j. chodíte do kostola, modlíte sa a podobne?
 a) Áno b) Nie
38. Pozeráte televíziu?
 a) Nie
 b) Áno (Napíšte, prosím, čo najčastejšie pozeráte.)

39. Viete pracovať s internetom?
a) Áno b) Nie
40. Ste aktívna na sociálnych sieťach (napr. Facebook)?
a) Áno b) Nie
41. Aké tradície, obyčaje, zvyky udržiavate v rodine?
.....
.....
.....
42. Máte niekoho mimo rómskej komunity kto Vám pomáha s problémami a počúvate ho? (Napíšte koho.)
.....
43. Pomáhate si v komunite navzájom (Róm Rómovi), ak nie ste rodina?
a) Áno b) Nie
44. Máte vlastnú záhradku?
a) Nie
b) Áno (Napíšte, čo v nej pestujete.)
45. Chodíte do lesa zberať lesné plody (maliny, čučoriedky, huby a podobne)?
a) Áno, len pre vlastnú potrebu c) Áno, len na predaj
b) Áno, nielen pre vlastnú potrebu, ale aj na predaj d) Nie
46. Čo robíte so smetím? (Zakrúžkujte všetky možnosti, ktoré vystihujú to čo robíte.)
a) Hádzem ho do vlastnej smetnej nádoby c) Separujem odpad – zvlášť papier, sklo a plasty
b) Hádzem ho do spoločného kontajnera d) Vyhodím ho, kde príde
d) Iné (Napíšte):
47. Bola vo Vašom živote situácia, kedy sa Vám zmenil život k horšiemu?
a) Nie
b) Áno (Napíšte, ktorá situácia to bola.)

ISBN 978 - 80 - 970529 - 6 - 6

EAN 9788097052966

